

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

δεκαπενθήμερος

Οί άνεργοι παίρνουν τό λόγο
Μ. Καβουριάρης

100 χρόνια από τό «Κατηγορώ»
Άγγελος Έλεφάντης

Παρακμῆς ἐγκώμιον
Α. Πανταζόπουλος

Ἡ Μαύρη Βίβλος τοῦ κομμουνισμοῦ
Ζ. Περώ

Γιά τήν κλωνοποίηση
Τάσος Κουράκης

Μιά κριτική στήν ἄποψη τοῦ Π. Κονδύλη
γιά τόν Χάιντεγгер
Άριστείδης Άντονάς

Ἡ «Ἐλένη» τοῦ Γιάννη Ρίτσου
Γιώργης Γιατρομανωλάκης

Ἡ «ἐπιστροφή» τοῦ Κάλλας
Κ. Βούλγαρης

Γιά τήν «Άγγέλα» τοῦ Σεβαστίκογλου
Δ. Σπάθης

Ἄ Τζόρτζιο Στρέλερ συζητᾶ μέ τόν ἑαυτό του
Τζόρτζιο Στρέλερ

Παρασκευή 23 Ἰαν. 1998 • τεῦχος 47 • δρχ. 800

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Δεκαπενθήμερος
Παρασκευή 23 Ιανουαρίου 1998
τεύχος 47 • δρχ. 800

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (21 τεύχη): 15.000 δρχ.

Έξαμηνιαία (11 τεύχη): 7.500 δρχ.

Φοιτητική (21 τεύχη): 10.000 δρχ.

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 20.000 δρχ.

Ευρώπη

Έτήσια (21 τεύχη): 17.000 δρχ.

Άλλες χώρες

Έτήσια (21 τεύχη): 20.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός

Άγγελος Έλεφάντης

Έθνική Τράπεζα τής Ελλάδος

ύποκ. Πλατεία Μητροπόλεως 146

άριθ. λογ. 403988-23

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Κέρκωπος 2 Αθήνα 10558

τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706

Έκτύπωση: Αφοί Χρυσσοχού

Στυμφαλίας 8,

Περιστέρι, τηλ. 5719937

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Κ. Λίκλιος, Σχιζοφρένεια και έλευθερία 5

Μ. Καβουριάρης, Οί άνεργοι παίρνουν τό λόγο 6

Άγγελος Έλεφάντης, Έκατό χρόνια από τό
«Κατηγορώ» του Ζολά 7

Α. Πανταζόπουλος, «Παρακμή» Έγκώμιον 11

Ζίλ Περωό, Κομμουνισμός: Οί πλαστογραφήσεις μιάς
«μάυρης βίβλου» 14

Τάσος Κουράκης, Τό πρόσωπο τής κλωνοποίησης
και τό πρόσωπο του άνθρώπου 20

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Άριστείδης Άντονάς, Η στρατηγική του πυροτεχνή-
ματος και τό παράδειγμα του θανάτου 28

Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Γιάννη Ρίτσου: Η Έλένη.
Ένα πολιτικό ποίημα; 32

Κώστας Βούλγαρης, Ο ήμερος νόστος του Νικόλα
Κάλας 39

Δημήτρης Σπάθης, Άγγέλα: Ένα ιστορικό θεατρικό
έργο του Γιώργου Σεβαστίκογλου 42

Διώ Καγγελάρη, Φανταστική συνέντευξη του Στρέλερ
από τον Στρέλερ 44

Σχιζοφρένεια καί ἐλευθερία

Ἐπισημειώνεται ὅτι ἡ ἀρθρογραφία ἀναφέρεται ἐν τῷ τίτλῳ τῆς ἐφημερίδας Ἐλευθεροτυπία τῆς 16-01-98 «100.000 σχιζοφρενεῖς κυκλοφοροῦν ἐλεύθεροι».

Ἐξέχωρα ἀπό τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἄρθρο στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐφημερίδας οὐδεμία σχέση ἔχει μὲ τὸν πρωτοσέλιδο τίτλο, κάτι ἀρκετὰ διαδεδομένο στὸν λαϊκὸ τύπο, ὁ τίτλος στὴν πρώτη σελίδα ἐγείρει ἐρωτηματικὰ καὶ προξενεῖ ὀργή.

Ἀποτελεῖ γεγονός, καὶ ὅσοι ἔχουν κατὰ σύμπτωση συζητήσει μὲ ψυχιάτρους τὸ γνωρίζουν, ὅτι ἡ σχιζοφρένεια «χτυπάει» τὸ 1% τοῦ πληθυσμοῦ διεθνῶς τόσο σοβαρὰ ὥστε πολλοὶ νὰ χρειάζονται τουλάχιστον μίαν φορά στή ζωὴ τους εἰσαγωγή σὲ νοσηλευτικὸ ἴδρυμα. Ἔτσι δὲν εἶναι ὑπερβολικὴ καὶ ἐσφαλμένη ἡ ἐκτίμηση ὅτι στὴν χώρα μας ὑπάρχουν 100.000 σχιζοφρενεῖς. Αὐτὸ ἐπίσης σημαίνει ὅτι (στατιστικὰ) ὅλοι μας ἔχουμε τουλάχιστον ἓναν σχιζοφρενῆ στὸ κοντινὸ συγγενικό, ἐπαγγελματικὸ, φιλικὸ ἢ ἄλλο περιβάλλον μας. Εἶναι δυνατόν νὰ τοὺς συναντήσουμε ὄχι μόνο στὸ παραπάνω περιβάλλον ἀλλὰ στή διπλανή πόρτα τῆς πολυκατοικίας, στὸ δρόμο, στὸ λεωφορεῖο, στήν ταβέρνα. Ζοῦν ἀνάμεσά μας καὶ ζοῦμε ἀνάμεσά τους. Ζοῦν μόνοι καὶ μὲ τὴν ἄμεση οἰκογένειά τους τὸ δράμα μιᾶς χρόνιας ἀσθένειας ἢ ὅποια στιγμιαίως, ἀπομονώνει, ἀποδυναμώνει πνευματικῆς, ἐπαγγελματικῆς καὶ ἄλλες δυνατότητες. Χωρὶς νὰ προκαλοῦν, χωρὶς νὰ ἐνοχλοῦν, χωρὶς νὰ βιαιοπραγοῦν. Καὶ ὅμως, αὐτὸ πού ἐνόχλησε τὸν συντάκτη τοῦ Ἐλευθεροτύπου εἶναι ὅτι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι κυκλοφοροῦν ἐλεύθεροι.

Ὅποιοσδήποτε δεῖ τὴν ἐφημερίδα κρεμασμένη στὸ περίπτερο θὰ καταλάβει τὸν ἀρνητικὸ χαρακτήρα πού δίνεται στὸ γεγονός.

Ὁ τίτλος ὄχι ἀπλῶς ὑπονοεῖ, ἀλλὰ δίνει ἓνα σαφές μήνυμα ὅτι κακῶς 100.000 σχιζοφρενεῖς κυκλοφοροῦν ἐλεύθεροι. Ὅτι, μὲ ἄλλα λόγια, σχιζοφρένεια καὶ ἐλευθερία, εἶναι καταστάσεις καὶ ἔννοιες ἀσύμβατες. Ὅτι ὁ σχιζοφρενῆς πρέπει νὰ μὴν εἶναι ἐλεύθερος, νὰ εἶναι ἐγκλειστος, ἴσως δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει καὶ τὸ πού. Δηλαδή ὅτι μίαν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κληρονομικὴ νόσος πού μπορεῖ νὰ «χτυπήσει» τὴ διπλανή ἢ τὴ δική μας πόρτα εἶναι στερητικὸς τῆς ἐλευθερίας λόγος. Ἰσοδυναμεῖ μὲ ἐγκλημα, μὲ παράβαση τῶν ὅρων τῆς κοινωνίας καὶ πρέπει νὰ τιμωρεῖται μὲ ἐγκλεισμό. Ἡ σημαίνει αὐτόματα ἐπικινδυνότητα γιὰ ἐμᾶς τοὺς ὑπόλοιπους τοὺς φυσιολογικούς, τοὺς μη-τρελούς, ἄρα καὶ ἀπομάκρυνση καὶ περιορισμὸ τοῦ σχιζοφρενοῦς γιὰ τὴν ἀσφάλειά μας, τὴν ἡρεμία μας, τὴν ἡσυχία μας.

Καὶ ἄς μὴν εἶναι ὁ σχιζοφρενῆς βίαιος ἄνθρωπος, παραβατικὸς. Ἡ ἀσθένεια καὶ μόνο ἀποτελεῖ τὴ μέγιστη παράβαση, ἀδιάφορο ἂν ὁ πάσχων μὲ τὴ συμπεριφορὰ του ἐνόχλησε, ἔβλαψε, ἔκλεψε, σκότωσε. Καὶ πρέπει νὰ τοῦ ἐπιβάλλουμε τὴν πιὸ αὐστηρὴ τιμωρία: νὰ τοῦ στερήσουμε τὴν ἐλευθερία.

«Κυκλοφοροῦν ἐλεύθεροι!» (Ναὶ μὲ θαυμαστικό). Ὁ τίτλος δὲν ὀδηγεῖ τὸν ἀναγνώστη στὸ νὰ σκεφτεῖ ποιά εἶναι ἡ φροντίδα πού προσφέρεται σὲ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ στὸ νὰ τρομάξει, νὰ ἐνοχληθεῖ ἀπὸ τὸ «κακόν» τῆς ἐλευθερίας τους. Ὁχι «βρίσκονται ἐκτός νοσοκομείου», ἀλλὰ «κυκλοφοροῦν ἐλεύθεροι». Δὲν γίνεται μνεῖα τῶν πιθανῶν ἀναγκῶν θεραπειᾶς καὶ προστασίας. Δὲν γίνεται ἀναφορὰ σὲ πιθανῆς ἀνεπάρκειες τοῦ συστήματος υγείας καὶ περίθαλψης. Δὲν ἐνδιαφέρει τὸ γεγονός ἂν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔχουν ἀνάγκη νοσηλείας καὶ δὲν τὴν βρίσκουν λόγω μικροῦ ἀριθμοῦ κλινῶν, ἀδιαφορίας τῶν ἀρχῶν, ὀλιγωρίας τῶν ἰατρῶν, ἀβέλ-

τηρίας τῆς κυβέρνησης. Δέν γίνεται συζήτηση γιά τό ἄν ὁ ἐκάστοτε ἀσθενής εἶναι καλύτερο (γι' αὐτόν, γιά τήν οἰκογένεια) νά εἶναι ἐντός ἢ ἐκτός νοσηλευτικοῦ ἰδρύματος. Ἡ κριτική δέν ἀναφέρεται στό σύστημα ὑγειονομικῆς περίθαλψης καί τίς ἀνεπάρκειές του, ἤ στό ὀρθό —ἢ ἐσφαλμένο— τῆς ἰατρικῆς ἀπόφασης γιά ἔσω (ἢ ἔξω) νοσοκομειακή περίθαλψη, ἀλλά στό γεγονός τῆς ἐλευθερίας κάποιων πού δέν ἔχουν ἐγκληματίσει ὥστε νά τούς ἐπιβληθεῖ ποινή, ἀλλά ἔχουν προσβληθεῖ ἀπό μία νόσο μέ σημαντική κληρονομική αἰτιακότητα, καί εἶναι ψυχικά ἀσθενεῖς. Δηλαδή τιμωρητέοι, ἀποκλειστέοι καί ἀνάξιοι ἐλευθερίας, ὅπως καί αὐτοί πού παρέβησαν τούς ὅρους τῆς κοινωνικῆς συνύπαρξης.

Ἡ φασιστική νοοτροπία δέν εἶναι πρό τῶν πυλῶν· εἶναι κρεμασμένη στά περίπτερα.

Κώστας Λίχλιος

Οἱ ἄνεργοι παίρνουν τό λόγο

Ἐπτά ἑκατομμύρια ἐργαζόμενοι στή Γαλλία σήμερα βρίσκονται στήν ἀνεργία ἢ ζοῦν σέ καθεστῶς ἀβεβαιότητας καί ἀνασφάλειας σέ μία ἀγορά ἐργασίας πού παράγει συνεχῶς ἀνέργους. Τό 25% τῶν νοικοκυριῶν ἔχει δοκιμαστεῖ τουλάχιστον μία φορά ἀπό τήν ἀνεργία. Καί κάθε πέρασμά του ἀπό αὐτή τήν κατάσταση μεταφράζεται σέ μείωση τοῦ μισθοῦ του ὅταν ξαναβρεῖ δουλειά (-12% κατά μέσο ὄρο).

Γιατί λοιπόν ἡ ἀνεργία δέν ἀποτελεῖ τήν ἀπόλυτη προτεραιότητα τῆς γαλλικῆς κοινωνίας; Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀπλή. Οἱ ἀνεργοί ὑπάρχουν στήν ἀγορά ἐργασίας καί ἀποτελοῦν οὐσιαστικό της στοιχεῖο, ὑπάρχουν στήν κοινωνία, ἔστω κι ἄν ζοῦν στό περιθώριό της, ἀλλά δέν βρίσκονται στό προσκήνιο τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ὑπάρχουν κάπου στό βάθος τῆς σκηνῆς ὡς κομπάρσοι στό δράμα πού περιγράφει τίς σχέσεις τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἐργασίας. Καί ὅταν γίνεται ἀναφορά σ' αὐτούς, εἶναι οἱ πρωταγωνιστές πού μιλάνε γι' αὐτούς: τά κόμματα, τά συνδικάτα, οἱ ἐρευνητές τῆς ἀπόγνωσῆς τους. Ποτέ οἱ ἴδιοι.

Ὅμως, ἐδῶ καί ἕνα μήνα, σ' αὐτό τό κοινωνικό ἐργαστήρι πού εἶναι ἡ γαλλική κοινωνία, αὐτοί οἱ σιωπηλοί παρατηρητές μπῆκαν δυναμικά στό πολιτικό προσκήνιο, διεκδικώντας ἕνα κομμάτι ἀπό τή ζωή καί συγκεκριμένα, τήν αὔξηση τῶν κοινωνικῶν παροχῶν, τήν ἐπέκταση τοῦ ἐλαχίστου εἰσοδήματος ἐνσωμάτωσης στους νέους 18-25 ἐτῶν, τήν ἀναθεώρηση τοῦ συστήματος προστασίας τῶν ἀνέργων, τήν ἐκπροσώπηση τῶν ὀργανώσεων τῶν ἀνέργων στά ταμεία καί τούς ὀργανισμούς πού ἀσχολοῦνται μέ τήν ἀνεργία, τήν ἐπιστροφή στά κοινωνικά ταμεία τῶν ποσῶν πού τούς ἀφαιρέθηκαν στό παρελθόν καί τή διανομή στους ἀνέργους ἐνός ἑξακτου βοθητήματος ἀπό τά κονδύλια τῶν κοινωνικῶν ταμείων πού δέν χρησιμοποιήθηκαν τό 1997.

Ἦδη ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '80, οἱ ἀνεργοί ἄρχισαν νά κινητοποιοῦνται γιά τήν καλύτερευση των συνθηκῶν ζωῆς τους καί τή διεκδίκηση δουλειᾶς. Οἱ κινητοποιήσεις τῆς ἐπο-

χῆς ἐκείνης δέν πῆγαν πολύ μακριά. Συνειδητοποίησαν ὅμως τήν ἀνάγκη ὀργάνωσῆς τους καί σήμερα ἐμφανίζονται μέ τίς δικές τους ὀργανώσεις, τόν δικό τους λόγο καί ἐπιβάλλουν τίς μορφές πάλης πού ἐκείνοι ἐπιλέγουν.

Ἐμένα μέ φαντάζεστε ἄνεργο στά εἴκοσι χρόνια μου;

Καί σπᾶνε τό φράγμα τῆς σιωπῆς. Ἀπό βουβά πρόσωπα τοῦ κοινωνικοῦ δράματος γίνονται οἱ πρωταγωνιστές τοῦ πιό σημαντικοῦ κινήματος πού γνώρισε ἡ Εὐρώπη μετά τόν Μάη τοῦ 1968. «Ἡ πρώτη κατάκτηση τοῦ κινήματος τῶν ἀνέργων εἶναι τό ἴδιο τό κίνημά τους», γράφει μιά ομάδα κοινωνιολόγων. Στήν Εὐρώπη τῶν 15, οἱ ἀνεργοί μεγάλης διάρκειας ἀποτελοῦν τό 48,3% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνέργων καί ὁ ἀριθμός τους συνεχῶς μεγαλώνει. Στή Γαλλία ἀποτελοῦν τό 38,3%. Στήν Ἑλλάδα τό 56,7%. Καί δικαίως πολλοί ἀποροῦν πῶς οἱ ἄνθρωποι αὐτοί δέν ξεσηκώθηκαν πρίν.

Ἡ δύναμη τοῦ κινήματος τῶν ἀνέργων βρίσκεται στό γεγονός ὅτι οἱ ἀνεργοί δέν ἔχουν τίποτα νά χάσουν συνεχίζοντας καί ἐντείνοντας τίς κινητοποιήσεις τους. Ἀντίθετα, ἔχουν πάντα κάτι νά κερδίσουν καί κυρίως τήν περηφάνεια ἑνός ἀγώνα πού ἔχει τό δίκιο μέ τό μέρος του.

Μάκης Καβουριάρης

Ἐκατό χρόνια ἀπό τό «κατηγορῶ» τοῦ Ζολᾶ

Εικόνα ἐπιστημονικῆς φαντασίας: Κυριακή ἀπόγευμα στό Σταθμό Λαρίσης, κόσμος πολὺς περιμένει τό «γρήγορο» γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη. Ἀνάμεσά τους πολλοὶ οἱ νέοι· τὸ Σαββατοκύριακο τελειώνει κι ἐπιστρέφουν στὴ βάση τους, γιὰ τὴ Δευτέρα τὰ μαθήματα συνεχίζονται. Καί γιὰ νὰ περάσει ἡ ὥρα τῆς ἀναμονῆς καί τοῦ ταξιδιοῦ ὄλο καί κάποιο ἀνάγνωσμα κρατοῦν οἱ ταξιδιωτὲς στὰ χέρια τους: ἔφημερίδα, περιοδικό, σταυρόλεξο, βιβλίο. Ἀνάμεσά τους κάποιοι κρατᾶ τὴ Νανά τοῦ Ζολᾶ καί ἡ κοπέλλα δίπλα του τό Ζερμινάλ τοῦ ἴδιου συγγραφέα.

Ἴσως γιὰ τὸ οἱ νεαροὶ ἀναγνώστες ἐξέλαβαν τὴ Νανά ὡς πορνό (ἄλλωστε γενιές ἀναγνωστῶν προσελάμβαναν τὴ Νανά σὰν κάτι μεταξύ ὑψηλῆς λογοτεχνίας καί σκαμπρόζικου ἀναγνώσματος), ἴσως γιὰ τὸ θόρυβος καί τὰ ἀφιέρωματα τῶν ΜΜΕ γιὰ τὰ 100 χρόνια ἀπὸ τὴ δημοσίευσή τοῦ Κατηγορῶ τοὺς ἐπηρέασαν, ἴσως γιὰ τὸ πράγματι ἐκτιμῶν τὴν ἀξία αὐτῶν τῶν ἔργων, δέν ἔχει σημασία ἡ αἰτιολόγηση τῆς προτίμησης στὸν Ζολᾶ, ἡ οὐσία εἶναι ὅτι, παραδόξως, ὑπῆρχαν δύο νέοι πού διάβαζαν Ζολᾶ. Κι ὅμως περίπτωση δύο νέων πού νὰ διαβάζουν σήμερα Ζολᾶ μοιάζει μὲ εικόνα ἐπιστημονικῆς φαντασίας. Κι αὐτὸ συμβαίνει, ὄχι μόνο μὲ τὸν Ζολᾶ ἀλλὰ καί μὲ τὸν Μπαλζάκ καί τὸν Τολστόι καί τὸν Ντίκενς καί τόσους ἄλλους. Ἔχουν περάσει στὰ ἀζήτητα ὄλο αὐτοὶ κι ἄλλοι πολλοί, παρ' ὅλους τοὺς λαμπροὺς καί μακρόβιους τίτλους τους. Δέ χάλασε ὡστόσο ὁ κόσμος ἀφοῦ ὁ κόσμος ἀναπλήρωσε τίς ἀναγνωστικὲς του ἀνάγκες μὲ τὴν «μπίτ» λογοτεχνία ἢ τὴ μηρυκαστικὴ λογοτεχνία πού λέει ὁ φίλος μου Διονύσης Καψάλης. Τό ζήτημα εἶναι ὅτι στό σταθμό, περιμένοντας τό τρένο, κάτι πρέπει νὰ κρατᾶμε στὰ χέρια μας.

Δέν προτίθεμαι νὰ σχολιάσω τὰ ἀναγνωστικὰ ἤθη τῆς νέας γενιᾶς οὔτε, πολὺ περισσότερο, τὴ λογοτεχνικὴ ἀξία τοῦ Ζολᾶ. Αὐτὰ εἶναι ἄλλα θέματα, γιὰ τὰ ὅποια δέν αἰσθάνομαι ἀρμόδιος. Ἡ εικόνα, ὅμως, τῶν νεαρῶν πού διαβάζουν Ζολᾶ, ἂν καί φανταστικὴ, φέρνει στό νοῦ μία ἔλλειψη, μία στέρηση, μία ἐξαφάνιση: τὸν μαχητὴ διανοούμενο.

Καί γιὰ τὴν ἱστορία: Τό 1894 καταδικάζεται στὴ Γαλλία ὁ λοχαγὸς Ντρέυφους ὡς πράκτορας τῶν Γερμανῶν, καθαιρεῖται καί ἀποστέλλεται στὰ κάτεργα τῆς Νέας Καληδονίας. Ὁ ἀδελφός του, γνωρίζοντας τὴν ἀθωότητά του, ἐνεργεῖ γιὰ νὰ ἀποκαλυφτεῖ ἡ πλεκτάνη, καλὰ στημένη ἀπὸ τὸ γαλλικὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο στρατοῦ, πού ἤθελε νὰ καλύψει ἄλλες σκοπιμότητες καί βρῆκε στὸν Ντρέυφους τὸν ἀποδιοπομπαῖο τράγο. Ἐβραῖος ἐπιπλέον αὐτός. Τό 1898 ὁ Ζολᾶ ἐξεγείρεται καί γράφει τὸ πολύκροτο Κατηγορῶ, πού ἀποκαλύπτει τὴν πλεκτάνη καί ὑπερασπίζεται μὲ σθένος γενικότερες ἀρχές, τὰ πολιτικά καί ἀνθρώπινα δικαιώματα, τὴν ἀτομικὴ ἀξιοπρέπεια τῶν ἀνθρώπων, τὴν ἐλεύθερη συνείδηση τῆς ἀνθρωπότητας. Τὴν ἴδια χρονιά, 13 Ἰανουαρίου 1898, στὴν ἔφημερίδα *Aurore* δημοσιεύεται μία ἔντονη διαμαρτυρία γιὰ τὴν ὑπόθεση Ντρέυφους πού τὴν ὑπογράφουν οἱ: Ζάν Ζωρές, Λεόν Μπλούμ, Μαρσέλ Προύστ, Ἀνατόλ Φράνς, Γκαστόν Λανσόν καί ὁ μετέπειτα πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας Κλεμανσώ. Τό μανιφέστο τους ἀρχίζει μὲ τὴ φράση «ἔμεῖς οἱ διανοούμενοι...». Εἶναι ἡ πρώτη φορά πού τό ἐπίθετο διανοούμενος χρησιμοποιεῖται ὡς οὐσιαστικό, καί ἔκτοτε μὲ αὐτὴ τὴ χρῆση πέρασε σέ ὄλες τίς γλῶσσες τοῦ κόσμου. Ὁ Ζολᾶ, λοιπόν, βρίσκεται στὴ ληξιαρχικὴ πράξη γεννήσεως ἑνός ὄρου, μιᾶς ἔννοιας καί μιᾶς πολιτικῆς κατηγορίας μὲ τεράστιο ἰδεολογικὸ καί πολιτικὸ βάρος σέ ὄλο τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα. Μέχρι πρότινος.

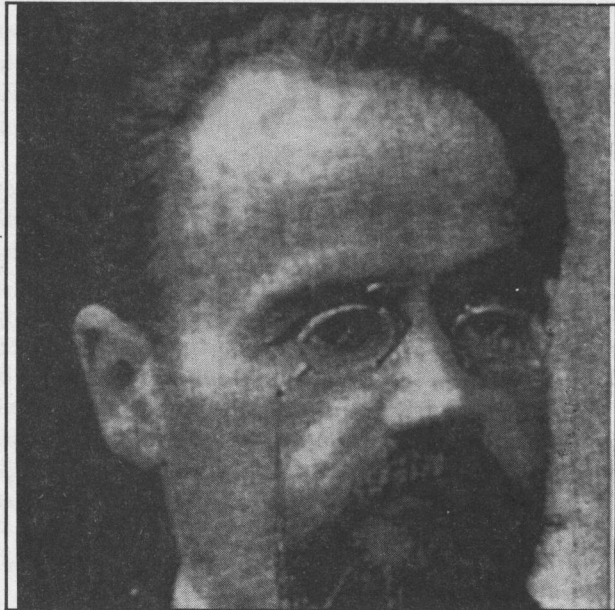

Ἐάν θέλουμε νά μιλάμε σοβαρά, παρά τά ἀφιερῶματα τῶν ΜΜΕ καί τά ἐπικαιριακά ἀναγνώσματα, αὐτή ἡ ἐπέτειος τῶν ἑκατὸ χρόνων ἀπὸ τῆ δημοσίευση τοῦ *Κατηγορῶ*, ὑπογραμμίζει τὴν ἐξαφάνιση τῶν διανοοῦμενων. Ἐς προσέξουμε λίγο τίς ὑπογραφές τοῦ πρώτου μανιφέστου διανοοῦμενων: ὁ Κλεμανσώ θά εἶναι ὁ μετέπειτα πρόεδρος δημοκρατίας, Μπλούμ καί Ζωρές οἱ μεγάλοι ἡγέτες τοῦ γαλλικοῦ σοσιαλισμοῦ, ὁ Λ. Μπλούμ μάλιστα πρωθυπουργός τοῦ Λαϊκοῦ Μετώπου τὸ 1936, ὁ Ἀνατόλ Φράνς μόνιμα συνδεδεμένος μέ τά προοδευτικὰ κινήματα, τὸ ἴδιο, ἂν καί σέ μικρότερο βαθμὸ, ὁ Προύστ καί ὁ Λανσόν. Καί μέσα σ' αὐτούς ὁ «ἀντιφασιστὸς» Ζολά: ὄντας σφοδρὸς πολέμιος τῆς Παρισινῆς Κομμούνας τοῦ 1871, εἶναι ταυτόχρονα ὁ συγγραφέας τοῦ *Ζερμινάλ*, τοῦ πιὸ σκληροῦ ἀντικαπιταλιστικοῦ μυθιστορήματος τῆς ἐποχῆς του, πού μαζί μέ τά μυθιστορήματα τοῦ Ἄγγλου Ντίκενς δίδαξαν σέ ἑκατομμύρια ἀνθρώπους τί ἐστὶ καπιταλισμὸς, τί ἐστὶ δυστυχία μέσα στὸν καπιταλισμὸ. Οἱ ἀνθρωποὶ δηλαδή αὐτοί, καί χιλιάδες ἄλλα λαμπρὰ πνεύματα σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἦταν στρατευμένοι. Στρατευμένοι πάει νά πεῖ ταγμένοι μέ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο στὴν ὑπηρεσία κάποιου πολιτικοῦ ἢ κοινωνικοῦ κινήματος, ἀντιστασιακοῦ, ἀπελευθερωτικοῦ, δημοκρατικοῦ, σοσιαλιστικοῦ, ἀντιφασιστικοῦ. Ἦταν ἡ κριτικὴ συνείδηση τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

Ἐναν αἰῶνα μετὰ, γιὰ τὴν ἱστορία καί πάλι, στὴν ἴδια χώρα, τὴ Γαλλία: ἓνας σημαντικὸς ἱστορικός τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ὁ Φρανσουά Φυρέ πού πέθανε πρὶν λίγους μῆνες, δημοσιεύει ἓνα βιβλίο ἱστορικό, τὴν *Ἱστορία μιᾶς ἀτυπίας*. Ἐργο πολύχροτο, πολυδιαβασμένο καί πολυσυζητημένο. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς ἱστοριογραφικὲς του ἀρετὲς ἔχει ἓνα στόχο: νά κατεδαφίσει τοὺς ἀντιφασίστες διανοοῦμενους τοῦ Μεσοπολέμου. Τοὺς ἀντιφασίστες, ὄχι τοὺς κομμουνιστὲς, ὄχι τοὺς μαρξιστὲς. Γιατί, χάρη καί στοὺς ἀντιφασίστες διανοοῦμενους, τά κομμουνιστικά, τά σοσιαλιστικά, τά ἀντιαποικιοκρατικά, τά ἀντιαυταρχικά καί ἀντιμπεριαλιστικά κινήματα τῆς Εὐρώπης καί τοῦ Τρίτου Κόσμου ἀπέκτησαν τεράστια λαϊκὴ ἀκρόαση. Οἱ «προοδευτικοί» διανοοῦμενοι ἦταν ὀργανικό στοιχεῖο αὐτῶν τῶν κινήματων.

Δρῦς πεσοῦσης ὅμως καί ὁ Φυρέ τοὺς κατεδαφίζει, διότι ἦταν συνοδοιπόροι τοῦ κομμουνισμοῦ.

Τοῦ κομμουνισμοῦ, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μέ τὴ *Μαύρη Βίβλο τοῦ Κομμουνισμοῦ*, ἄλλου πολύχρονου συλλογικοῦ ἔργου μέ ἐπιμέλεια τοῦ ἱστορικοῦ Στεφάν Κουρτουά, πού κυκλοφόρησε πρόσφατα καί πουλιέται σάν πασατέμπο, «ἀποδεικνύεται» ὅτι, ἐνῶ ὁ ναζισμὸς κόστισε στὴν Εὐρῶπῃ μόνον 25 ἑκατομμύρια θύματα, ὁ κομμουνισμὸς κόστισε στὴν ἀνθρωπότητα, ἀπὸ τὸ

Ἐμίλ Ζολά

1917 ὡς τὸ 1989 ἑκατὸ ἑκατομμύρια θύματα, δηλαδή τὸ πενταπλάσιο· ὅτι οἱ προοδευτικοὶ διανοούμενοι, μικροὶ ἢ μεγάλοι, ἦταν οἱ ἐμπρόθετοι ἢ οἱ ἀφελεῖς ἱεροφάντες αὐτῆς τῆς ἀνήκουστης σφαγῆς. Κι ἀκόμη ὅτι ναζισμὸς καὶ κομμουνισμὸς ἦταν οἱ δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος, ἔφεραν μέσα τους τὸν γονιδιακὸ τύπο τοῦ σφαγέα, ἡ σφαγὴ ἀνήκει στὴ φύση τοῦ κομμουνισμοῦ, ὄχι στὴν ἱστορία του, στὸ βαθμὸ πού ὑπῆρξε — κι ὅλοι ξέρουμε ὅτι ὑπῆρξε.

Ἄν σ' αὐτὰ τὰ δύο σημαδιακὰ ἔργα τοῦ Φρανσουά Φυρέ καὶ τοῦ Στεφάν Κουρτουά, πού τὸ ἓνα συμπληρώνει τὸ ἄλλο, προσθέσουμε χιλιάδες ἐπεξεργασίες, πρὸς τὴν ἴδια ἰδεολογικὴ κατεύθυνση, ἰδεολογικὲς ἐκστρατεῖες, φιλοσοφήματα, ἰδεολογήματα, τὸν σαματὰ τῶν ΜΜΕ, ἂν προσθέσουμε τὴν ἐνοχὴ τῶν κομμουνιστῶν γιὰ πραγματικὰ ἢ φανταστικὰ ἐγκλήματα τοῦ ἱστορικοῦ κομμουνισμοῦ, ἂν συνυπολογίσουμε ὅτι οἱ ἱστορικὲς μορφές τῶν ἱστορικῶν κινήματων ἔχουν ἀποθεμελιωθεῖ — δέν ἔχουν πλέον χωρὸ οὔτε γιὰ μέλη οὔτε γιὰ διανοουμένους, ἂν πάρουμε σοβαρὰ ὑπόψη ὅτι οἱ κάτοχοι τῆς γνώσης, οἱ θεράποντες τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ τοῦ στοχασμοῦ ἔχουν ἀπορροφηθεῖ σὲ κρατικὲς δομές καὶ στὰ ΜΜΕ, τότε, ἴσως, μπορέσουμε νὰ φτιάξουμε μὲ κάποια ἀκρίβεια καὶ λιγότερη ἀσχετοσύνη τὸν πίνακα: ὅπως δέν ὑπάρχουν ὀργανώσεις βάσης πού θὰ ὀργάνωναν τὴν πολιτικὴ διαθεσιμότητα τῶν πολιτῶν ἄλλο τόσο δέν μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν στρατευμένοι διανοούμενοι, οἱ ὁποῖοι μαζί μὲ τίς ὀργανώσεις θὰ πάλευαν γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν καὶ νὰ διευρύνουν τὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας πού στενεύουν ὀλοένα καὶ περισσότερο. Ἡ ἔλλειψη τοῦ διανοουμένου δέν εἶναι ζήτημα ὑποκειμενικῆς ὀλιγωρίας, δέν εἶναι ζήτημα «προδοσίας τῶν ταγῶν» ὅπως λέγεται, ἀλλὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀλλοίωσης τῶν πολιτικῶν δομῶν, καὶ τῆς ἀποδιοργάνωσης τῶν λαϊκῶν κινήματων. Τὰ ὅποια ἀνεξάρτητα, κριτικὰ πνεύματα σήμερα —καὶ ὑπάρχουν πολλά— δέν συσσωματώνονται στὴν πολιτικὴ. Ἡ πολιτικὴ δέν τὰ ἔχει ἀνάγκη.

Ἄν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα —δέχομαι, δέν ἔχουν ἀκριβῶς ἔτσι, ὑπάρχουν ἀκόμη ἀλληλεγυθότητες, ὑπάρχει ἀκόμη κάπως ἡ ὀργανικὴ σχέση πολιτικῆς καὶ διανόησης— τότε ἐκεῖνο τὸ μακρινὸ Κατηγορῶ τοῦ Ζολᾶ, ὅπως καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Ζερμινάλ πού πέθαιναν στίς στοές τῶν ὀρυχείων, ὅπως καὶ ἡ προλετάρια πόρνη Νανά πού ἐκδικεῖται τοὺς μεγαλομπουρζουάδες ρεζιλιούντάς τους καὶ «μασώντας» τους τὰ φράγκα στὴ Νανά, εἶναι πλέον ἀντικείμενα τῆς ἱστοριογραφίας, τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν, τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας. Αὐτὰ τὰ παλαιὰ δέν ἔχουν σὲ ποιά σημερινὰ ν' ἀκουμπήσουν. Κι ἐκεῖνοι οἱ δύο νέοι στὸ σταθμὸ Λαρίσης, ἂν καὶ φανταστικοί, δέν ξέρουν τί νὰ κάνουν τὴν ὀργὴ τους διαβάζοντας Ζολᾶ. Καὶ πάλι θὰ πῶ, τὰ πράγματα δέν εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι, ὑπάρχουν ἀνάγκες, ὑπάρχουν κινήματα, ὑπάρχουν στρατευμένοι «διανοούμενοι» καὶ μὴ. Μήπως ὅμως αὐτὴ ἡ διαβεβαίωση δέν εἶναι παρά παραμυθία; Θέλω νὰ πιστεύω ὅτι εἶναι ἓνα στοίχημα, ἓνα διακύβευμα, ὅτι δηλαδή τὰ πράγματα μπορεῖ καὶ ν' ἀλλάξουν.

Ἄντιγράφω λίγες ἀράδες, πάλι ἀπὸ ἓνα Γάλλο, τὸν Μωρίς Μπλανσό, ἂν καὶ εἶναι γιὰ ἄλλο λόγο γραμμένες, ἂν καὶ δέν πολυσυμφωνῶ:

«—Ἡ λήθη θὰ μᾶς παραμερίσει σιγά-σιγά, ὑπομονετικά, μὲ μιὰ κίνηση τὸ ἴδιο παράδοξη μὲ ἐκεῖνη πού μᾶς ἔνωσε ὅταν ἀκόμη ὑπῆρχε κάτι κοινὸ ἀνάμεσά μας.

—Καὶ ἡ ἱστορία; Ποῦ βρίσκειται σὲ ὅλα αὐτὰ ἡ ἱστορία;

—Γιὰ τὴν ὥρα τίποτα τὸ σπουδαῖο δέν πρέπει νὰ ἔχει ἀπομείνει ἀπὸ τὴν ἱστορία».

Ἔχουμε καιρὸ νὰ μάθουμε ὡς τὸ 2005, ἂν κάτι ἀπομένει ἀπὸ τὴν ἱστορία, ὅσοι προφτάσουμε. Μετὰ κανεὶς δέν θὰ πεθαίνει. Γιατί νὰ χολοσκᾶμε γιὰ τὴν ἱστορία ἀφοῦ θὰ ἔχει καταργηθεῖ, ἀφοῦ θὰ ἔχει τεθεῖ ἐπέκεινα τοῦ θανάτου;

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

«ΠΑΡΑΚΜΗΣ» ΕΓΚΩΜΙΟΝ

του Άνδρέα Πανταζόπουλου

Οταν κατά τη δεκαετία του ὀγδόνα, ὁ κυρίαρχος ἔθνικο-λαϊκιστικός λόγος τοῦ παπανδρεϊσμοῦ ἐξόπλιζε τὴν ἑλληνική ψυχὴ, ἐπιχειροῦσε νὰ τὴν μπολιάσει μὲ ἰσχυρὲς δόσεις ἔθνικισμοῦ, ὅταν ἡ «ἀμυντικο-ἀντιμπεριαλιστική» ρητορική σάρωνε καὶ οἰκοδομοῦσε τὰ γνωστὰ στερεότυπα τοῦ ἀνευδοτισμοῦ, διαλύοντας, ταυτόχρονα, κοινωνικὲς ταυτότητες καὶ πολιτικὲς σημασίες, λίγοι στὴν ἀρχή, περισσότεροι ἀργότερα, διείδαν τὸν ἐπαπειλούμενο κίνδυνο. Εἶδαν, δηλαδή, ὅτι αὐτὸς ὁ λόγος, αὐτὴ ἡ ἰδεολογία δὲν ἦταν μόνο δημαγωγία, ἢ δὲν ἦταν κυρίως δημαγωγία, ἀλλὰ μιά ἄτυπη ἐκτροπὴ ἀπὸ τὰ καθιερωμένα, οἱ παραβατικὲς κατευθύνσεις τῆς ὁποίας ἐμπεριείχαν ἐν σπέρματι δημοψηφισματικὲς, ἀ-δημοκρατικὲς ρυθμίσεις. Ποιὸς, γιὰ παράδειγμα, δέ θυμάται τὴν ἐξύμνηση τῆς «πολιτικῆς βούλησης» καὶ τὴ συνακόλουθη «ἀδιαμεσολάβητη σχέση» ἠγέτη-λαοῦ; Ποιὸς δέ θυμάται τίς ποικίλλες ἔθνικὲς καὶ κοινωνικὲς «συμπαράτάξεις» ἐναντι ἐπελαυνόντων ἐχθρῶν, ἀντεθνικῶν ἢ (καὶ) ἀντικοινωνικῶν;

Ἡ «ὀρθολογικότητα» ἐκείνου τοῦ λόγου δούλευε μὲ μέτωπα, αὐτὴ ἦταν ἡ κατεξοχὴν του ἔκφραση, ἔτσι σκηνοθετοῦσε τὴ δημοκρατία. Δαιμονοποιοῦσε τὸν ἄλλον, γιὰ νὰ ὁμογενοποιήσῃ τὸ δικό του στρατόπεδο, νὰ ὑψώσῃ τὰ δικά του σύνορα. Ὅλα αὐτὰ δὲν ἦταν ἀπάτη, ὅπως μιά ὀρισμένη πρόσληψη τοῦ πασοκισμοῦ ἐξακολουθεῖ ἀκόμα καὶ σήμερον νὰ πιστεύει. Γιὰ παράδειγμα, ἡ ἐπὶ κλίση τῆς τουρκικῆς ἐπεκτατικότητας ἢ, στὸ ἐσωτερικὸ πεδίο, ἡ καταγγελία τῶν συντεχνιῶν (τῶν «ρετιρέ») δὲν ἦταν ἀβάσιμη. Ἀντίθετα, ἐκκινώντας ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἔπλεκε μιά πολιτικὴ μυθολογία, ἐντὸς τῆς ὁποίας τὸ πραγματικὸ ἦταν πάντα ὑπαρκτό, ἀλλὰ ἀντεστραμμένο. Ἔτσι, καὶ οἱ συγκρούσεις τῶν πασοκικῶν κυβερνήσεων, ἔθνικὲς καὶ κοινωνικὲς, δὲν ἦταν «ἀπατηλές», δὲν ἦταν, ἔτσι, χωρὶς πρόγραμμα, ἀλλὰ ὑπάκουαν σὲ αὐστηρά προδιαγεγραμμένα ὄρια κομματικῆς καὶ ἰδεολογικῆς ἀναπαραγωγῆς, στὴν ἐνίσχυση, δηλαδή, μίας πολιτικῆς ἰδεολογίας, τῆς ἰδεολογίας τοῦ ἔθνικο-λαϊκισμοῦ.

Νὰ ξαναθυμηθοῦμε, γιὰ τὴν περίστασι, τὸν σκληρὸ πινθη να τῆς; Ὑπερπολιτικισμός, καταγγελτικὴ ρητορική, ἔθνικισμός, ἄτυπες ἐξωθεσμικὲς πρωτοβουλίες, ἀκόμα καὶ πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἀντιδημοκρατικότητας. Χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ κρίνουμε ἐδῶ τὸ σύνολο αὐτῆς τῆς πορείας, τὴν ἀποδομητικὴ τῆς πυκνότητάς ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνσωματωτικὴ τῆς ἰσχύς, θὰ λέγαμε ὅτι ἡ στρατηγικὴ τῆς στόχευση ἦταν νὰ εἰκονίσει μιά πραγματικὴ σὲ μέτρα τῆς καί, ἔτσι, νὰ ἐπιβάλλει τίς δικῆς τῆς ταυτότητες σὲ κοινωνικά καὶ πολιτικά ὑποκείμενα: τὰ συνδίκατα ἦταν «συντεχνίες», οἱ διανοούμενοι «ἐλίτες», ἡ Δεξιά «ἀντεθνική», ἡ Ἀριστερά «ἀνιστόρητη», τὸ ἔθνος «ἀνάδελφο», τελικά, ἡ κόλαση ἦταν οἱ ἄλλοι... Ὅ,τι ξέφευγε ἀπὸ τίς ὀρίζουσες τοῦ ἔθνικο-λαϊκισμοῦ γινόταν ἄμεσα ἀντικείμενο καταγγελίας, ὅ,τι ἀπέτρεπε τὴν ἀπόρροια ἀναπαραγωγῆς του στιγματοῦσαν ὡς τὸ κακό, ὡς ἐπικίνδυνος παρασιτισμός. Στὴ σύνταξη τοῦ πασοκικοῦ ἔθνικο-λαϊκισμοῦ, στὴν μανιχαϊστικὴ του πρόσληψη τοῦ κόσμου, ὁ κατεξοχὴν ἐχθρὸς ἦταν ὁ παρασιτισμός, ἐπὶ τὸ πολιτικότερον ὁ μεταπρατισμός, ἡ ἴδια ἡ παρακμή.

Τὸ ἴδιο τὸ ΠΑΣΟΚ ἔλυσε κατὰ ἓναν ὀρισμένο τρόπο αὐτὸ τὸ πρόβλημα, ἐδῶ καὶ κάποια χρόνια. Δὲν εἶναι ὥρα νὰ σταθοῦμε στὸν τρόπο αὐτὸ τῆς ἐπίλυσης καὶ στὰ ἀποτελέσματα πού ἔχει ὡς σήμερον δώσει. Ἀντίθετα, αὐτὸ πού ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι νὰ δοῦμε τίς μετενσαρκώσεις αὐτῆς τῆς ἰδεολογικῆς πρακτικῆς, τῆς διαδεδομένης πλέον τόσο σὲ σημαντικὸ μέρος τοῦ πολιτικοῦ προσώπου, ὅσο καὶ σὲ εὐρύτερα τμήματα τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν (μὲ τὴν πολιτικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου).

Ἄν ἡ δεκαετία τοῦ '80 φέρει τὰ ἀνεξίτηλα ἴχνη τοῦ ἔθνικο-λαϊκισμοῦ, ἡ δεκαετία τοῦ '90 φαίνεται ὅτι σφραγίζεται ἀπὸ μιά ἔθνικιστικὴ ἰδεολογικὴ ρητορική μὲ τὴ συνήθη διπλὴ τῆς ὑπόστασι, ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ. Στὸ ἐξωτερικὸ πεδίο, ὁ «ἔθνοαμυντισμός» τῆς δεκαετίας τοῦ '80 μετεξελίσσεται σὲ μιά ἐπεκτατικὴ ρητορική (Ἀλβανία, Σκόπια), ἐνῶ ὅλο καὶ πλη-

θαίνουν οί φωνές γιά μιά ἐνεργητική στάση ἔναντι τῆς Τουρκίας. Καί εἶναι οἱ ἴδιες φωνές πού, μαζί μέ ἄλλες, διαπολιτικές καί διαστρωματικές, θέτουν ἔμεσσα σέ ἀμφισβήτηση τήν ἴδια τήν ἔννοια — καί ὄχι μόνο τήν συγκεκριμένη πρακτική— τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης.

Στό ἐσωτερικό πεδίο, ἡ «ἀντανάκλαση» αὐτῆς τῆς ρητορικῆς παράγει ἐντελῶς συγκεκριμένα ἀποτελέσματα. Πέρα ἀπό τίς διάχυτες ἰδεολογίες τῆς «ἐπιστροφῆς» (στήν πατρίδα, τή μηδέποτε ὀριζόμενη, στίς ρίζες, τό αὐτό), καταγγέλλεται πλέον ἀνοιχτά ἐκεῖνος ὁ τύπος κοινωνίας πού ὄχι μόνο ἰσοπεδώνει τίς διαφορές καί συρρικνώνει οἰκονομικά τόν κόσμο (καταγγελία ἀπό μόνη τῆς ὀρθῆς καί θεμιτῆς), ἀλλά καί πού στό ὄνομα μιᾶς ὀρισμένης ἀφθονίας, ἐνός εὐδαιμονισμοῦ «διαλύει» τό κοινωνικό σῶμα καί ρίχνει στήν «παρακμή» ἀρχές καί στόχος πού ὑποτίθεται ὅτι θά ἔπρεπε νά τό κρατοῦν σέ μιά κατάσταση ὕλικῆς καί πνευματικῆς ὑγείας. Ἡ καταγγελία τοῦ εὐδαιμονισμοῦ ἐξισώνεται μέ τόν ἠθικό στιγματισμό του, μέ τήν ἐπί τῆς ἀρχῆς ἐνοχοποίησή του. Ἀπό τή στιγμή πού ὁ συγκεκριμένος τύπος κοινωνικῆς ἀνάπτυξης χαρακτηρίζεται οὐσιαστικά ὡς ἀνθυγιεινός, τό λόγο ἔχουν ἐκεῖνες οἱ ἐξυγιαντικές

πρακτικές πού θά ἀποκαθάρουν τό σῶμα καί τό πνεῦμα ἀποτούς ἰούς, ἀπό ἐκεῖνα τά ἐπίσρακτα στοιχεῖα πού μόλυναν ἔναν ἀγνό ὄργανισμό.

Εἶναι προφανές, ὅτι ἐδῶ ὀρισκόμαστε ἐνώπιον τοῦ ἰδεολογικοῦ πυρήνα τῆς ἐθνικιστικῆς ἰδεολογίας, στήν «ἐσωτερική» τῆς διόταση, ὅπου αὐτή ἐννοεῖται ὡς μιά ἐσωτερική ὁμόφυγη κινητοποίηση, ὡς ἓνα ἐσωτερικό ξεκαθάρισμα λογαριασμών, μέ στόχο τήν κατάκτηση μιᾶς καθαρῆς ἐθνικῆς ταυτότητας, καθαρῆς, δηλαδή, ἀπαλλαγμένης ἀπό κάθε εἶδος μολύνσεις, ρίχνοντας στή χωματερῆ τά «ἄξιακά ἀπόβλητα» τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας.

Ἐντούτοις, αὐτή ἡ ἐξυγιαντική προοπτική δέ διεκδικεῖ μιά ἀπλή ἐπιστροφή στό παρελθόν, ὅσο καί ἂν ἐνσωματώνει στον ἰδεολογικό της λόγο κρίσιμες πλευρές ἐνός τέτοιου (ἰδεολογικοῦ) πλισωγυρίσματος. Ἐπιδίδεται μέ ἀλλαξονομία στήν προνομακῆ οἰκειοποίηση ἐπιτευγμάτων τοῦ σημερινοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ, σέ ἓνα εἶδος ἀπόρριψης-ἐργαλειοποίησης τῶν ὕλικῶν προϊόντων τῆς νεωτερικότητας: ἀπορρίπτει τόν καταναλωτισμό τῶν σούπερ-μάρκετ, γιά παράδειγμα, καί μιζᾶρει στήν ἀτόφια τεχνολογική μηχανική: ἀρνείται ὅ,τι καθιστά, κατα

τή γνώμη της, τήν κοινωνία «πλαδαρή» καί καταχρᾶται ὁ,τι νεωτερικό συντείνει στήν αὐταρχική καί ἀπό τά πάνω συγκόλληση της ἐναντία στό «βούτυρο» καί ὑπέρ τῶν «φάντομ», γιά νά ἀπλουστεύσουμε τά δεδομένα.

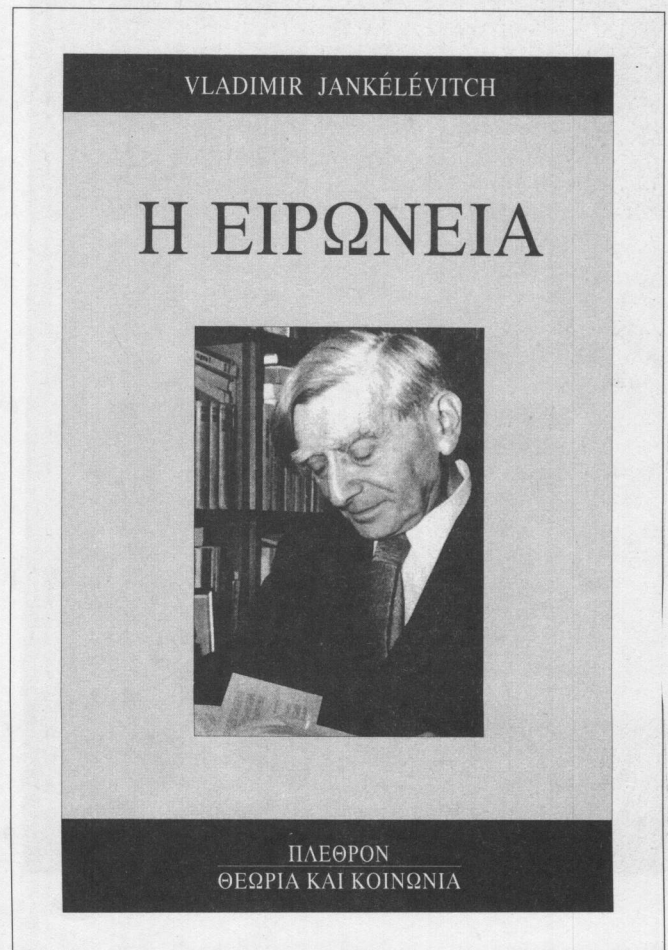
Εἶναι καί πάλι προφανές, ὅτι μπορεῖ αὐτή ἡ συγκεκριμένη ἔξυγιαντική λογική νά μήν ἔχει ὀδηγηθεῖ στά ἐπιθυμητά, γι' αὐτή, ἐσωτερικά ἐπίπεδα θεωρητικής καί πολιτικῆς συνοχῆς (ἔξου καί πολλές φορές ὁ δημόσιος λόγος της φαντάζει ἀνεπεξέργαστος, ἀγαρμπός, βρυχηθμός, γαύγισμα), ὥστόσο, δέν εἶναι ιδιαίτερα δύσκολο νά ἀνιχνευθοῦν σέ αὐτή στοιχεῖα πρωτοφασισμού, δείγματα ἀπτά, δηλαδή, πού ἀπορρίπτουν τούς δημοκρατικούς θεσμούς τῆς ἀστικής κοινωνίας ἐπὶ τῆς ἀρχῆς. Ἡ καταδίκη τους δέν ἀφεταιρίζεται ἀπό μιά ἀπόρριψη τῆς σημερινῆς τους λειτουργίας, τῆς ἀποκοπῆς τους ἀπό τό λαό κ.λπ., ἀλλά ἀπό τήν ἐγγενή τους ἀδιαφάνεια, τόν δομικά χειραγωγητό τους ρόλο. Ἀκριδέστερα: ἡ κριτική τῆς δημοκρατίας —ἐλευθεριῶν καί δικαιοματιῶν, συλλογικῶν καί ἀτομικῶν— τελεῖται στό ἀποκλειστικό πεδίο τῆς παρακμῆς, ἡ «παρακμή» τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ παρακμιακή γελοιογράφηση καί εὐτελισμός του γίνονται ἡ μήτρα παραγωγῆς τῶν ἔξυγιαντικῶν πρακτικῶν. Ἔτσι, ἡ παρακμή, ὁ μεταπρατισμός, ὁ παρασιτισμός καθίστανται ἡ μυθολογική ἔδρα ἐπὶ τῆς ὁποίας σκηνοθετοῦνται οἱ ρῆξεις καί οἱ συγκρούσεις οἱ ἀναιρετικές τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος καί τῶν ἀξιών του.

Τίς περισσότερες φορές, αὐτή ἡ «κριτική» κατεδάφιση τῆς δημοκρατίας ἐντοπίζεται στόν ὑποτιθέμενο ἀφελή καί προσηματικό οἰκουμενισμό της ἐνῶ —καί πάλι ὑποτίθεται— ὅτι ἡ πολιτική στή δημοκρατική ἐποχή, παρά τά ἐπιφαινόμενα, εἶναι τελικά ἕνας ἀμείλικτος συσχετισμός δυνάμεων, ὁ ὁποῖος ἀποφασίζει γιά τά πάντα. Ἔτσι, ὁ οἰκουμενισμός (ἡ εἰρήνη κ.λπ.) θεωρεῖται ὡς ἡ ἰδεολογική νομιμοποίηση —πότε χίμαιρα καί πότε ψεῦδος— τῆς αἰώνια ἐξελισσόμενης σύγκρουσης φίλος-ἐχθρός. Οἱ κατά καιρούς συνθέσεις ἐκλαμβάνονται ὡς μεσοσταθμοί συμβιδιασῶν καί ἐκατέρωθεν ἀνασυντάξεων, πάντα στήν προοπτική τῆς «τελικῆς» σύγκρουσης, ἀπό τήν ὁποία θά προκύψει ἕνας νέος συσχετισμός, κ.ο.κ. Μιά σύγκρουση, πού πάντα εἰκονίζεται *πολεμικά*, οἱ διάφορες ἐκδοχές στρατιωτικῶν λύσεων πού οἱ ὑποστηρικτές τοῦ ἀντι-παρασιτισμοῦ προτείνουν, τό δείχνουν, ἄλλωστε, μέ παραδειγματικό τρόπο. Καί εἶναι φυσιολογικό, μέ τήν κυριολεκτική ἔννοια, μέσα σέ αὐτόν τόν κατεξοχῆν πολεμολογικό διάκοσμο, νά γονιμοποιοῦνται ὅλες οἱ ἐπιθετικές ἀρετές, πατριαρχία, ἀνδρισμός, νοοτροπία τοῦ τσαμπουκά, κ.λπ., καί νά χλευάζονται πρότυπα καί στάσεις συμβολαιακά ρυθμισμένες καί εἰρηνικά διευθετημένες. Γιατί, τελικά, αὐτός ὁ πόλεμος εἶναι ἕνας πραγματικός πόλεμος ἐναντία στόν πολιτισμό καί ὄχι στίς στρεβλώσεις του, τίς ἀδικίες του, τίς θηριώδεις ἀκόμα ὑπερβολές του.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι σήμερα ἡ ἀποτελεσματική ἀντιμετώπιση μιᾶς τέτοιας ἔξυγιαντικῆς, ἀποδομητικῆς τῆς δημοκρατίας λογικῆς παρουσιάζει κάποια προβλήματα. Προβλήματα πού ἀναφέρονται τόσο σέ ἕνα εὐρύτερο φάσμα παραγόντων (κρίση τῆς ἔννοιας τῆς προόδου), ὅσο καί στόν σύνθετο τρόπο μέ τόν ὁποῖο αὐτή παρουσιάζεται κάθε φορά ἐπὶ σκηνῆς, ὡς ἡ μόνη ρεαλιστική ἀπάντηση σέ ἕναν ἐχθρό (ἔξωτερικό ἢ ἐσωτερικό) καί, ταυτόχρονα, ὡς σωτηριολογικός λόγος, ἀκόμα καί ἂν ὁ φέρελις σωτήρας δέν εἶναι, σαρκικά, ὄρατος. Ἀνάλογα, ὡστόσο, τήν συγκυρία, τονίζεται ἡ μιά ἢ ἡ ἄλλη πλευρά, ἡ ἐνδεχομένως κάποια τρίτη περισσότερο «οἰκουμενική» καί «δια-

λογική», ἐξίσου ὁμως παγιδευτική τῶν δύο πρώτων. Οὐσιαστικά, ὁμως, πρόκειται γιά ἕνα πολιτικό-ἰδεολογικό μέτοπον, παρά τά διακριτά στοιχεῖα πού τό ὀργανώνουν. κομίζει μιά κοσμοαντίληψη τοῦ κόσμου, τόν ἐγκλεισμό στήν τυραννία τοῦ μερικευτικοῦ, τοῦ ἰδιοτελοῦς, τοῦ ναρκισσιτιστοῦ.

Ἔτσι, ἂν ὑπάρχει κάποια ἀπάντηση, αὐτή θά πρέπει ἐπίμονα νά ἀναζητηθεῖ πρὸς τήν ἀντίθετη κατεύθυνση. Στόν πνευματικό καί ἐνίοτε «νεοδεξιό» γεωπολιτικό συντηρητισμό, στίς λαθραῖες ἢ ἀνοιχτές ἐκδηλώσεις ἑνός πολιτισμικοῦ διαφορισμοῦ, θά πρέπει νά ἀντιταχθοῦν πεισματικά καί ἀξιοπίστα, δηλαδή μέ κοινωνική φερεγγυότητα, εὐρύτερα σχέδια κοινωνικῆς ἐνόητας καί ὅσο τό δυνατόν δημοκρατικότεροι θεσμοί (πού δέν πάει νά πει, ἀναγκαστικά, «λαϊκότεροι») «ἐπιλογισμοί» κ.λπ. Μέ ἄλλα λόγια, νά συμφιλωθοῦμε μέ τόν «παρασιτισμό» μας, τήν «παρακμή» μας, ἔστω καί ἂν δέν εἶναι κατ' ὀλοκληρίαν δική μας, ἐν ἀνάγκη νά τήν ὑπερασπισθοῦμε. ὄχι τακτικά-συνδικαλιστικά, ἀλλά στρατηγικά, νά ὑπερασπισθοῦμε τήν «παρακμή» τῆς Δύσης» καί, ταυτόχρονα, νά ἐπιχειρήσουμε νά ριζοσπαστικοποιήσουμε κατά τό δυνατότερον τούς ἴδιους τούς ὅρους τοῦ νέου κοινωνικοῦ συμβολαίου πού σινάπτεται. Θά ἦταν αὐτό μιά ἀρχή, σίγουρα ἡ λιγότερο κακή στίς σημερινές συνθήκες: ἡ κατάκτηση ἐνεργητικῶν κοινωνικῶν καί ἀτομικῶν ταυτοτήτων, ὡς σημαντικό ἀνάχωμα στήν ἰδεολογικο-πολιτική διαφθορά τοῦ αἰσθήματος ἐνταξῆς σέ μιά συλλογικότητα στήν ὁποία ἐπιδίδεται ὁ ἐθνικισμός καί οἱ μεταμορφώσεις του. Ἐχοντας, ὥστόσο, ἐπίγνωση ὅτι τό αἷτημα «πνευματικότητας» ἔκκρεμεί...

ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ

Οι πλαστογραφήσεις μιᾶς «μαύρης βίβλου»

του Ζίλ Περώ*

Ο ἀπολογισμός τῶν «ἐγκλημάτων τοῦ κομμουνισμοῦ» ποὺ συνέταξε ὁ γάλλος ἱστορικός Στεφάν Κουρτουά στὸ ἔργο «Ἡ μαύρη βίβλος τοῦ κομμουνισμοῦ» ἴσχει σὰν εἰσαγγελικό κατηγορητήριο. Ὁ συγγραφέας κάνει ἓνα παραλληλισμὸ μεταξύ κομμουνισμοῦ καὶ ναζισμοῦ καὶ ρίχνει τὴν ἰδέα ἑνὸς νέου δικαστήριου Νυρεμβέργης πού θὰ δικάσει τοὺς ὑπεύθυνους. Τί σημασία ἔχει πού οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ἀλλοιωμένοι, ἀκόμη καὶ λανθασμένοι, τί σημασία ἔχει ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τοῦ ἔργου πήραν τίς ἀποστάσεις τους ἀπὸ τὸν Στεφάν Κουρτουά; Παρὰ ταῦτα πολλοὶ δημοσιογράφοι, χωρὶς νὰ πάρουν τὸν κόπο νὰ διαβάσουν τὸ βιβλίον, τὸ ὑποδέχθηκαν μὲ διθυράμβους.

Πολύ καιρὸ μετὰ ἀπὸ τὰ γεγονότα οἱ ἀριθμοὶ εἶναι πάντα κατὰ προσέγγιση καὶ δὲν παρέχουν παρὰ μιὰ τάξη μεγέθους. Γιὰ τὴν καταστολή τοῦ Σετίφ (1945) οἱ ἐκτιμήσεις δίδουν ἀπὸ 6.000 ὡς 45.000 νεκρούς. Στὴ Μαδαγασκάρη (1947) τὰ θύματα θὰ πρέπει νὰ ἀνέρχονταν σὲ 80.000. Στὴν Ἰνδοκίνα (1946-52) οἱ ἀριθμοὶ ποικίλλουν, ἀνάλογα μὲ τίς πηγές, ἀπὸ 800.000 ὡς δύο ἑκατομμύρια καὶ στὴν Ἀλγερία (1954-62) ἀπὸ 300.000 ὡς ἓνα ἑκατομμύριο. Ἀκόμη κι ἂν δὲν πάρουμε ὑπόψη τὸ Μαρρόκο καὶ τὴν Τυνησία, ἀκόμη κι ἂν δὲν λογαριάσουμε τίς γαλλικὲς εὐθύνες σὲ πῶς πρόσφατες καταστροφές, ὅπως ἡ γενοκτονία στὴ Ρουάντα, αὐτὴ ἡ ἀπαίσιος λογιστικὴ θὰ μᾶς ἔλεγε ὅτι ἂν συσχετίσουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν θυμάτων πού προξένησε ἡ Γαλλία πρὸς τὸν πληθυσμὸ τῆς, ἡ χώρα μας θὰ ἔπρεπε νὰ καταταχθεῖ στὴν ἐμπροσθοφυλακὴ τῶν χωρῶν σφαγῶν τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Ἐποὶ ὁ παρατηρητὴς θὰ μποροῦσε νὰ συμπεράνει ὅτι τὸ ἐγκλημα ἦταν ὄντολογικὰ συνδεδεμένο μὲ τὸ ἰσχύουν στὴ Γαλλία καθεστῶς. Ἡ καταπίεση ποὺ ἀσκήθηκε στὴ διάρκεια δύο δεκαετιῶν σὲ δῆρος πληθυσμῶν δύο ἡπείρων διαθέτει τὰ χαρακτηριστικὰ ἐγκλημάτων ἐναντίον τῆς ἀνθρωπότητας ὅπως ὀρίζονται ἀπὸ τὸν νέο γαλλικὸ Ποινικὸ Κώδικα: «Μαζικὴ καὶ συστηματικὴ πρακτικὴ συνοπτικῶν

έκτελέσεων, απαγωγής προσώπων και εξαφάνισής τους, βασανιστηρίων ή απάνθρωπων πράξεων (...).»

Η μόνη σημαντική πολιτική οργάνωση που έναντιώθηκε σ' αυτή τήν ήλιθια και απάνθρωπη άλυσίδα διαισθημάτων ήταν τό Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Η μνήμη τών βετεράνων αυτού τού κόμματος βρίθκει από αναμνήσεις ενός δύσκολου αγώνα πού διεξήγαγαν μέσα σέ απόλυτη μοναξιά. Ἀπέναντι σ' αυτούς τούς βετεράνους, κάποιοι καταπίνουν εύκολα αυτό τό οδυνηρό παρελθόν. Ἔτσι, ὁ κ. Φρανσουά Μπαϋρού,** κληρονόμος μιᾶς χριστιανοδημοκρατίας ἐνεχόμενης ὅσο καμιά ἄλλη πολιτική δύναμη στήν ἀποικιοκρατική καταπίεση, οἱ ἄβολες ἀναμνήσεις δέν τού ἐφραξαν τόν δρόμο ὅταν, στή Βουλή, κρᾶδαινε Τό μαῦρο βιβλίο τού κομμουνισμοῦ στήν ἀντίθετη πτέρυγα τού ἡμισφαιρίου. Καί ἡ μνήμη ἐπίσης μπορεῖ νά εἶναι μεταβλητῆς γεωμετρίας.

* Gilles Perrault, "Communisme, les falsification d'un «livre noir»". Δημοσιεύθηκε στή *Monde Diplomatique*, Δεκ. 1997.

** François Bayrou, ὑπουργός παιδείας τῆς ποηγούμενης δεξιᾶς γαλλικῆς κυβέρνησης.

*** François Furet, γάλλος ἱστορικός, συγγραφέας μεταξύ ἄλλων τού πολύκροτου ἔργου *Le passé d'une illusion* (τό παρελθόν μιᾶς ἀτυπίας). Πέθανε πρόσφατα.

Ἡ διαστρέβλωση τῶν γεγονότων

Ἐνα βιβλίο; Ὁχι, περισσότερα βιβλία μέσα σέ ἓνα. Ἐνα ἑτερόκλητο συνονθύλευμα στό ὁποῖο ἡ εἰσαγωγή καί τά συμπεράσματα τού ἀρχιμάστορα Στεφάν Κουρτονά, πασχίζουν νά δώσουν νόημα. Ὁ ἐκδότης μᾶς ἐμπιστεύεται ὅτι ὁ μακαριστός Φρανσουά Φυρέ*** εἶχε δεχθεῖ νά συντάξει τόν πρόλογο. Θά ἦταν, τό λιγότερο, ἐξυπνος πρόλογος. Ὁ Στεφάν Κουρτονά ἀποκαλύπτει μιᾶ ἄλλη πρακτική: τό κείμενό του καθιερώνει τήν εἰσβολή τῆς διαφημιστικῆς τεχνικῆς στό ἔργο τῆς Ἱστορίας. (Ἐπίσης, ἐκτιμώντας τή μεγάλη ἀξία «τῶν φωτογραφιῶν σόκ» λυπᾶται γιά τή φτώχεια τῆς εἰκονογράφησης τού ἔργου). Τά πορίσματά του διαθέτουν τήν ἀποτελεσματικότητα συνθήματος: ὁ κομμουνισμός φέρνει μέσα του τήν τρομοκρατία ὅπως τό σύννεφο τῆ θύελλα. Ἡ τρομοκρατία εἶναι ἐγγεγραμμένη ἀπό πάντα καί γιά πάντα στόν γενετικό - πολιτικό του κώδικα.

Ὁ Θωμᾶς Μούρ, συγγραφέας τῆς *Οὐτοπίας* πού ἀποκεφαλίσθηκε τό 1535 ἐπί Ἐρρίκου δου δέν ἔχει ἓνα μνημεῖο πρὸς τιμὴν του μπροστά στόν τοῖχο τού Κρεμλίνου; Τόσο τό χειρότερο. Ἡ ἐκτόπιση τῶν Γερμανῶν τού Βόλγα, τό 1941, ἀντί νά καταχωρηθεῖ στόν κατάλογο τῶν ἐγκλημάτων χωρίς κανένα σχόλιο δέν θά ἦταν πῶς θεμιτό νά θεωρηθεῖ ἀποτέλεσμα προφανῶν στρατηγικῶν ἐπιλογῶν, καί νά τούς ἀποδοθεῖ, τό λιγό-

τερο, μιά κάποια δικαιολόγηση, τή στιγμή πού ή χώρα αγωνιζόταν γιά τήν επιβίωσή της; Στο κάτω κάτω οί ΗΠΑ, χωρίς δίκη, έκλεισαν σέ στρατόπεδο γιά όλη τή διάρκεια του πολέμου χιλιάδες μετανάστες Γιαπωνέζους, εκ των οποίων πολλοί είχαν έγκρατασταθεί στο έδαφος τους πριν πολλά χρόνια και έν πάση περιπτώσει, δέν αντιπροσώπευαν δυνητικά τον ίδιο κίνδυνο μέ τούς Γερμανούς του Βόλγα.

Τόση ιδεολογική λύσσα προβληματίζει. Η προπαγανδιστική εργαλειοποίηση των θυμάτων δέν προδίδει μιά περιφρόνηση γιά τά δεινά τους; Η επιχείρηση του Στεφάν Κουρτουά έχει ένα φιλόδοξο στόχο. Γνωρίζοντας ότι τά έγκλήματα των ναζί, και κυρίως ή έξολόθρευση των Έβραίων τής Εύρώπης, είναι γραμμένη στή συλλογική μνήμη ως φρικαλεότητα άπόλυτη, θέλει νά καθιερώσει μιά άναλογία μεταξύ ναζισμού και κομμουνισμού. Μέ 25 έκατομμύρια θυμάτων γιά τόν ναζισμό και μιά εκτίμηση γιά 100 έκατομμύρια γιά τόν κομμουνισμό παρέχεται ή άπόδειξη ότι ο δεύτερος είναι τέσσερις φορές πίο έγκληματικός άπό τόν πρώτο. Βεβαίως τά θύματα δέν συγκρίνονται. Έβραίοι και Τσιγγάνοι δολοφονήθηκαν επειδή ήταν Έβραίοι και Τσιγγάνοι. Άναφερόμενος σέ λόγους μπολσεβίκων, των οποίων ή επαναστατική ρητορική δέν γνώριζε άποχρώσεις, ο Στεφάν Κουρτουά καταλήγει ότι, αν οί μπολσεβίκοι καταδίκάζαν σέ έξαφάνιση τούς άστους αντίπαλους τους, τούς κουλάκους κ.λπ., τό έπρατταν διότι τούς θεωρούσαν «ταξικούς έχθρους». Εισάγει, λοιπόν, τήν έννοια τής «ταξικής γενοκτονίας» πού κατ' αυτόν είναι ή άκριβώς αντίστοιχη τής «φυλετικής γενοκτονίας». Τό θράσος τής πνευματικής άπάτης καταπλήσει. Διότι στά μάτια των ναζί ένας Έβραίος, άπό τήν κοιλιά τής μάνας του ως τό θάνατό του, όρίζεται άπό τήν έβραϊκότητά του. Αντίθετα ένας άστός, άπογυμνωμένος άπό τά αγαθά του, δγαίνει άπό τήν άστική τάξη. Η Γαλλική Έπανάσταση θέλησε, και μέχρι ένα όρισμένο σημείο τό πραγματοποίησε, τήν έξάλειψη τής άριστοκρατίας ως τάξης ή κάστας. Άλλά άριστοκράτες, στερημένοι άπό τούς τίτλους τους και τά προνόμιά τους δέν προορίζονταν αυτόματα γιά τή λαϊμητόμο. Άλλωστε πολύ λιγότεροι άνέδηξαν στο ίκρίωμα σέ σχέση μέ άγρότες και χωρικούς.

Ο Στεφάν Κουρτουά γράφει: «ο θάνατος άπό πείνα ενός παιδιού Ούκρανου κουλάκου, πού τό σταλινικό καθεστώς καταδίκασε στο λιμό, «ισοδυναμεί» μέ τό θάνατο άπό πείνα ενός παιδιού Έβραίου στο γκέτο τής Βαρσοβίας, καταδικασμένου επίσης σέ λιμό άπό τό ναζιστικό καθεστώς». Η σύγκριση δέν άξίζει άπολύτως τίποτε, διότι τό ουκρανικό παιδί, επιδιώνοντας άπό μιά συγκυριακή πείνα, είχε έμπρός του μιά ζωή, ένω τό μέλλον ενός έβραϊκού παιδιού ήταν ο θάλαμος άερίων στήν Τρεμπλίνα.

Στή λυσσώδη του προσπάθεια νά διαστρεβλώσει τά γεγονότα ο Στεφάν Κουρτουά φτάνει μέχρι του σημείου νά στρατολογήσει τό Ρούντολφ Ές, υπεύθυνο των Ές-Ές, σύμφωνα μέ τόν όποιο οί άνώτεροί του του προμήθευσαν εκπαιδευτικά πρότυπα άπό τά σοβιετικά στρατόπεδα. Άλλά ο Ρούντολφ Ές δημιούργησε ένα στρατόπεδο χωρίς προηγούμενο, χωρίς κανένα ισάξιο του — τό Άουσοιτς — πού κανένας δέν φαντάστηκε ποτέ νά τό συγκρίνει μέ τά χειρότερα στρατόπεδα του Γκουλάγκ. Οτιδήποτε όμως και νά συνέβαινε στα σοβιετικά στρατόπεδα ο Στεφάν Κουρτουά και οί όμοιοί τους θά σπάζουν πάντοτε τά μούτρα τους στήν άκραία μοναδικότητα του Όλοκαυτώματος.

Ο άκυρωμένος χώρος και χρόνος

Μέ τόν Νικολά Βέρτ, πού άφιερώνει πάνω άπό διακόσιες πενήντα σελίδες — ένα βιβλίο μέσα στο βιβλίο — «στis διαιώτητες, τίς καταπιέσεις και στήν τρομοκρατία στή Σοβιετική Ένωση» άφήνουμε τή φιλολογία πού θυμίζει τίς χειρότερες στιγμές τής «άγκιτάτσιαις και προπαγάνδας» τής δεκαετίας του '30 και μέ άνακούφιση ξαναεισερχόμαστε στήν Ιστορία. Άλλά γιατί πρέπει μιά τόσο άξιοσημείωτη εργασία όπως του Νικολά Βέρτ νά ταχθεί κάτω άπό μιά τόσο ύποπτη σημαία; Γιατί νά ταχθεί μέσα σέ ένα τόσο περιοριστικό σχέδιο; Ο άρχιμάστορας, ο Στεφάν Κουρτουά, πού συγκινείται μέ τό θεαματικό, μιάς δίνει τά προγνωστικά του σχετικά μέ τόν Στάλιν «Άναμφίβολα θά άναδειχθεί άπό τήν Ιστορία ως ο πίο μεγάλος πολιτικός του 20ου αιώνα πού πέτυχε νά άννψώσει τήν άδύνατη Σοβιετική Ένωση του 1922 στο ύψος τής παγκόσμιας ύπερδύναμης».

Τό λιγότερο πού θά μπορούσε νά ειπωθεί είναι ότι ή συνεισφορά του Νικολά Βέρτ δέν μιάς παρέχει τό κλειδί γι' αυτή τήν άνοδο. Οτι ή σοβιετική κοινωνία ήταν αυτή ή βίαιη και μαρτυρική κοινωνία πού περιγράφει μέ λεπτομέρεια, κανείς δέν άμφιβάλλει. Άλλά ή κοινωνία αυτή δέν ήταν μόνο αυτό, διότι ούτε τά καταναγκαστικά έργα στο Γκουλάγκ, οικονομικής άποδοτικότητας πολύ κάτω του μετρίου, ούτε τό φίωμα των πνευμάτων, μπορούν νά πάρουν ύπόψη μιά δυναμική που πραγματικά μεταμόρφωσε τή χώρα. Τό νά άνάγειται ή ιστορία τής ΕΣΣΔ στήν τρομοκρατία είναι πολύ περιοριστικό, τόσο όσο, τηρουμένων των άναλογιών, θά ήταν μιά ιστορία τής γαλλικής Τέταρτης Δημοκρατίας πού θά βασίζονταν άποκλειστικά στα άποικιοκρατικά αίσηη και πού θά παραμελούσε τό γεγονός ότι αυτό τό θλιβερό καθεστώς κατάφερε νά έξωθήσει πρós τό δρόμο τής ευμάρειας μιά Γαλλία έξαντλημένη άπό τόν πόλεμο και τήν Κατοχή. Έκτός πού δέν μιάς δίνει τή δυνατότητα νά κατανοήσουμε τό παρελθόν μιά τέτοια έπιλογή τό θολώνει και καθιστά άκόμη και τό παρόν ένα αίιγμα. Η τυφλή άδυναμία των Δυτικών, οί διανοούμενοι περιωπής, σιγματίζονται άυστηρά στή Μαύρη Βίβλο, ένω ο Στεφάν Κουρτουά φτάνει μέχρι του σημείου νά εκπλήσεται άπό τό γεγονός ότι μέχρι τίς μέρες μας «πάρχουν ένεργές ομάδες επαναστατικές, πού εκφράζονται μέσα στή νομιμότητα και σχολιάζουν μέ περιφρόνηση τήν παραμικρότερη κριτική σκέψη γιά τά έγκλήματα των προκατόχων τους».

Στίς Άνατολικές χώρες οί πληθυσμοί έχουν σίγουρα μεγαλύτερη διαύγεια και θυμούνται τό παρελθόν τους. Αν τό καθεστώς πού είχαν ύποσει άνάγονταν άποκλειστικά σέ μιά θλιβερή διαδοχή αίματηρών καταπιέσεων πώς νά καταλάβουμε ότι ή κομμουνιστική ιδέα διατηρεί άνάμεσά τους τούς όσους όπαδούς; Πώς νά εξηγήσουμε ότι ή Πολωνία, τό «έθνος-έχθρος» του όποίου ο Αντρέ Πακσόβσκι μιάς θυμίζει τίς σκληρές δοξομασίες πού είχε ύποσει, μόλις λίγα χρόνια μετά τή διάλυση του σοβιετικού στρατοπέδου, εξέλεξε μέ δημοκρατικότατο τρόπο έναν πρόεδρο και μιά κοινοβουλευτική πλειοψηφία νεοκομμουνιστική; Και τί νά πούμε, τέλος, γιά ένα πνεύμα πού συστηματικά άκυρώνει τό χρόνο και τό χώρο; Για τό άν αρχιμάστορα μας, ή κομμουνιστική ιδεολογία είναι παντού και πάντοτε ή μοναδική υπεύθυνη μιάς μονότονης τρομοκρατίας. Ο Λουί Μαργκολέν, έπιφυλακτικός στα χονδροειδή άμαλγάματα, ύποδεικνύει τή σημασία τής κομφουκιανής παράδοσης

στις κομμουνιστικές χώρες της Άσίας, με εξαίρεση την Καμπότζη, και υπογραμμίζει τον ιδιαίτερο ρόλο στην πρόσφατη ιστορία τους, συμπεριλαμβανομένων και των πλέον τραγικών πλευρών. Ο Πασκάλ Φονταίν, σχετικά με την Κούβα, θα μπορούσε να υπενθυμίσει την τοπική παράδοση των «καουντίλιο» που ο Φρανσουά Μασπερό ανέδειξε με άψογο τρόπο για την περίπτωση του Φιντέλ Κάστρο. Τί είδους παραλογισμός είναι αυτός που δάζει στο ίδιο καταδικαστικό τσουβάλι τους Σαντινίστας της Νικαράγουα, μολοντί υπέβαλλαν σε δημοκρατική διαδικασία την εξουσία τους, και τους ξαναμμένους τρελούς του «Φωτεινού μονοπατιού»;

Ένας μεγάλος απών: ο αντίπαλος. Κάθε κομμουνιστική εμπειρία περιγράφεται σαν να ξετυλίγονταν σε κλειστή γυάλα, ξεκομμένη από τον έξω κόσμο. Γιατί ο Νικολά Μπέρτ αποφεύγει να μνημονεύσει την ξένη επέμβαση που επιδίωξε να καθυποτάξει τη νεαρή σοβιετική επανάσταση; Αν υπάρχει ένα κεντρικό γεγονός στην Κούβα ήταν σίγουρα η απόπειρα απόβασης τό 1961 μιάς στρατιωτικής δύναμης, όπλισμέ-

νης και καθοδηγημένης από τό ισχυρότερο κράτος του κόσμου. Για παράδειγμα μιά σοβαρή ιστορία θά έπαιρνε υπόψη της τό χτένισμα του νησιού από τις Έλιτροπές Άμυνας της Επανάστασης. Άλλά τό μέγιστο γεγονός του Κόλπου των Χοίρων δέν μνημονεύεται παρά για νά μάθουμε ότι ο Κάστρο τό χρησιμοποίησε για νά απαγορεύσει την κυκλοφορία της έφημερίδας *La Quincena!*

Η θέληση των Άμερικανών νά τελειώνουν πάση θυσία με τό πείραμα των Σαντινίστας, χρησιμοποιώντας άκόμα και τό φράξιμο των λιμανιών με νάρκες, δέν αναφέρεται ούτε μιά φορά. Γνωρίζουμε ώστόσο πόσο τό σύνδρομο της περικύκλωσης, ή ξένη επέμβαση και ο αποκλεισμός προσφέρουν γόνιμο έδαφος στην κατασταλτική παράνοια. Η κατάργηση τέτοιων καταστάσεων έπιτρέπει στους συγγραφείς νά περιγράφουν δινάμεις του κακού που αποκαλύπτουν την έσωτερικά διεστραμμένη τους φύση απέναντι σε ένα κόσμο που περιορίζει αυστηρά στο ρόλο του τρομοκρατημένου και παθητικού θεατή. Οι ταχυδακτυλουργίες όμως άκυρώνουν μιά διαλεκτική που σχη-

ματίζει τόν ίδιο τόν καμδά τής ιστορίας καί χωρίς τήν όποία καταντᾶ «ιστορία πού ἀφηγεῖται κάποιος ἠλίθιος, μέ ἔπαρση καί πάταγο, καί πού δέν σημαίνει ἀπολύτως τίποτε».

Ἄλλος ἀπών: ὁ ἀνθρώπινος παράγοντας. Πρέπει νά ἐπιναλάβουμε μαζί μέ τόσους ἄλλους ὅτι οἱ κομμουνιστές εἶχαν προσχωρήσει σέ ἕνα πρόταγμα πού ἤθελε τόν ἑαυτό του οἰκουμενικό καί ἀπελευθερωτικό; Ὅτι τό πρόταγμα αὐτό παρεκτράπηκε διόλου δέν ἀναιρεῖ τίς προθέσεις τους. Καί μόνον αὐτές θά ἀρκοῦσαν νά τούς διαφοροποιήσουν ἀπό τούς ἐχθρούς τους ναζί, τῶν όποίων τό δηλωμένο πρόγραμμα συνίστατο στό νά ὑποτάξουν σέ μιά «ράτσα», ὑποτιθέμενη ἀνώτερη σέ σχέση μέ λαούς κατώτερους, καταδικασμένους σέ ὑποδούλωση ὅταν δέν προορίζονταν σέ ἐξολόθρευση. Δέν ὑπάρχει κάποιος ναζισμός παραδεκτός γιά τήν ἀνθρωπότητα: εἶναι ἀντίφαση στούς ὅρους.

Ἀκόμη κι ὁ φρικιαστικός ἀπολογισμός τῶν θυμάτων πού συσώρευσε τό κομμουνιστικό ἰδεώδες δέν εἶναι σέ θέση νά καταργήσει τήν ἐλπίδα τής όποίας ἦταν ὁ φορέας σέ ὅλον τόν κόσμο. Ἀναμφίβολα ἡ ἱστορία τής Κομμουνιστικῆς Διεθνούς διαθέτει τίς μαῦρες τῆς σελίδες ἀλλά νά περιστέλλεται στό συνοπτικό σχῆμα τῶν Στεφάν Κουρτουά καί Ζάν-Λουί Παννέ καταντᾶ γελοιογραφία. Ὑπάρχει περισσότερη ἀλήθεια σ' ἐκείνους τούς «περιοδεύοντες θιάσους» τῆς ἐπανάστασης ὅπως ὁ Μαλρώ ἢ ὁ Καϊσλερ παρά σ' αὐτές τίς σελίδες πού θέλουν νά περιορίσουν τούς κομμουνιστές στό ρόλο φονικῆς μηχανῆς. Ὅστόσο δέν θά μπορέσουν νά τούς ἐμποδίσουν νά ταξιδεύουν ἀκόμη γιά πολύ καιρό στή φαντασία τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ ἱστορική καί ὀριστική ἐτυμολογία γιά τόν ναζισμό εἶναι ἡ ἦττα: οἱ ὑποτιθέμενοι ὑπεράνθρωποι ἀφοπλίστηκαν καί στάλ-

θηκαν στά σπίτια τους. Ἡ τιμή καί τό μέλλον τοῦ κομμουνισμού βρίσκεται σέ ἀγωνιστές ὅπως ὁ Ἄρθουρ Λόντον πού, ἀφοῦ ἀφιέρωσε τή ζωή του σέ μιά μεγαλόψυχη ὑπόθεση, ἀφοῦ οἱ ἐχθροί του ναζί τόν βασάνισαν καί τόν ἐξόρισαν, γνώρισε στή συνέχεια τήν τραγῳδία νά βασανισθεῖ ἀπό ἐκείνους πού τούς θεωροῦσε δικούς του, νά συντριφεῖ ἀπό μιά ἀνελέητη μηχανή καί ὡστόσο νά παραμείνει πιστός στά ἰδανικά τῆς νεότης του.

Τό βάρος τοῦ παρόντος

Ὅσο γιά τό Μαῦρο βιβλίο τοῦ καπιταλισμοῦ γράφεται κάθε μέρα μπροστά στά μάτια μας καί στίς ζωές μας. Πληθυσμοί γονατισμένοι κάτω ἀπό τή δικτατορία τῶν χρηματιστηρίων: ἀνεργία ἀνηλέητη· φυλετικοί πόλεμοι πού ξεσποῦν γιά τόν ἔλεγχο τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν, πέρα ἀπό τίς ἀνάγκες τῶν ντόπιων ἀχυρανθρώπων· οἰκονομικές δικτατορίες πού ἐπιβάλλουν διεθνεῖς θεσμοί καί πού, περιορίζοντας δραστικά τίς δημόσιες δαπάνες γιά τήν ὑγεία, μειώνουν τό προσδόκιμο ὄριο ζωῆς· ἀπειράριθμοι μετανάστες γιά ν' ἀποφύγουν τήν οἰκονομική καί κοινωνική ἀπόγνωση.

Ἔτσι, ἂν κάθε σύστημα πρέπει νά κριθεῖ μέ βάση τά ἀθῶα θύματά του, σέ ποιόν θά καταλογισθοῦν τά 40.000 παιδιά πού σύμφωνα μέ τήν Unicef πεθαίνουν κάθε μέρα ἀπό κακή διατροφή στόν Τρίτο Κόσμο;

Οἱ δυστυχίες τῶν ἀνθρώπων ἀξίζουν κάτι καλύτερο ἀπό ἕνα θορυβῶδες βιβλίο. Ἡ ἐλπίδα νά ξεπεραστοῦν τά δεινά ἀπαιτεῖ κάτι περισσότερο ἀπό μιά προπαγανδιστική ἐπιχείρηση.

ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΗΣ ΚΛΩΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

του Τάσου Κουράκη*

Πρίν από περίπου 1 δισεκατομμύριο χρόνια δύο μικροσκοπικοί κάτοικοι των ωκεανών ένωσαν το γενετικό τους ύλικό —ή Φύση μόλις είχε «ανακαλύψει» τή διαιώνιση των ειδών μέ τή μέθοδο τής σεξουαλικής επαφής. Από εκείνη τήν περίοδο ο πλανήτης Γή απέκτησε πληθυσμό δύο φύλων, εκτός από όρισμένους «όπισθοδρομικούς» οργανισμούς πού επέμεναν νά αυτογονιμοποιούνται καί νά αναπαράγονται μόνοι τους.

Η ένωση μητρικού καί πατρικού γενετικού ύλικού σέ συνεχώς περισσότερες παραλλαγές, προκάλεσε τήν εμφάνιση μιās ανεξάντλητης ποικιλίας μορφών ζωής, ή όποία έκατομμύρια χρόνια μετά έφτασε στήν ανώτερη βαθμίδα εξέλιξης τής ζωής πάνω στή γή, πού είναι ο άνθρωπος.

Ίσως αυτό πού θά έπρεπε νά συζητηθεί περισσότερο, σχετικά μέ τήν εφαρμογή τής κλωνοποίησης, είναι ή **βιοποικιλότητα**, δηλαδή ή αναγκαιότητα τής ύπαρξης των διαφορετικών γονοτύπων (δηλαδή του γενετικού ύλικού) ανάμεσα στά βιολογικά είδη, αλλά καί μεταξύ του καθενός από αυτά.

Αυτή ή τάση για βιοποικιλότητα πού ύπάρχει είναι τό αποτέλεσμα τής ανάπτυξης τής ζωής πάνω στή Γή, είναι ή έκφραση τής αναπόφευκτης τάσης μέσα στή φύση για τήν εξέλιξη των απλούστερων μορφών ζωής σέ ανώτερες καί πιό σύνθετες. Η εξέλιξη του τρόπου αναπαραγωγής, από τό μονογονικό τρόπο (δηλαδή μέ ένα φύλο) των κατωτέρων οργανισμών, στον άμφιγονικό των ανωτέρων ειδών (δηλαδή μέ τό συνδυασμό του γενετικού ύλικού των δύο φύλων) είναι αποτέλεσμα τής φυσικής επιλογής. Έτσι κατά τή διάρκεια τής εξέλιξης τά είδη τά όποία, εξαιτίας κάποιας μετάλλαξης, ανέπτυξαν δύο φύλα, βρέθηκαν σέ πλεονεκτική θέση έναντι των άλλων, γιατί εξαιτίας τής ανάμειξης των γονοτύπων τους, είχαν περισσότερες πιθανότητες νά αποκτήσουν νέες ιδιότητες καί νά αντιμετωπίσουν μέ επιτυχία τίς διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες του περιβάλλοντος.

“Ωσπου... ο Homo Sapiens, στίς 23 Φεβρουαρίου 1997, απο-

φασίζει νά θέσει τέρμα στό φυλετικό πολλαπλασιασμό των ειδών, νά καταργήσει τό σέξ ως τρόπο αναπαραγωγής καί νά άμφισβητήσει τήν αναγκαιότητα τής βιοποικιλότητας ως ύψιστης αρχής για τή διατήρηση τής ισορροπίας των οικοσυστημάτων στον πλανήτη Γή...

Η «Ντόλυ» είναι τό πρώτο θηλαστικό πού ήλθε στον κόσμο χωρίς τήν πατρική συμβολή, έτσι ώστε από δω καί πέρα, τά θηλαστικά, άρα καί ο άνθρωπος, θά μπορούσαν νά αναπαράγονται δίχως τή συμμετοχή του άρσενικού.

Τί είναι όμως ή κλωνοποίηση;

Η κλωνοποίηση, δηλαδή ή δημιουργία άπολύτως πιστών γενετικά αντιγράφων βιολογικών οργανισμών, είναι δυνατόν νά πραγματοποιηθεί μέ δύο τρόπους.

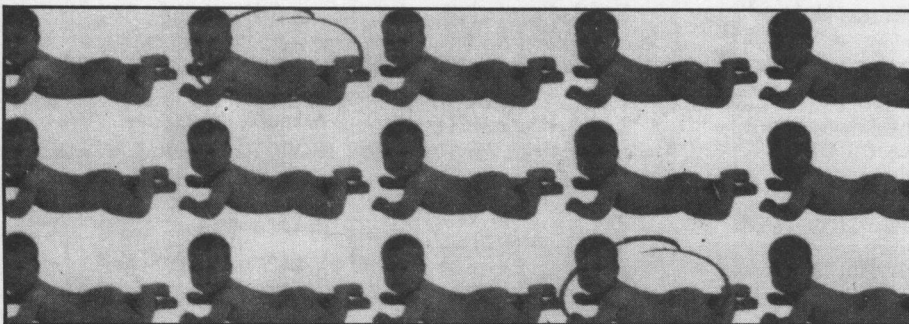

* Τό κείμενο αυτό του καθηγητή Τάσου Κουράκη δημοσιεύτηκε ως ένθετο στό περιοδικό του Ίατρικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης, Αύγουστος 1997.

1ος τρόπος: Είναι εκείνος ο τρόπος παραγωγής κλώνων που μμείται αυτό που γίνεται στη φύση με τη δημιουργία των μονογονεϊών διδύμων και όπου είναι απαραίτητη ή παρουσία και του μητρικού και του πατρικού γενετικού υλικού. Η τεχνική αυτή της κλωνοποίησης βασίζεται στον τεχνητό διαχωρισμό των κυττάρων που δημιουργούνται από τη διαίρεση του γονιμοποιημένου ωαρίου, όταν αυτό βρίσκεται στο αρχικό στάδιο των λίγων κυττάρων. Τα κύτταρα αυτά είναι πολυδύναμα (βλέπε και πιο κάτω) δηλαδή τό γενετικό τους υλικό διατηρεί την ικανότητα να λειτουργήσει πλήρως και να σχηματισθεί ένας ολόκληρος οργανισμός. Τα κύτταρα αυτά απομονώνονται και αφήνονται να αναπτυχθούν σε ξεχωριστά έμβρυα, όταν εμφυτευθούν σε ισόριθμες μητρες. Οι οργανισμοί που θα προκύψουν θα έχουν τό ίδιο γενετικό υλικό, όπως ακριβώς τά μονογονεϊά διδύμα.

Η τεχνική αυτή, δηλαδή μέ τον διαχωρισμό των κυττάρων, εφαρμόστηκε:

- * τό 1970 για τήν κλωνοποίηση των εμβρύων ποικιλιών
- * τό 1979 για τήν κλωνοποίηση των εμβρύων προβάτων
- * τό 1980 για τήν κλωνοποίηση των εμβρύων βοοειδών
- * και τό 1993 για τήν κλωνοποίηση εμβρύων ανθρώπων στό πανεπιστήμιο George Washington. Έκει οι Χώλλ και Στίλμαν χρησιμοποίησαν ένα μη φυσιολογικά γονιμοποιημένο ώάριο, δηλαδή ένα ώάριο τό οποίο είχε γονιμοποιηθεί από πολλά σπερματοζώαρια και κατά συνέπεια τό έμβρυο πού θά αναπτύσσονταν δέν θά ήταν διώσιμο. Και αφού πήραν τήν άδεια να πειραματισθούν μέ αυτό τό γονιμοποιημένο ώάριο, συνέχισαν τό πείραμα. Μέσα σε κατάλληλο εργαστηριακό περιβάλλον τό γονιμοποιημένο ώάριο συνέχισε τή διαδικασία τής κυτταρικής του διαίρεσης και 12 μέ 18 ώρες αργότερα, όταν είχαν δημιουργηθεί δύο κύτταρα, οι έρευνήτες τά διαχώρισαν καταστρέφοντας τήν έξωτερική προστατευτική μεμβράνη του εμβρύου. Έπειτα τοποθέτησαν τό κάθε κύτταρο σε ξεχωριστό δοκιμαστικό σωλήνα περιβάλλοντάς το μέ ένα κολλώδες διάλυμα πού παρασκεύασαν οι ίδιοι, μέ τό οποίο στόχευαν να αναπληρώσουν τό κατεστραμμένο έξωτερικό περίβλημα. Μετά από έξι ήμερες είδαν ότι τό κάθε κύτταρο είχε πολλαπλασιαστεί και είχε φθάσει στό στάδιο των 32 κυττάρων. Τότε οι Χώλλ και Στίλμαν θεώρησαν ότι τό πείραμα είχε τελειώσει και είχε στεφθεί από έπιτυχία. Έπανάλαβαν αυτή τή διαδικασία σε 17 έμβρυα διαχωρίζοντάς τα όταν είχαν δύο, τέσσερα ή οκτώ κύτταρα και έφτασαν να παράξουν 48 κλώνους. Παρόλο πού οι κλώνοι αυτοί δέν προχώρησαν πέρα από ένα όρισμένο στάδιο ανάπτυξης, ούτε εμφυτεύθηκαν σε μητρα, μέ τήν τεχνική αυτή οι έρευνήτες κατάφεραν να δημιουργήσουν πανομοιότυπα μεταξύ τους έμβρυα στό στάδιο λίγων κυττάρων. Εύτυχώς δέν έφτασε τό όλο έγχείρημα στό επίπεδο εκείνο, ώστε να προκύψει ή φωτογραφία αυτή.

Οι Άμερικανοί έρευνήτες υποστηρίζουν ότι ή μέθοδος αυτή τής κλωνοποίησης των ανθρώπινων εμβρύων, θά επέτρεπε τήν παραγωγή άρκετών εμβρύων από τό ίδιο γονιμοποιημένο ώάριο, αυξάνοντας τής πιθανότητες έπιτυχίας μιας έξωσωματικής γονιμοποίησης.

Έτσι έδω θά άξιζε να αναλογισθούμε ότι αυτή τή στιγμή μόνο στις Η.Π.Α. υπάρχουν 10.000 κατεψυγμένα έμβρυα, πού «περίσσεψαν» στις τεχνητές γονιμοποιήσεις και τά όποια περιμένουν στήν κατάψυξη, έως ότου εμφυτευθούν, καταστραφούν ή ένδεχομένως χρησιμοποιηθούν ως πειραματόζωα «για τό καλό τής ανθρωπότητας».

2ος τρόπος: Μέ αυτόν τον δεύτερο τρόπο κλωνοποίησης, πού είναι και ό τρόπος πού κλωνοποιήθηκε τό πρόβατο «Ντόλυ», χρησιμοποιείται ολόκληρο τό γενετικό υλικό από ένα μόνο οργανισμό (άρσενικό ή θηλυκό), μέ σκοπό τή δημιουργία ενός πιστού γενετικού αντίγραφου.

Αυτός ό τρόπος αναπαραγωγής δέν είναι άγνωστος στό ζωικό βασίλειο, αφού οι γεωργοί ασχολούνται από αιώνες μέ τήν κλωνοποίηση των φυτών. Ό καθένας μας άλλωστε έχει έμπειρία από τή δημιουργία μιας νέας τριανταφυλλιάς, κλώνου, από ένα κλαδί μιας ώραίας ποικιλίας πού κόβεται και φυτεύεται στό χώμα. Στήν περίπτωση αυτή άπλά χρησιμοποιείται τό γενετικό υλικό των κυττάρων ενός πλήρως ανεπτυγμένου οργανισμού, τής τριανταφυλλιάς, δίχως τή μεσολάβηση άλλου φυτού.

Στά ζώα όμως τά πράγματα είναι διαφορετικά. Γιατί, σε αντίθεση μέ ό,τι συμβαίνει στα φυτά, τό γενετικό υλικό των σωματικών κυττάρων ενός ζωικού οργανισμού πού έχει πλήρως αναπτυχθεί, δέν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τή δημιουργία άλλου οργανισμού. Θυμίζουμε ότι σε κάθε ζωικό κύτταρο περιέχεται όλη ή γενετική πληροφορία για τή δημιουργία ενός ολόκληρου οργανισμού. Στά γενετικά κύτταρα τό γενετικό υλικό διατηρεί τήν ικανότητά του να φτιάχνει κάθε είδους ιστό, ενώ στα σωματικά κύτταρα τά γονίδια των διαφοροποιημένων κυττάρων είναι «κλειδωμένα», εκτός από εκείνα τά γονίδια πού είναι υπεύθυνα για τή συγκεκριμένη λειτουργία των κυττάρων αυτών. Π.χ. στα ήπατικά κύτταρα είναι «κλειδωμένα» όλα τά άλλα γονίδια, εκτός από τά γονίδια πού είναι υπεύθυνα για τήν ήπατική λειτουργία.

Έτσι μέχρι να πραγματοποιηθεί ή πρόσφατη ανακάλυψη στό ίνστιτούτο Roslin στό Έδιμβούργο, πιστεύαμε ότι τά σωματικά κύτταρα τά όποια μετά τήν εμβρυϊκή περίοδο αποκτούν εξειδικευμένες λειτουργίες, χάνουν μία για πάντα τήν ικανότητα να διαρροούνται σε κύτταρα μέ διαφορετική εξειδίκευση, και κατά συνέπεια δέ θά μπορούσε να χρησιμοποιηθεί τό γενετικό υλικό των διαφοροποιημένων σωματικών κυττάρων για να δημιουργηθεί ένα πλήρες αντίγραφο, του ίδιου του οργανισμού.

Τί τό καινούργιο έφερε ή «Ντόλυ»:

Ό Ίαν Ούιλμουτ και ή έρευνητική του ομάδα κατάφεραν να «ξεκλειδώσουν» όλα τά γονίδια ενός κυττάρου από ένήλικο ζώο, δηλαδή να γυρίσουν πίσω τό ρολόι του γενετικού του υλικού στό σημείο μηδέν, έτσι ώστε αυτό τό πολυδύναμο πλέον γενετικό υλικό να μπορέσει

νά εκφράσει όλα του τα γονίδια, όταν τύχει νά βρεθεί σε κατάλληλο περιβάλλον (όπως είναι τό περιβάλλον ενός ωαρίου από τό όποιο έχει αφαιρεθεί ό δικός του πυρήνας). Αυτό τό «ξεκλείδωμα» ή τόν έπαναπρογραμματισμό του DNA του πυρήνα των ώριμων διαφοροποιημένων κυττάρων, από τό ενήλικο ζώο, τό κατάφεραν ό Ίαν Ουίλμουτ και οι συνεργάτες του μέ τό νά καλλιεργήσουν τά κύτταρα αυτά σε περιβάλλον πείνας, δηλαδή μέ πολύ λίγο θρεπτικό ύλικό. Συγκεκριμένα μείωσαν τή συγκέντρωση του όρου στο θρεπτικό καλλιεργητικό ύλικό από 10% σε 0.5% γιά πέντε μέρες, μέ αποτέλεσμα τά κύτταρα νά βγουν έξω από τόν κυτταρικό κύκλο.¹ Δηλαδή μέ τήν άπουσία θρεπτικού ύλικού επέστρεψαν τά σωματικά κύτταρα από τή φάση S, ή τή φάση G₁, στή φάση ήρεμίας G₀, και έτσι μπόρεσε νά συγχρονιστεί ό πολλαπλασιασμός του γενετικού ύλικού του δότη κυττάρου μέ τό περιβάλλον του ώοκυττάρου.²

Στό ίνστιτούτο Roslin άποφασίστηκε νά δημιουργηθεί ένα γενετικό αντίγραφο (κλώνος) ενός ενήλικου ζώου ήλικίας 6 ετών. Η όλη διαδικασία πού όδήγησε στήν κλωνοποίηση τής «Ντόλυ» έχει ως εξής:

1. Κύτταρα από τό μαστό μιās προβατίνας ράτσας Finn Dorset τοποθετήθηκαν σε καλλιέργεια μέ έξαιρετικά χαμηλή συγκέντρωση θρεπτικών ουσιών. Μέ αυτόν τόν «υποσιτισμό» σταμάτησε ή διαίρεση των κυττάρων και τά κύτταρα γύρισαν στή φάση G₀, όπως ήδη αναφέραμε.

2. Παράλληλα πάρθηκε ένα μή γονιμοποιημένο ώαριο από μιá άλλη προβατίνα ράτσας Scottish Blackface. Από αυτό τό ώοκύτταρο αφαιρέθηκε ό πυρήνας, έμεινε δηλαδή ένα κενό γενετικά κύτταρο, τό όποιο όμως εξακολουθούσε νά διαθέτει όλους τούς κυτταρικούς μηχανισμούς γιά τή δημιουργία ενός έμβριου.

3. Ένα «υποσιτισμένο» σωματικό κύτταρο τοποθετήθηκε δίπλα στο ώοκύτταρο και μιá ηλεκτρική έκκένωση προκάλεσε τήν έναρξη τής κυτταρική διαίρεσης.

4. Μετά από έξι περίπου μέρες τό έμβριο πού προέκυψε από τήν προηγούμενη διαδικασία, μεταφυτεύθηκε στή μήτρα μιās άλλης προβατίνας ράτσας Scottish Blackface, γιά άνάπτυξη.

5. Μετά τήν περίοδο τής κύησης, ή προβατίνα γέννησε ένα μικρό ράτσας Finn Dorset (τό γνωστό πρόβατο «Ντόλυ») τό όποιο ήταν γενετικά πανομοιότυπο μέ τό δότη του γενετικού ύλικού του άρχικού κυττάρου, δηλαδή του προβάτου Finn Dorset.

Τό πρόβατο «Ντόλυ» είναι τό δίδυμο τής μητέρας του

Έτσι γεννήθηκε ή μικρή «Ντόλυ», ένα πρόβατο πού τήν ήμέρα πού ανακοινώθηκε τό πείραμα, στις 27 Φεβρουαρίου 1997, ήταν ήλικίας 7 μηνών. Η «Ντόλυ» προέκυψε τελικά από τήν συγχώνευση δύο κυττάρων πού άνήκαν σε δύο ενήλικα θηλυκά πρόβατα. Δηλαδή γιά τή γονιμοποίηση του ώαρίου δέ χρησιμοποιήθηκε καθόλου σπέρμα.

Έφαρμογές - προεκτάσεις - φόβοι

Ό άμνός του Ίαν Ουίλμουτ γέννησε άπειρες έλπίδες και άλλους τόσους φόβους. Η όμάδα πάντως του Ίνστιτούτου Ro-

slin όραματίζεται ή ανακάλυψη αυτή νά βρει κοσμοϊστορικές έφαρμογές στον τομέα τής κτηνοτροφίας και τής ιατρικής.

Η έταιρεία PPL Therapeutics, πού έδωσε τό ένα τρίτο (750.000 δολάρια) των χρημάτων γιά τή δημιουργία τής «Ντόλυ» — τά υπόλοιπα δύο τρίτα τά έδωσε τό Βρετανικό Ύπουργείο Γεωργίας — σκοπεύει νά κλωνοποιήσει ζώα πού είναι προϊόντα βιοτεχνολογικών παρεμβάσεων. Ζώα δηλαδή πού στο γενετικό τους ύλικό έχουν ενσωματωθεί γονίδια από άλλους όργανισμούς (διαγονιδιακά είδη) και έχουν μετατραπεί σε βιοαντιδραστήρες. Τά πρόβατα αυτά, ή οι άγελάδες λ.χ., θά πολλαπλασιάζονται μέ τήν κλωνοποίηση και θά εκκρίνουν στο γάλα τους ποιοτικά διαφορετικές πρωτεΐνες ή φαρμακευτικές ούσιες.

Σημειώνουμε ότι ή έταιρεία PPL έχει τήν άποκλειστική διαχείρηση τής Tracy, πού είναι μιá διαγενετική προβατίνα, ή όποια μαζί μέ τό γάλα της εκκρίνει και τήν ανθρώπινη A1 - αντιθρυψίνη (h alpha 1AT), σε ποσότητα από 1 έως 65 γραμμάρια ανά λίτρο γάλακτος.⁴

Μέ τήν κλωνοποίηση μπορούμε, όπως είπαμε, νά αναπαράγουμε ένα επιθυμητό γενετικό ύλικό σε πολλά αντίγραφα. Αυτό τό επιθυμητό κατά περίπτωση γενετικό ύλικό μπορεί νά είναι ένα «φυσικό» προϊόν, δηλαδή νά έχει δημιουργηθεί μόνο του στή φύση μέ τούς νόμους τής φυσικής έπιλογής, ή νά είναι αποτέλεσμα γενετικής παρέμβασης από τόν άνθρωπο μέ τις μεθόδους τής γενετικής μηχανικής, δηλαδή νά είναι ένας γενετικά τροποποιημένος όργανισμός.

Στή δεύτερη αυτή περίπτωση, ή κλωνοποίηση αναπαράγει σε μεγάλους αριθμούς όργανισμούς πού δέν ύπήρχαν προηγούμενως στή φύση. Στο σημείο αυτό συναντάται ή κλωνοποίηση μέ τή γενετική μηχανική.

Στή συνέχεια θά έξετάσουμε όρισμένες παραμέτρους σχετικά μέ τήν κλωνοποίηση των ζώων και τήν κλωνοποίηση του ανθρώπου.

1. Κλωνοποίηση στα ζώα:

Η κλωνοποίηση των ζώων διαφέρει από ένδεχόμενη έφαρ-

μογή στον άνθρωπο, ως προς τό έξής: Τά κλωνοποιημένα ζώα όταν ανατραφούν κάτω από ίδιες συνθήκες, μπορούν να είναι όμοια όχι μόνον όσον άφορᾷ τό γενετικό τους ύλικό (γονότυπο), αλλά και όσον άφορᾷ και τά χαρακτηριστικά και τή συμπεριφορά τους (φαινότυπο).

Αυτό θά έχει επίδραση στους έξής τομείς:

1. Έρευνα: Θά γίνει δυνατή ή δημιουργία πειραματόζωων μέ τήν ίδια γενετική και φαινοτυπική σύσταση για τήν εφαρμογή πειραμάτων (έρευνα για καινούργια φάρμακα, μελέτη τών κληρονομικών άσθενειών, θεραπευτικά πρωτόκολλα για τόν καρκίνο και τίς άλλες παθήσεις, νέοι δρόμοι στόν τομέα τών μεταμοσχεύσεων κ.ά.).

Θά μπορούσαμε να μελετήσουμε καλύτερα τό φαινόμενο τής γήρανσης τών όργανισμών. Αυτή καθυτή ή δημιουργία τής Ντόλυ είναι ένα έρωτηματικό, καθόσον ακόμη δέν γνωρίζουμε αν τό ζώο αυτό είναι 7 μηνών ή 7 χρονών (όσο δηλαδή και ή ηλικία του ζώου από τό όποιο πάρθηκε τό DNA). Η χρησιμοποίηση δηλαδή γονιδίων από ένα γερασμένο ζώο, θά βοηθήσει να άποκτήσουμε νέες γνώσεις για τή διαδικασία τής γήρανσης. Υπάρχουν έρευνες πού δείχνουν ότι ή συσσώρευση μικροσκοπικών γενετικών λαθών προκαλεί τίς αλλαγές στό σώμα του ζώου πού γερνᾷ. Και ήδη γνωρίζουμε ότι μέ τήν πάροδο του χρόνου επέρεχεται άπώλεια τών άκρικών άλληλουχιών του DNA στό χρωματοσώματα τών κυττάρων και έτσι ό όργανισμός «γερνᾷ» και λιγοστεύει ή ζωή τών κυττάρων του.⁵ Πρόσφατα μάλιστα ανακαλύφθηκε ή λειτουργία τής τελομεράσης, ενός ενζύμου πού δρα στό άκρο τών χρωμοσωμάτων και επιτρέπει στό χρωμοσώματα να παραμείνουν στό σωστό τους μέγεθος κατά τό διπλασιασμό τους.⁶

2. Άγροτική οικονομία:

Θά προωθηθεί ή αναπαραγωγή ζώων πού έχουν επιθυμητά χαρακτηριστικά (φάρμες ζώων μέ αύξημένα και καλής ποιότητας ζωϊκά προϊόντα, όπως γάλα, κρέας, μαλλί, κλωνοποίηση ζώων υπό έξαφάνιση κ.ά.).

3. Φαρμακευτική βιομηχανία:

Θά γνωρίσει μεγάλη πρόοδο ή άναπαραγωγή διαγονιδιακών ζώων πού έχουν κατασκευαστεί μέ γενετικό άνασυνδυασμό για τήν παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων, όπως A1 άντιθρομβίνης, ίνσουλίνης, άντιθρομβίνης, του παράγοντα IX τής πήξης και άλλων σε μεγάλες ποσότητες.⁷

Είναι προφανές ότι βρισκόμαστε σε μία νέα εποχή όπου ή ζωή αντιμετώπιζεται σαν παρασκεύασμα μέ τήν άνατοποθέτηση τών γονιδίων, τή μεταφορά και συγκόλληση ιδιοτήτων από έναν όργανισμό σε έναν άλλο. Στή νέα επιστημονική πραγματικότητα ή καθολική οικονομιοποίηση τών κριτηρίων επιστημονικής έρευνας αντιμετώπιζει συνολικά τή φύση ως ένα διαρκές πειραματόζωο συνεχών ποσοτικών και ποιοτικών παρεμβάσεων, χωρίς να υπάρχει συγκροτημένη φιλοσοφική γνώση και ένα όραμα για τήν καινούργια άνθρώπινη περιπέτεια. Έν

τώ μεταξύ τά διπλώματα εύρεσιτεχνίας για τίς νέες μορφές ζωής πού κατασκευάζονται στό έργαστήρια, βρίσκονται στην ήμερήσια διάταξη.

* Τό 1980 τό Άνώτατο Δικαστήριο τών ΗΠΑ ένέκρινε τό πρώτο δίπλωμα εύρεσιτεχνίας για ένα γενετικά τροποποιημένο βακτηρίδιο —έναν μικροοργανισμό— πού δημιουργήθηκε στό έργαστήρια τής General Electric —μέ στόχο τόν καθαρισμό τών πετρελαιοκηλίδων στη θάλασσα.

* Τό 1987 τό Γραφείο Διπλωμάτων Εύρεσιτεχνίας και Έμπορικών Σημάτων επέκτεινε τήν προστασία του σε όλα τά πλάσματα πού ήταν «έργο ανθρώπων», άναγνωρίζοντας για πρώτη φορά τή ζωή σαν παρασκεύασμα.

* Τόν Άπρίλιο του 1988 ένα άσπρο ποντίκι από τό Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ ήταν τό πρώτο ζώο πού πήρε άδεια πατέντας (Harvard mouse). Αυτό τό ποντίκι ήταν ένα διαγονιδιακό ζώο πού έφερε στο γενετικό του ύλικό ένα ανθρώπινο καρκινικό γονίδιο και ήταν κατάλληλο για έρευνητικούς σκοπούς.

Σήμερα έχουν δοθεί διπλώματα εύρεσιτεχνίας για χιλιάδες μικροοργανισμούς και φυτά, όπως και για 6 ζώα.

Μέ τόν τρόπο αυτό, ή κυβέρνηση τών ΗΠΑ δίνει τή συγκατάθεση τής στην ιδέα ότι τά ζωντανά όντα έχουν τήν ίδια υπόσταση μέ κατασκευασμένα έφευρήματα και κατά συνέπεια υπόκεινται στό ίδια μηχανικά πρότυπα και τήν έμπορική έκμετάλλευση πού διέπουν τά άψυχα άντικείμενα.

Μᾶς επιτρέπεται να κατασκευάζουμε ό,τι μπορούμε:

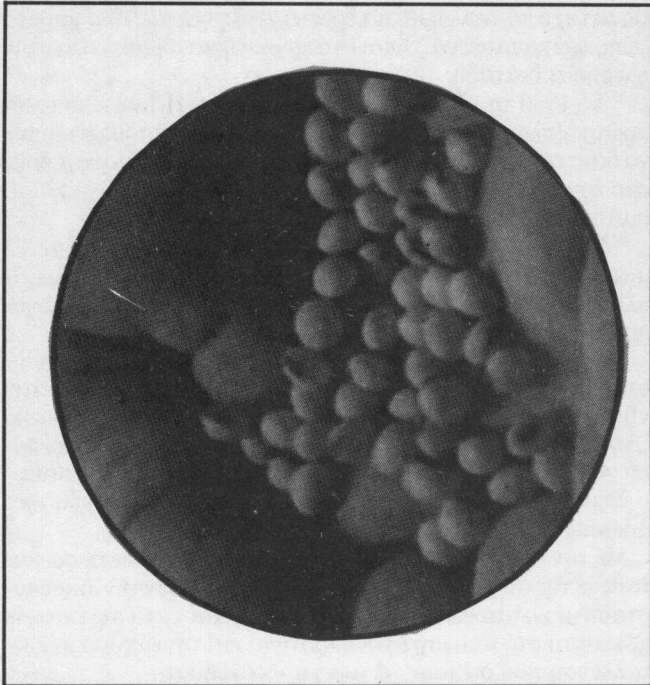
Αυτό πού προκαλεί σήμερα τήν κοινή γνώμη, μέ τή γέννηση τής «Ντόλυ», είναι ότι ή τεχνολογία άγγίζει πλέον τόν άνθρωπο, όπως θά άναφερθούμε πιο κάτω. Σήμερα ό επιστημονικός και τεχνολογικός πολιτισμός προχωρεί έρμηνη του πνευματικού πολιτισμού, και γι' αυτό δέν έχει καμιά δυνατότητα να έξαφανίσει τή βαρβαρότητα, ή όποια όπως πολύ καλά γνωρίζουμε, μπορεί να συνυπάρχει κάλλιστα μέ τήν τεχνολογική ανάπτυξη.

Δέν υπάρχει άμφιβολία, και μέ βάση όσα άναπτύχθηκαν πιο πάνω ότι ή κλωνοποίηση τών ζώων άνοίγει νέους όρίζοντες στη γνώση. Τό ίδιο συμβαίνει και μέ τή γενετική τροποποίηση τών φυτών, μέ τή δημιουργία νέων φυτών άνθεκτικών στις ασθένειες, στην Ξηρασία, στό φυτοφάρμακα, στην ώριμανση.

Όμως τό έρώτημα παραμένει: Η γενετικά τροποποιημένη όσγια πού είναι άνθεκτική στό ζιζανιοκτόνα, ή ντομάτα πού δέν σαπίζει, τό βαμβάκι και τό καλαμπόκι πού είναι άνθεκτικά στό έντομα, ή γενετικά τροποποιημένη και κλωνοποιημένη προβατίνα πού παράγει περισσότερο γάλα, ή παράγει και εκκρίνει φάρμακα μέσα στό γάλα τής, και όλες οι άλλες γενετικές παρεμβάσεις, είναι συμβατές μέ τήν έξασφάλιση τής ισοροπίας στη φύση και τή διατήρηση τών οικοσυστημάτων;

Πόσο σίγουροι μπορούμε να είμαστε ότι δέ θά άπελευθερωθούν στό περιβάλλον οι γενετικά μεταλλαγμένοι όργανισμοί; Μέ όλες αυτές τίς παρεμβάσεις δέ μελώνουμε τή φυσική ποικιλότητα μέ κίνδυνο άφανισμού τών άγριων φυλών; Δέν είναι

Η βιοτεχνολογία σήμερα έχει συνενώσει χημικές, φαρμακευτικές, άγροτεχνικές και ιατρικές έταιρείες σε ένα καινούργιο σύμπλεγμα άγροφαρμακευτικών έπιστημών, ή έμπορική ισχύς του όποίου θά είναι κατά πάσα πιθανότητα ίση ή μεγαλύτερη εκείνης του πετροχημικού συμπλέγματος του αιώνα πού φεύγει.
J. Rifkin.⁹

μήπως ή φυσική ποικιλότητα, πού μέ τήν αναδιάταξη του γενετικού υλικού, ήκατομμύρια χρόνια τώρα, χάρισε στή Ζωή προσαρμοστικότητα και άντοχή; Θά άξιζε νά θυμηθούμε τήν τύχη όρισμένων μονοκαλλιιεργειών πού άφανίστηκαν σέ μιά μέρα από τή δράση βλαπτικών παραγόντων, και νά άναρωτηθούμε για τό μέλλον των κλωνοποιημένων ζώων μέ τό ίδιο άμυντικό σύστημα άπέναντι σέ μιά ένδεχόμενη επιδημία. Άκόμη πόσο σίγουροι είμαστε ότι αυτά τά γενετικά τροποποιημένα προϊόντα δέν είναι βλαπτικά μακροπρόθεσμα στήν υγεία του άνθρώπου, τή στιγμή πού ή επέμβαση πάνω στο γενετικό υλικό των οργανισμών, άριθμεί μόλις λίγα χρόνια;

Ένημέρωση και συνυπευθυνότητα

Κανείς δέν είναι έξω από τό πρόβλημα. Όλοι είμαστε μέρος του προβλήματος και τό μέλλον τής Ζωής στον πλανήτη γή μάς άφορά όλους. Μέ μιά όμως προϋπόθεση. Ότι οί πολίτες γνωρίζουν. Όχι τόσο τίς τεχνικές λεπτομέρειες, όσο τίς διαστάσεις των νέων τεχνολογικών και επιστημονικών ανακαλύψεων. Πόσοι όμως από μάς είναι πληροφορημένοι ότι μέ έγκριση του ΥΠΕΧΩΔΕ στίς 23/8/97, δόθηκε άδεια στήν εταιρεία «Ζενέκα» για πειραματική καλλιέργεια γενετικά μεταλλαγμένης ντομάτας στή Βοιωτία, στήν Ήλεια και στήν Ήμαθία; Και ότι άκόμη ύποψηφιότητα για πειραματικές καλλιέργειες στή χώρα μας έχουν θέσει ή πολυεθνική εταιρεία «Άγκρέδο» για γενετικά τροποποιημένο καλαμπόκι και ή εταιρεία «Χελασίντ» για τρεις διαφορετικούς τρόπους γενετικά τροποποιημένου βαμβακιού;

Πόσοι γνωρίζουν ότι ή εταιρεία Μονσάτο κυκλοφορεί ένα είδος σόγιας, γενετικά τροποποιημένης, ώστε τό φυτό σόγια νά είναι άνθεκτικό στο ζιζανιοκτόνο Roundup πού κατασκευάζει ή ίδια ή εταιρεία; (Δηλαδή τό ζιζανιοκτόνο αυτό θά έξο-

λοθρεύει όλα τά ζιζάνια ενός άγρου, εκτός από τά τά φυτά τής εταιρείας πού είναι γενετικά τροποποιημένα). Έκείνο όμως πού έξοργίζει ίσως περισσότερο είναι ότι ή εταιρεία πέτυχε ώστε ή σόγια πού πηγαίνει στον καταναλωτή, σέ Άμερική και Εύρώπη, νά μή φέρει ειδική σήμανση του προϊόντος. Νά μήν άναγράφεται, δηλαδή, στήν έτικέτα ότι «αυτό τό προϊόν προέκυψε μέ τή Γενετική Μηχανική», ώστε νά μπορούν οί καταναλωτές νά έχουν τουλάχιστον τό δικαίωμα τής επιλογής.

Άς σημειωθεί πώς στήν άδεια πού έδωσε τό Ύπουργείο στήν εταιρεία Ζενέκα αναφέρεται ότι κατά τήν άνθοφορία πρέπει νά έξασφαλιστεί άπόσταση του πειραματικού άγρου από κυψέλες μελισσών μεγαλύτερη από 500 μέτρα, καθώς και συστηματικές έντομοκτονίες. Ό λόγος τής «άστυνόμησης» των γύρω όργανισμών όφείλεται στον κίνδυνο νά μεταφερθεί ή γύρη, και μέσω αυτής και τά τροποποιημένα γονίδια σέ άλλα φυτά, μέ άποτέλεσμα τήν πιθανή δημιουργία νέων όργανισμών μέ άγνωστα χαρακτηριστικά.

Στους ύπερμαχους αυτής τής «προόδου» θά μπορούσε κανείς επιπλέον νά αντίτάξει τον κίνδυνο τής δημιουργίας νέων άνθεκτικών βακτηριδίων, τή διασάθρωση των γενετικά μεταλλαγμένων φυτών μέ τή φυσική δλάστηση και τήν άλλοίωση τής φυσικής πανίδας και χλωρίδας. Όλες αυτές οί μεταβολές δυστυχώς δέ γίνονται άμεσα όρατές και όταν θά διαπιστωθούν, σέ πολλές περιπτώσεις, ή κατάσταση δέ θά είναι πλέον άναστρέψιμη. Άκόμη μπορούμε νά πούμε ότι:

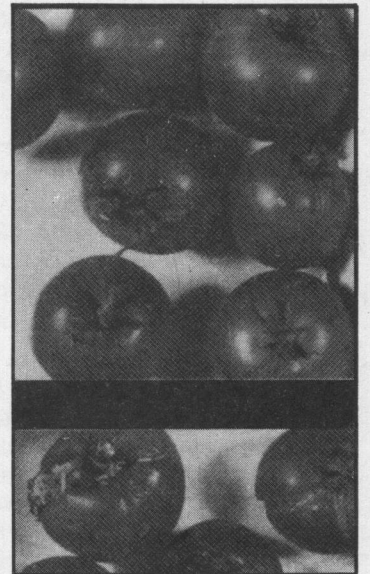
«ό κίνδυνος άπελευθέρωσης γενετικά μεταλλαγμένων όργανισμών μπορεί νά είναι μεγαλύτερος από τήν άπελευθέρωση ραδιενεργών και τοξικών χημικών. Γιατί αντίθετα από τήν πυρηνική και χημική ρύπανση, οί γενετικά μεταλλαγμένοι όργανισμοί μπορούν και νά άναπαραχθούν και νά μεταλλαχθούν και νά μεταφερθούν τά γονίδια τους στο γενετικό υλικό άλλων όργανισμών».

Άπό όσο γνωρίζουμε, ή άλλαγή ενός στοιχείου στο περιβάλλον μπορεί νά προκαλέσει έναν καταρράκτη άλλαγών, όπως πέφτουν τά πλακίδια στο ντομινό (domino effect).

Μέ βάση όλα αυτά θά έπρεπε νά άναρωτηθούμε για τά κίνητρα και τους σκοπούς αυτής τής άνάπτυξης τής έρευνας στους όργανισμούς. Και ίσως θά έπρεπε νά άπαντήσουμε στήν έρώτηση:

Ποίος θά ώφεληθεϊ τελικά;

Τό έρώτημα άπευθύνεται προς όλους. Ήδη τά ποσά πού έπενδύονται στο χρηματιστήριο των γονιδίων είναι τεράστια. Ένδεικτικά άναφέρουμε ότι ή μετοχή τής εταιρείας PPL The-

rareities πού συνχρηματοδότησε τήν έρευνα γιά τήν κλωνοποίηση στό Ίνστιτούτο Roslin, κέρδισε σέ μερικές μέρες περίπου 65% τής αξίας της, μόνο μέ τήν ανακοίνωση τής σχετικής έρευνητικής επιτυχίας. Τόν Μάιο του 1995 οί εταιρείες γονιδιώματος είχαν κλείσει συμφωνίες μέ τίς φαρμακευτικές εταιρείες αξίας ύψους 800 εκατομμυρίων δολλαρίων.

Έτσι όπως συμβαίνει σχεδόν μέ τό σύνολο τής γνώσης, ή γενετική μηχανική και ή κλωνοποίηση δέν μπορούν παρά νά καθυποταχθούν στους νόμους τής αγοράς.

Υπάρχουν φόβοι πώς τίποτε δέ θά μπορέσει νά ανακόψει τήν όργάνωση κλωνοεργοστασίων μέ παχιά και πολυπαιδακιοφόρα κλωνο-γίδια και κλωνο-πρόβια όχι μόνο γιά τό λιμοκτονούντα Τρίτο κόσμο, αλλά και γιά τόν «ήθικά πολυτελή» Πρώτο.

Γι' αυτό υποστηρίζεται βάσιμα πώς άν δέν υπάρξει αλλαγή τής πλανητικής ανθρώπινης συνείδησης, τά κριτήρια πού θά πρυτανεύσουν και στήν περίπτωση τής μελλοντικής κλωνοποίησης στόν άνθρωπο, θά είναι καθαρά οικονομικά.

2. Κλωνοποίηση - γενετική μηχανική και άνθρωπος

Ίσως θά έπρεπε από τήν αρχή νά υπογραμμίσουμε ότι ή κλωνοποίηση στόν άνθρωπο θά άφορούσε μόνον τήν αντίγραφή του γενετικού του υλικού και όχι τό σύνολο τής ουσίας του ανθρώπου... Κι αυτό γιατί ο άνθρωπος είναι κάτι πολύ περισσότερο από τά γονιδια του. Είναι μία μοναδικότητα πού τό κληρονομικό του υλικό αναπτύσσεται σέ αλληλεπίδραση μέ τό περιβάλλον. Ακόμη, τό παιδί πού γίνεται ολοκληρωμένος άνθρωπος, δέν φέρει μόνον τίς βιολογικές συνταγές των γονιδίων του, ούτε μόνον τίς επιδράσεις του περιβάλλοντος, αλλά επίσης και τή συλλογική μνήμη όλης τής ανθρωπότητας, μέσα από τίς προφορικές παραδόσεις και τόν πλούτο πού είναι μέσα στά διβλία όλου του κόσμου, είτε λέγονται αρχαίες τραγωδίες, είτε λέγονται επιστημονικές ανακαλύψεις. Αυτό είναι πού μās επιτρέπει νά πούμε κατά τήν έκφραση του Ζάν Πώλ Σάρτρ ότι «ο κάθε άνθρωπος είναι φτιαγμένος από όλους τούς ανθρώπους».

Πέρα όμως από αυτά τά στοιχεία, ο άνθρωπος έχει τήν ικανότητα νά αυτοοργανώνεται. Η ικανότητα τής αυτοοργάνωσης σημαίνει ότι τό άτομο ξεκινώντας από τίς τρεις προηγούμενες πηγές (δηλαδή τό γενετικό υλικό, τό περιβάλλον και τή συλλογική κοινωνική μνήμη) πού είναι έξωγενείς ως προς τό ίδιο, παίρνει τήν κατάσταση στά χέρια του. Δημιουργός είναι ο ίδιος ο αναπτυσσόμενος οργανισμός και δέκτης ο ίδιος. Μ' αυτόν τόν τρόπο οργανώνει τήν προσωπικότητά του, τή συνείδησή του, τό άτομικό και συλλογικό του πρόσωπο.

Αφού λοιπόν ο άνθρωπος δέν είναι μόνον τό γενετικό του υλικό, τότε μία ένδεχόμενη κλωνοποίηση θά είχε ως αποτέλε-

σμα τά κλωνοποιημένα πλάσματα νά έχουν μέν τό ίδιο γενετικό υλικό μέ τούς δότες, αλλά νά είναι διαφορετικές προσωπικότητες. Οί προσωπικότητες αυτές θά διέφεραν πολύ περισσότερο από τούς μονογονεείς διδύμους, καθότι θά υπήρχε επιπλέον και ένας ετεροχρονισμός ως προς τή γέννηση, χωρίς νά υπολογίζουμε τίς ένδεχόμενες μεταλλάξεις πού θά είχε υποστεί τό γενετικό υλικό των σωματικών κυττάρων του δότη.

Ίσως θά έπρεπε παρόλα αυτά, μετά τήν κλωνοποίηση των προβάτων, νά υπολογίζουμε ότι ή κατάκτηση τής τεχνικής γιά τήν κλωνοποίηση του ανθρώπου δρίσκεται πολύ κοντά. Ο διευθυντής του Κέντρου Βιοηθικής του Πανεπιστημίου τής Πενσυλβάνια πιστεύει ότι σέ έπτά χρόνια θά έμφανισθεί τό πρώτο νήπιο από τήν κλωνοποίηση. Έάν έχει δίκιο, καλό θά είναι οί έπιστήμονες νά ρυθμίσουν τίς ήθικές τους εκκρεμότητες και οί λοιποί πολίτες νά μήν αναμένουν τούς νόμους τής αγοράς νά τούς όρίσουν τί είναι φυσιολογικό και τί όχι. Γιατί στό επιστημονικό ήμερολόγιο τά έπτά χρόνια είναι σάν νά λές «αύριο τό άπόγευμα».

στήν εποχή τής κλωνοποίησης τό 2000 τόσο...

Ας δοΐμε λοιπόν όρισμένες παραμέτρους και προεκτάσεις στήν κοινωνική σφαίρα, στήν ήθική και στήν ουσία του ανθρώπου από τήν επέκταση τής κλωνοποίησης στόν άνθρωπο, όπως:

* Πόσοι γονείς θά αντισέκονταν στήν πρόκληση νά μή ζήτήσουν νά κλωνοποιηθεί τό παιδί τους πού μόλις είχε πεθάνει από μία άρρώστεια ή ένα άτύχημα, λαμβάνοντας ένα κύτταρο του και δημιουργώντας ένα νέο αντίγραφο του; Οί γονείς αυτοί θά παραγνώριζαν τό γεγονός ότι ένα τέτοιο αντίγραφο τής ζωής δέν θά έδινε μία δεύτερη ευκαιρία στή ζωή του παιδιού τους — αλλά θά άποτελούσε τήν ευκαιρία γιά μία άλλη ψυχή νά κατοικήσει στό ίδιο γενετικό υλικό.

Τό κύριο ήθικό πρόβλημα είναι, εν τέλει, όχι τόσο τό δικαίωμα κάποιου ανθρώπου νά «κλωνοποιηθεί», όσο τό δικαίωμα ενός παιδιού νά έχει δύο γονείς, μία μητέρα και έναν πατέρα.

* Πόσοι νεφροπαθείς ή καρδιοπαθείς πού θά είχαν λίγα χρόνια ζωής μπροστά τους θά άρνιόνταν τήν προσφορά νά δημιουργηθεί ένα έμβryo ή νεογνό ίδιο μέ αυτούς, ώστε νά χρησιμοποιηθούν τά όργανά του γιά μεταμόσχευση, κερδίζοντας όσα περισσότερα χρόνια γίνεται; Μέ τήν αντίληψη όμως αυτή, ή έστω μέ τήν άνοχή μιάς τέτοιας στάσης από όρισμένους ανθρώπους, δέν αντιμετωπίζεται ή ζωή ενός άλλου ανθρώπου όντος (έστω και άν έχει δημιουργηθεί μέ άνορθόδοξο τρόπο) ως σύνολο έξαρτημάτων και ανταλλακτικών; Έτσι αναδιώνει μία νέα βαρβαρότητα, προέκταση τής άλλης πού θέλει νά χρησιμοποιεί γιά μεταμοσχεύσεις όργανα παιδιών τής Λατινικής Αμερικής, πού απαγάγονται και δολοφονούνται εν ψυχρώ προς δόξαν του «πολιτισμού» του Πρώτου κόσμου.

* Η έπικράτηση τής αντίληψης ότι μπορεί ο άνθρωπος πλέον νά προεκτείνει τό έαυτό του στόν χρόνο, όχι μέ τό νά άποκτά άπογόνους μέσα από τήν κοσμική πράξη τής συνάντησης δύο προσώπων, αλλά μέ τήν κατασκευή ενός μνημείου του έγωιστικού έαυτού του. Μία τέτοια όμως αντίληψη, εγκλωβίζει τήν ουσία του ανθρώπου στό στενό πλαίσιο μιάς φωτοτυπίας, παραβλέποντας τό γεγονός ότι οί άνθρωποι δέ χρειάζεται νά κλωνοποιηθούν γιά νά προεκτείνουν τόν έαυτό τους

στό χρόνο, γιατί αυτό γίνεται εδώ και χιλιάδες χρόνια μέσω των απογόνων τους που τους θυμούνται και μέσω των έργων τους που καταθέτουν στο βιβλίο της ιστορίας και στη μήτρα της συλλογικής μνήμης.

«*Ας φοράνε λοιπόν οί νέοι φυλαχτό την ευχή μου: ποτέ μη δεχτούν να προέλθει ο άνθρωπος από άλλη μέθοδο, παρά μόνον από κείνην που εφαρμόζει ή έλξη, μόνον από τή μεθυστική πειθώ που άσκει ο έρωτας, μόνον από τή άδίαση ευτυχιόμενη συναίνεση των σωμάτων, τή γοργή έστω, τή χιμαιρική έστω, αλλά κάθε φορά σαν καινούργια κοσμογονική ανακάλυψη.*

Κική Δημουλά

* Τά πάντρεμα μεταξύ της γενετικής μηχανικής και της κλωνοποίησης, δηλαδή της δυνατότητας για άλλαγή του γενετικού ύλικού και της δυνατότητας παραγωγής αντιγράφων, όχι μόνον αυτών που είμαστε, αλλά και αυτών που θά θέλαμε να γίνουμε.

Ήδη εδώ και λίγα χρόνια μπορούμε, σε όρισμένες γενετικές ασθένειες να αλλάζουμε τά παθολογικά γονίδια με φυσιολογικά (gene therapy). Άκόμη, δρίσκεται σε εξέλιξη τό Πρόγραμμα Χαρτογράφησης του Άνθρώπινου Γονιδιώματος (Human Genome Project), προϋπολογισμού 3 δισ. δολλαρίων, τό οποίο ξεκίνησε πριν από έξιμισή περίπου χρόνια και έχει ως στόχο μέχρι τό 2010 νά αποκρυπτογραφήσει τήν πλήρη σύνθεση και λειτουργία των 100.000 γονιδίων από τά όποια άποτελείται τό ανθρώπινο γονιδίωμα. Αυτό σημαίνει ότι σε λίγα χρόνια, ίσως θά μπορούμε νά αλλάζουμε κατά τό δοκούν, όχι μόνον τά γονίδια που σχετίζονται με τίς «όργανικές» ασθένειες, αλλά και με τίς ψυχικές, όπως έπίσης και τά γονίδια που σχετίζονται με τήν συμπεριφορά, τήν ευφύια κ.λ.π.

Ποίος λοιπόν μπορεί νά αποκλείσει ότι στό άμεσο ή άπώτερο μέλλον, τά τρομακτικά αυτά έπιστημονικά και τεχνολογικά έργαλεία, δηλαδή ή κλωνοποίηση, σε συνδυασμό με τή γενετική μηχανική δέν θά χρησιμοποιηθούν για τήν κατασκευή και κλωνοποίηση ανθρώπων με «ειδικά», άμετάβλητα χαρακτηριστικά και προδιαγραφές;

Μέ τόν τρόπο αυτό θά καταργούνταν οί κοινωνικές τάξεις γιατί ό «γονιδιακός άνθρωπος» θά επέτρεπε τήν εμφάνιση μιās κοινωνίας όπου οί ταξικές και κοινωνικές διαφορές θά ήταν πλέον όχι πολιτικά αλλά γενετικά καθορισμένες και κατά συνέπεια μη άναστρέψιμες.

Πρόκειται για μιά μορφή «έπιστημονικού ρατσισμού», όπου θά παραβλέπεται ό άνθρωπος ως κοινωνικό όν, ως τό σύνολο των κοινωνικών του σχέσεων που τόν διαμορφώνουν και τόν χαρακτηρίζουν, αλλά θά κατατάσσεται με βάση τή γονιδιακή του ύπαρξη.

Πέρα από όλα αυτά ή άκόλουθη πρόβλεψη του Άλβιν Τόφλερ προκαλεί τό δέος:

«*ή προσεχής μεγάλη κοινωνική και τεχνολογική επανάσταση, τό τέταρτο κύμα, αν θέλετε, είναι πιθανόν νά άναδυθεί από τό πάντρεμα ήλεκτρονικού ύπολογιστή και Γενετικής, όταν θά άρχίσουμε νά διαθέτουμε κάποια μορφή βιολογικού μικροσίπ.*

Όσο δέ ή κλωνοποίηση, όπως και κάθε νέα γενετική πρόοδος, θά καθίσταται στό μέλλον έμπορικά έκμεταλλεύσιμη, τό-

σο μιá νέα άγορά για τήν τεχνολογία θά δημιουργείται. Και δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι για τίς ανάγκες αυτής της άγοράς θά «κατασκευάζονται» νέες καταναλωτικές ανάγκες στους άνθρώπους, που στή συνέχεια θά ίκανοποιούνται.

«*Η άνησυχία σήμερα είναι ότι άλλα όπλα μαζικής καταστροφής, ίσως πιο εύκολόχρηστα από τά πυρηνικά, μπορεί νά έφευρεθούν από τούς έπιστήμονες. Στην πραγματικότητα πρέπει νά θεωρήσουμε ότι θά έφευρεθούν, εκτός και αν ληφθούν προληπτικά μέτρα. Είναι προφανώς άδύνατο νά πεις σε ποιόν τομέα της έπιστήμης θά συμβεί αυτό, αλλά οί θεαματικές και τρομακτικές εξελίξεις στή γενετική μηχανική μās ύποδείχνουν έναν πιθανό τομέα.*

Τζόζεφ Ρόμπλαντ
πυρηνικός φυσικός, Νόμπελ Ειρήνης 1995

Και τώρα τί γίνεται;

Άλλωστε τή Γη δέν τήν κληρονομήσαμε από τούς προγόνους μας αλλά από τά παιδιά μας. Κάποιοι έπιστήμονες προτείνουν ως λύση σ' αυτό τό ζοφερό πράγματι τοπίο, τή σύσταση έπιτροπών δεοντολογίας και βιοηθικής για νά καθοριστούν τά όρια μέσα στα όποια θά κινηθεί ή έρευνα. Χωρίς κανείς νά παραγνωρίζει τή χρησιμότητα τέτοιων έπιτροπών (ήδη στήν Εύρωπαϊκή Ένωση ισχύει όδηγία για τήν απαγόρευση της κλωνοποίησης στον άνθρωπο), όφείλουμε νά βλέπουμε όλοι μας ότι ή έπιστήμη σήμερα είναι κλεισμένη στα έργαστήρια των πολυεθνικών εταιρειών, των ύπουργείων άμυνας και των άπρόσιτων έρευνητικών κέντρων, δηλαδή έχει άποσπαστεί από τή συνείδηση και τήν έλοπτεία της κοινωνίας.

Τό πρόβλημα δέν είναι ή έπιστήμη αυτή καθαυτή, αλλά ή σχέση των ανθρώπων μαζί της. Τό ζήτημα, λοιπόν, δέν είναι ναι ή όχι στήν έπιστήμη, ναι ή όχι στήν τεχνολογία, αλλά τό εάν θά έπιτρέψουμε τήν τεχνοεπιστήμη νά διαμορφώνει τούς στόχους μας, ή εάν θά επιβληθεί ένας κοινωνικός έλεγχος πάνω στις βασικές κατευθύνσεις της τεχνολογικής προόδου. Τέτοιες κατευθύνσεις δέν μπορεί νά είναι άλλες από εκείνες που ύπηρετούν μακροπρόθεσμα κοινωνικούς και οικολογικούς στόχους. Αυτό άναπόφευκτα μεταφράζεται σε μιá άνυποχώρητη άξίωση για δημοκρατικοποίηση στή λήψη αποφάσεων πάνω σε όλα τά τεχνολογικά θέματα.

Τέλος, για νά κατανοήσουμε τήν προοπτική εξέλιξης του σύγχρονου ανθρώπου, που εύστοχα χαρακτηρίστηκε ως Homo Xerox, δηλαδή ως άνθρωπος αντίγραφο (που θά πραγματοποιείται με τήν κλωνοποίηση), σε αντίθεση με τόν Homo Sapiens, δηλαδή τόν Σοφό Άνθρωπο, που επιδιώκει άκόμη και σήμερα, άπαιτείται μιá άλλη κοινωνική και πολιτική διαπαιδαγώγηση των ανθρώπων. Μιά διαπαιδαγώγηση, που θά διαμορφώνει μιá Ήθική της τρίτης χιλιετηρίδας που θά δάξει τόν άνθρωπο όχι πάνω από τή φύση, αλλά μέσα στή φύση. Όταν στα σχολεία θά εφαρμοστεί ένα νέο ώρολόγιο πρόγραμμα, όπου τή θέση των πρωτεύοντων μαθημάτων θά καταλάβουν οί κοινωνικές έπιστήμες, ή οικολογία, τό θέατρο, ή ποίηση, οί εικαστικές τέχνες. Και μιá φιλοσοφία όπως τήν εξέφρασαν οί φοιτητές της Γαλλίας τόν Μάη του '68:

«*Είμαστε ρεαλιστές, ζητάμε τό ά δ ύ ν α τ ο*»

... Δέν καταλαβαίνω γιατί
 αδυνατώ να έννοήσω τόν
 κόσμο σας,
 τήν αριθμητική σας, τή στατιστική,
 τή λογική του μέσου όρου

Ζητώ μιάν άλλη αριθμητική όπου
 να μπορούν να άθροίζονται
 τά μήλα, οί βροχές και τό χαμόγελο

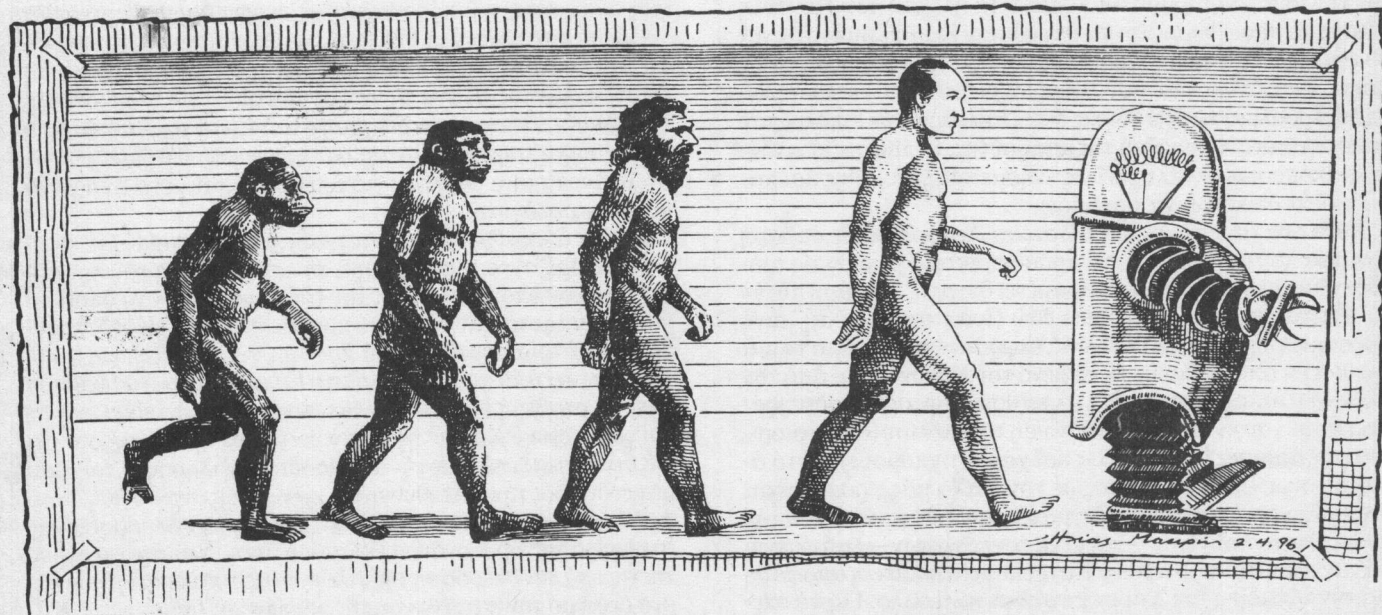
Μιάν άλλη άνατομία πού να
 περιγράφει όχι μόνο τά χέρια
 αλλά τά φτερά τής ψυχής και τά
 μάτια του όνειρου

Και μιάν οικονομία πού να
 ύπολογίζει μαζί μέ τά όμόλογα,
 τά δάκρυα, τό στεναγμό και τήν άπόγνωση
 Όπου στά διβλιάρια να προβλέπονται
 όχι μόνο κωδικοί αναλήψεων
 αλλά και κωδικοί καταθέσεων
 των δειλιών, των Χριστουγέννων,
 και των χτύπων τής καρδιάς...

Άπόσπασμα από τό ποίημα «Η λίμνη Βικτωρία»
 του Τάσου Κουράκη, 1996

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. *Viable offspring derived from fetal and adult mammalian cells*. I. Wilmut et. al. *Nature*, 385, 810-813, 1997.
2. *An udder way of making lambs*. C. Stewart. *Nature*, 385, 769-771, 1997.
3. *Production of pharmaceutical proteins in milk*, I. Wilmut et. al. *Experientia*, 47, 905-912, 1991.
4. *High level expression of active human alpha-1-antitrypsin in the milk of transgenic sheep*. G. Wright et. al. *Biotechnology*, 9, 830-834, 1991.
5. *Telomeres and telomerase: biological and clinical importance*. R. Dahse et. al. *Clinical Chemistry*, 43, 708-714, 1997.
6. *The roles of telomerase and telomerase in cell life span*. CM. Counter. *Mutation Research*, 366, 45-63, 1996.
7. *Modification of milk composition*. I. Wilmut et. al. *J. Reprod. Fertil. Supp* 41, 135-146, 1990.
8. *Patenting life*, J. H. Barton. *Sci. American*, 264, 18-24, 1991.
9. *Τό τέλος τής εργασίας και τό μέλλον τής*. J. Rifkin. έκδ. Νέα Σύνορα Α.Α. Λιβάνη, σελ. 235, 1996.

Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΟΥ ΠΥΡΟΤΕΧΝΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ

τοῦ Ἀριστείδη Ἀντονά

Δέν ἀνήκω — ἄς τό ξεκαθαρίσω ἀπό τήν ἀρχή— στούς ἀνθρώπους πού ἀπορρίπτονται γράπτα τοῦ Παναγιώτη Κονδύλη πρὶν τὰ διαβάσουν. Ὅφειλό ἀντιθέτως νά ἐξομολογηθῶ ὅτι πρὶν πάρω τήν πένα γιά νά γράψω τό μικρό κείμενο πού ἀκολουθεῖ, ἔχω περάσει ἀπό δοκιμασίες ἀμφιταλαντεύσεων. Ἀλλά τό ἄρθρο τοῦ Κονδύλη γιά τόν Μάρτιν Χάιντεγκερ (συγκεκριμένα γιά τό *Εἶναι καί Χρόνος*) καί ὁ τρόπος παρουσιάσεώς του σέ ἐφημερίδα μεγάλης κυκλοφορίας,¹ ξεπερνάει δυστυχῶς τίς δικές μου δυνατότητες ἐλαστικότητας στήν ἀνάγνωση καί, ἐπομένως, μέ ἀναγκάζει νά ἀντιδράσω, ἔστω καί κάπως ἀσθενικά. Γνωρίζω βέβαια ὅτι ἀπαντώντας στόν Κονδύλη, θρίσκομαι ἤδη μπλεγμένος στόν ἴστό τοῦ κειμένου του, ἔχω ἤδη πέσει στήν παγίδα τοῦ κειμένου νά προκαλέσει, καί ἄρα τήν ὥρα πού τό στηλιτεύω, ξέρω καλά ὅτι, ἐπίσης, τό ἐξυπηρετῶ. Ἔτσι ἡ ἀμφιταλάντευσή μου γιά τό νόημα κάποιας ἀπάντησης στόν Κονδύλη ἀναλογεῖ τελικά στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο λειτουργεῖ ἡ ἀπάντηση αὐτή: ἐφόσον γνωρίζω ὅτι τήν ἴδια στιγμή πού ἀπορρίπτω τό κείμενο τοῦ Κονδύλη ἐπίσης τό προωθῶ, πᾶν ἡ θεωρῶ τόν ἐναντῶ μου ἔνοχο γιά τό ἔγκλημα πού θά μπορούσε νά πει κανεῖς ὅτι ἀποτολμῶ εἰς βάρος ἑνός ἀνθρώπου πού λογαριάζω γιά φίλο. Εἶναι ἄλλωστε ὑπερβολικό νά ἔχω τύψεις ὅταν ἐπιτίθεμαι σέ ἐκείνον πού τόσο ἀγαπάει τή μυρωδιά τῆς παρουσίας: ἡ ἐπίθεση θά κινδυνεύει ἀκόμα καί νά ἐκληφθεῖ ὡς γνήσια πράξη ἀγάπης καί παρὰ ταῦτα σκοπεύω νά συνεχίσω.

Κάθε νέα ἀνάγνωση τοῦ *Εἶναι καί Χρόνος*, κάθε σοβαρή ἐργασία πού μέ ἀκρίβεια καί προσοχή ἐκτιμᾷ ἐκ νέου τίς τροπές τοῦ κειμένου πρέπει νά παραμένει δυνατή. Μέ βάση αὐτήν τήν διατύπωση πού προτάσσω ἐδῶ (ἴσως ἀποτελεῖ τή μόνη «πραγματική» θέση πού θέλω νά ἐκφράσω) πρέπει ἀπό τή μία πλευρά νά ἀποδεχθῶμε τό κείμενο τοῦ Κονδύλη καί ἀπό τήν ἄλλη νά τό ἀπορρίψουμε. Νά τό δεχθῶμε ἐφόσον προδιαγράφει κάποια συγκεκριμένη ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου (δέν περιορίζεται σέ ἀσαφείς διατυπώσεις καί χαρακτηρισμούς), νά τό ἀπορρίψουμε ἐπειδή ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο μᾶς προσφέρεται περιορίζει τήν ἰσχὺ τοῦ προτάγματος, δηλαδή ἀπαγορεύει τήν ἀνοιχτότητα πού εἶναι — γιά μένα τουλάχιστον — ζητούμενη: ἡ ἀνάγνωση πού προτείνει ὁ Κονδύλης εἶναι κάτι, ἡ ἀπόφαση γιά τήν καταδίκη τοῦ Χάιντεγκερ εἶναι κάτι ἄλλο. Γιά νά σκεφτεῖ κανεῖς πάνω στό κείμενο τοῦ Κονδύλη, πρέπει ἐπομένως νά σκεφτεῖ πάνω σέ δύο ἄξονες: σέ ἐκείνον τῆς προτεινόμενης ἀνάγνωσης καί σέ ἐκείνον πού διανοίγει ἡ ἴδια ἡ καταδικαστική ἀπόφαση· γιατί ἡ ἄποψη τοῦ Κονδύλη γιά τό *Εἶναι καί Χρόνος*, μᾶς ἀφήνει — προσπαθεῖ νά μᾶς ἀφήσει χωρίς νά τό

καταλάβουμε— κάποια κληρονομία: μαζί μέ τήν ἀποδοχή τῆς ἀκολουθώντας δηλαδή τή συγκεκριμένη ἐρμηνευτική διαδρομή, φορτωνόμαστε κάποιο παράλογο κόστος τῆς θέσης, χωρίς νά ξέρομε γιατί.

Χαρακτήρισα δέ ἤδη τήν ἀντίδρασή μου στό ἄρθρο «ἀσθενική», γιατί δέν θά ἤθελα νά ἀντιπαρατεθῶ μέ αὐτό στό πρῶτο ἐπίπεδο, στό ἐπίπεδο τῆς ἀνάγνωσης τοῦ *Εἶναι καί Χρόνος*, παρότι διαβάζω τό βιβλίο διαφορετικά. Δέν θά ἤθελα δέ νά ἀντιπαρατεθῶ μέ τό ἄρθρο στό ἐπίπεδο τῆς ἀνάγνωσης τοῦ κειμένου, γιατί ἐκεῖνο πού μᾶς προσφέρεται ἀπό τό ἄρθρο τοῦ Κονδύλη μαζί μέ τήν ἀνάγνωσή του, δηλαδή τό ἀπορριπτικό πρόσταγμα, εἶναι πιό βαρῦ ἀπό τήν ἀνάγνωση τήν ἴδια, καί γίνεται ἔτσι ἰδιαίτερα κραυγαλέο γιά νά μᾶς ἀφήσει δουδούς. Εἶναι αὐτό τό πρόσταγμα τῆς ἀπόρριψης πού καθιστᾷ ἐπιγούσα καί τή δική μου ἀπάντηση, ὄχι τόσο οἱ θέσεις πού διατυπώνει ὁ Κονδύλης στό ἄρθρο του. Γιά τίς θέσεις πού διατυπώνει θά μπορούσα ἴσως νά συζητήσω μαζί του, γιά τήν ἀνάγκη ἀναίρεσης τοῦ προτάγματος πρέπει ὅμως νά μαχηθῶ.

Δέν θά διατρέξω, λοιπόν, παρὰ διαστικά τήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Κονδύλη γιά νά φτάσω σέ ὅ,τι παρουσιάζεται ὡς ἀποτέλεσμά τῆς. Κατά τή γνώμη μου οἱ θέσεις τοῦ Κονδύλη δέν «ἀποδεικνύουν» τήν διαγραφή τοῦ *Εἶναι καί Χρόνος* ἀπό τή δυναμική πορεία τῆς ἱστορίας τῆς σκέψης: ὑπερέχει τῶν θέσεων του κάποια βούληση γιά ἀπόρριψη πού μένει οὐσιαστικά ἀδικαιολόγητη.

Γιά νά ἀποδείξει τόν χαϊντεγκεριανό περιορισμό τοῦ ἐρευνητικοῦ ὀρίζοντα (ὅσον ἀφορᾷ τή «συγκρότηση τοῦ προεπιστημονικοῦ ὑποκειμένου ὡς τοῦ ἐδάφους πάνω στό ὁποῖο ἀναπτύσσεται τό ἐπιστημονικό κοσμοεἶδωλο»), ὁ Κονδύλης ἐπιμένει σέ τρία σημεῖα: Κατά πρῶτον, γιά τόν Ἕλληνα φιλόσοφο, πίσω ἀπό κάθε τι ἄλλο στό *Εἶναι καί Χρόνος* ὑποφώσκει «ἡ σταθερή δομή τοῦ ἀνθρώπινου εἶναι ὡς εἶναι ἀτομικοῦ». Γράφει ὁ Κονδύλης: «κάνουν λάθος ὅσοι νομίζουν ὅτι ὁ Χάιντεγκερ ξεπέρασε τήν παραδοσιακή φιλοσοφία τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς κοινωνικῆς ὄντολογίας, αὐτό ἀκριδῶς δέν κατάφερε νά κάνει». Ἐδῶ πρέπει νά προσέξουμε ὅτι ἡ φράση τοῦ Κονδύλη εἶναι διαστική. Στό πρῶτο μέρος τῆς ἀφορᾷ τήν ὑπέρβαση τῆς φιλοσοφίας τοῦ ὑποκειμένου καί στό δεύτερο τήν κατεύθυνση τῆς κοινωνικῆς ὄντολογίας. Καί ἡ ὑπέρβαση μέν τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας τοῦ ὑποκειμένου ἦταν ὄντως (ἔτσι φαίνεται τουλάχιστον σέ ἐμένα σήμερα) ζητούμενη στό *Εἶναι καί Χρόνος* (καί ἐπομένως ἡ ἔνσταση τοῦ Κονδύλη θά ἦταν ἰδιαίτερα σοβαρή ἂν ἦταν δικαιολογημένη) ἀλλά ἡ κατεύθυνση τῆς «κοινωνικῆς ὄντολογίας» δέν

φαίνεται να αποτελούσε προγραμματική προτεραιότητα του Γερμανού φιλοσόφου. Με αυτή τη φράση λοιπόν ο Χάιντεγγερ παρουσιάζεται απ' τόν Κονδύλη να μην καταφέρει να κάνει κάτι που δεν προσπάθησε να κάνει. "Αν κάποιος σήμερα θεωρούν ότι ο Χάιντεγγερ πέτυχε κάτι τέτοιο (να οργανώσει την κατεύθυνση της «κοινωνικής οντολογίας») αυτός δεν είναι λόγος για να χτυπήσουμε τόν ίδιο τόν Χάιντεγγερ. Θά ήταν άνοητο να ισχυριστώ ότι η κοινωνική προοπτική δεν είναι εξαιρετικά σημαντική, αλλά ούτε είναι αυτονόητο ότι αποτελεί τή μοναδική δόκιμη εκκίνηση για τή σκέψη, ούτε είναι δυνατόν να κατανοηθεί μονοσήμαντα (τό παράδειγμα τής κονδυλικής άναφοράς στον «θάνατο» — στο όποιο θά επανέλθω — αποδεικνύει τόν μερικό και περιορισμένο τρόπο μέ τόν όποιο εκείνος προσεγγίζει τό θέμα).

Στό χαϊντεγγεριανό κείμενο ή κοινωνική διάσταση δίνεται μέσα από τήν άτομική ύπαρξη, ή καλύτερα: δέ νοείται χωρίς τήν άτομική ύπαρξη, πού εμφανίζεται όμως ήδη δηλητηριασμένη από ό,τι εννοούμε ως κοινωνική συγκρότηση. Ο Χάιντεγγερ δούλεψε για τήν αλληλοδιείσδυση του κοινωνικού και του ατομικού, για τή δηλητηρίαση εκείνων των όριων πού σίγουρα, πρίν από τήν φαινομενολογική προοπτική, φαινόταν λιγότερο διαπερατά. Δούλεψε από κοινού τό ατομικό και τό κοινωνικό, προδίδοντας και τό κοινωνικό και τό ατομικό, αλλά εργαζόμενος προγραμματικά για τήν ίδια τήν προδοσία (προδοσία πού άφορούσε τό σεβασμό στά όρια ανάμεσά τους), και ύποδεικνύοντας τουλάχιστον κάποιο έρευνητικό πεδίο όριζόμενο από τήν ειδική σχέση μέ τήν όποία ό ίδιος συνδέει τό μέν μέ τό δέ. Κείμενα φιλοσόφων πού ακολουθούν τόν Χάιντεγγερ, όπως του Πατόσκα ή του Λεβινάς, έπιμένουν σέ αυτήν τή χαϊντεγγεριανή προοπτική, όπου ή σημασία στο κοινωνικό συνυφαίνεται μέ τήν έρμηγεία τής εαυτότητας.

Κατά δεύτερον λόγο ό Κονδύλης (όπως και άλλοι) ένοχλείται από τήν περιγραφή ανθρωπίνων καταστάσεων ως «συναρτήσεων τής όντικώς του συνάφειας πρós κάτι ύπέρτερο και περιεκτικότερο και όχι απλώς ως ψυχολογικών συγκυριών». Παρότι αυτή ή άρνητική παρουσίαση πού άφορά τό ύπέρτερο ή τό θείο, πλήττει συνήθως τά κείμενα του ύστερου Χάιντεγγερ (πολλοί μελετητές έπιμένουν στην τομή πού διαχωρίζει τό πρώιμο από τό όψιμο έργο του φιλοσόφου), ό Κονδύλης χρησιμοποιεί τό έπιχείρημα για να πλήξει τόν Χάιντεγγερ μέσα στο *Είναι και Χρόνος*. Γράφει ότι «ό βασικός κορμός των όντολογικών κατηγοριών, τίς όποιες αποδίδει ό Χάιντεγγερ στο άνθρωπο είναι, παραλαμβάνεται αυτούσιος και χωρίς καμιά ιδιαίτερη έξήγηση από τή θεολογική σκέψη, ξεκινώντας από τόν Αύγουστίνου». Δέν θά σταθώ σ' αυτόν τόν «βασικό κορμό» πού κατά τόν Κονδύλη παραλαμβάνεται «αυτούσιος» από τή θεολογική σκέψη, δέν θά σχολιάσω δηλαδή τό «αυτούσιον» του «βασικού» κορμού, αλλά θά πρέπει τουλάχιστον να γράψω ότι ή σκέψη του Αύγουστίνου δέν αποτελεί κανένα μίasma πού πρέπει να ξερκίσουμε για να είμαστε μοντέρνοι: ό Αύγουστίνος είναι παρών στον Καρτέσιο, τόν Χούσερλ και τόν Βιτγκενστάιν, χωρίς αυτό να καταργεί ή να άκυρώνει τήν προσφορά τους. Ο Αύγουστίνος είναι επίσης παρών στον Χάιντεγγερ.² Άκόμα και ή έξάρτηση από προηγούμενες μορφές σκέψης δέν διαγράφει τό νέο χάριν του παλιού, δέν συμβαίνει μόνον κάποιου είδους ύποκατάσταση του νέου από τό παλιό (στή βάση τής αντίστοιχης ιστορικής άνασκόπησης), αλλά έπίσης κάποιος επαναπροσδιορισμός του παλιού μέ βάση τό νέο.³ Άς μήν ξεχνάμε επίσης τήν αποφασιστική κριτική πού

κάνει ό Χάιντεγγερ στον Στόκερ σέ κάποια ύποσημείωση τής παραγράφου 55 του βιβλίου, εν σχέσει πρós τό θέμα του Gewissen (πού δέν ξέρω πώς να τό μεταφράσω στα έλληνικά⁴). Ο Στόκερ κατά τόν Χάιντεγγερ οδηγείται στην «έξάλειψη των συνόρων μεταξύ Φαινομενολογίας και Θεολογίας, μέ ζημιά και των δύο». Άποτελεί διακηρυγμένη άρχή του Χάιντεγγερ να διατηρήσει εκείνος καθαρά τά σύνορα ανάμεσά τους, να μήν κάνει εκείνο για τό όποιο ό Κονδύλης τόν κατηγορεί. Η θά πρέπει λοιπόν να δεχθούμε ότι ό Χάιντεγγερ δέν ξέρει τι γράφει, ή ότι κρύβεται πίσω από ψεύδη, ή ότι ό Κονδύλης υπερβάλλει μέ τήν άποψη του περί θεολογικού «βασικού» κορμού του *Είναι και Χρόνος*.

Τό τρίτο θέμα στο όποιο στηρίζει ό Κονδύλης τόν περιορισμό του όρίζοντα τής έρευνας έχει σχέση μέ τή θέση των γνωστικών φιλοσοφικών έννοιών και τής ήθικης στο *Είναι και Χρόνος*. Άποτελεί δέ και τό πιο σημαντικό θέμα πού τίγεται στο άρθρο. Παρότι ό Χάιντεγγερ δέν δηλώνει ότι ήθικολογεί, δέν τό άρνεϊται κιόλας (όπως διατείνεται ό Κονδύλης⁵). Δέν μπορούμε να πούμε ότι ή κομβική έννοια του Gewissen είναι απαλλαγμένη από ήθικές διαστάσεις. Δέν μπορούμε να πούμε ότι ή όντολογία του Χάιντεγγερ δέν είναι ήδη ήθική: τό αποδέχεται και ό ίδιος. Έχει σημασία να γνωρίζουμε ότι ό Χάιντεγγερ κινείται σέ κάποιο χώρο τής σκέψης, όπου ή διάκριση ήθικης και όντολογίας δέν έχει ακόμα γίνει, μέ τούς κινδύνους πού αυτό τό «όχι ακόμα» μπορεί να καλλιεργεί. Δέν πρέπει να μακρορησώ σχετικά μέ τό δίπολο αυθεντικού και άναυθεντικού, πού δεσπόζει πράγματι στο χαϊντεγγεριανό έργο: θά έπισημάνω ότι από τή μιá πλευρά δέν έξηγείται από τόν Κονδύλη γιατί θά έπρεπε να δυσπιστούμε όταν ό Χάιντεγγερ έπιμένει ότι ή άναυθεντικότητα δέν εκφράζει στο έργο του άρνητική αξιολόγηση (έφόσον παραμένει στην διακριτική ενέχθεια του Γερμανού φιλοσόφου να όρίσει τίς έννοιες πού θά χρησιμοποιεί όπως θέλει): από τήν άλλη πλευρά θά έπισημάνω ότι ή άναυθεντικότητα δέν περικλείει στο έσωτερικό της κάθε κοινωνική διάσταση του Dasein.⁶ Έτσι ή προσέγγιση τής κοινωνικότητας αποκλειστικά και μόνον μέσω τής άναυθεντικότητας τής «άνώνυμης μάζας» των πολλών (του Man) φαίνεται υπερβολικά σχηματική.

Όσα σημείωσα ως εδώ άς μήν διαβαστούν μονάχα ως άπαντήσεις στον Κονδύλη, αλλά ως τεκμήρια τής πρόθεσής μου να αφήσω άνοιχτό στη συζήτηση εκείνο πού μετά από τήν άνάγνωση του άρθρου «κινδυνεύει» να εμφανιστεί πλέον ως κλειστό. Παρότι λοιπόν τά ζητήματα πού θέτει ό Κονδύλης είναι χωρίς άμφιβολία σοβαρά και δείχνουν τό δρόμο για άνοιχτά πεδία έρευνας στο *Είναι και Χρόνος*, ό ίδιος ό συγγραφέας προτιμά (πρίν δείξει τόν δρόμο πρós τά υπό έξέταση θέματα) να τόν κλείσει. Τή στάση αυτή θέλω να έρμηγέυσω ή ίσως ακόμα και να καταγγείλω και εξαιτίας αυτής τής στάσεως θά έγκαταλείψω γρήγορα τό βιβλίο του Χάιντεγγερ. Δέν θά έπιμείνω σέ άλλα σχόλια σχετικά μέ τόν πυρήνα του κειμένου του Κονδύλη, θά διατρέξω μονάχα τή στρατηγική του. γνωρίζοντας βέβαια ότι δέν υπάρχει «πυρήνας» και «ούσία» αποκομμένοι και απομονωμένοι από τίς εκάστοτε στρατηγικές πού τούς άναδεικνύουν και τούς φέρονουν στο φώς.

Για να οδηγηθεί σέ αυτή τήν ιδιότυπη διαγραφή του *Είναι και Χρόνος* από τήν ιστορία των ιδεών, ό Κονδύλης ακολουθεί κάποια έπιστημονική τακτική: έξετάζει πρώτα τό έργο μέσα στο ιστορικό του περιβάλλον (τό έξετάζει δηλαδή εκ των

ἔξω) καί κατόπιν ἐξετάζει ἓνα παράδειγμα ἀπό τό ἐσωτερικό του πού «ἀποδεικνύει» τό δίκαιο τῆς ἤδη σχηματισμένης θεωρήσεως (παράδειγμα δηλαδή πού θά ἔπρεπε νά συμπυκνώνει τήν κριτική πού γίνεται στό ἔργο μέ βάση τή θέση του στήν ἱστορία). Ἄς δοῦμε ἀπό κοντά πῶς ξετυλίγει ὁ Κονδύλης τή διπλή αὐτή ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ βιβλίου τοῦ Χάιντεγκερ. Ὁσον ἀφορᾷ τήν ἱστορική ἀνεπάρκεια, πού δέν ἐπιτρέπει στό ἔργο νά λάβει θέση στή σειρά ἐξέλιξης τῆς σύγχρονης σκέψης (ὁ Κονδύλης τό παρουσιάζει ὡς κείμενο πού δέν κομίζει κάτι καινούργιο), πρέπει νά παρατηρήσουμε κάτι: ἡ τεχνική παρουσίασης τοῦ θέματος εἶναι τεχνική ἀπόκρυψης. Καί ἐκεῖνο πού ἀποκρύπτεται εἶναι ὁ ἴδιος ὁ πεποιημένος χαρακτήρας τῆς ἱστορικής κατασκευῆς (ἰδιαίτερα καθοριστικῆς ὅταν πρόκειται γιά ἱστορία τῆς σκέψης) πρὸς ὄφελος κάποιας «φυσικῆς» ἱστορικής πραγματικότητας, πού δέν μπορεῖ τουλάχιστον γιά μένα νά ἔχει ἰδιαίτερο νόημα. Εἶναι λοιπόν ἐνδιαφέρουσα ἡ ὁμαδοποίηση τοῦ ἔργου τῶν Μάρξ, Νίτσε, Φρόντ, Ντίλταϊ, τοῦ ἀμερικανικοῦ πραγματισμοῦ καί τοῦ Μπερξόν πού πραγματοποιεῖ ὁ Κονδύλης, προκειμένου νά δεῖξει κάποια ἐνιαία προοπτική γιά τή φιλοσοφία καί τήν πνευματική δημιουργία: ὅτι «ριζώνουν σέ στρώματα θαυότερα», κι ὅτι τίθεται ἔτσι «τό ζήτημα τῆς ὄντολογίας τῶν στρωμάτων αὐτῶν». Εἶναι σημαντική ἰδέα, ἀλλά παραμένει ἱστορική κατασκευή ἀνάμεσα σέ ἄλλες. Ὡς τέτοια, διανοίγει τήν προοπτική νέων ἀναγνώσεων, ἀλλά δύσκολα τεκμηριώνει ἐποικοδομήματα ἀποκλεισμοῦ. Ὁ Κονδύλης προϋποθέτει αὐτήν τήν ἰδιαίτερα ἀκαμπτη κατανόηση τῆς ἱστορικότητας προκειμένου νά ἀπαιτήσει ἀπό τό ἔργο νά στοιχηθεῖ στό δρόμο τῆς. Ἀποδεικνύοντας ὅτι αὐτό δέν συμβαίνει, ἔχει ἀποδείξει ὅτι τό *Εἶναι καί Χρόνος* γράφτηκε ἀδίκως ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅτι τό ἔργο δέν συνεισέφερε στήν ἐξέλιξη τῆς σκέψης γενικά. Προσωπικά δέν μπορῶ νά κρίνω ὅτι ἡ παρουσίαση τῆς σκέψης ὡς μονοσημαντικῆς γραμμικῆς ἐξέλιξης (κανονιζόμενης ἀπό κάποια συγκεκριμένη ἀντίληψη προόδου πού ὑπαγορεύει ἀποκλεισμούς), μέ φοβίζει· εἶναι παρουσίαση πού καταφέρνει νά δλάψει τελικά τή σκέψη συνολικά. Θά μπορούσε νά ἐμφανίσει κανεῖς δόκιμες καί συγκροτημένες ἱστορικές θεωρήσεις πού θά δικαίωναν τό ἔργο τοῦ Χάιντεγκερ, παρουσιάζοντάς το ὡς κομβικό σημεῖο συνάντησης ἄλλων τάσεων, ἔργων καί δημιουργῶν καί περιγράφοντας τό μέγεθος τῆς ἐπιρροῆς του στή συνέχεια τῆς σύγχρονης σκέψης. Κάτι τέτοιο δέν σκοπεύω νά κάνω. Νομίζω ὅτι κάτι τέτοιο δέν θά εἶχε νόημα νά γίνει, γιατί θά ἔπρεπε νά υἱοθετηθεῖ ἡ ἴδια ἐκεῖνη στρατηγική πού ἐδῶ κατηγορεῖται. Θά ἔπρεπε —ἔστω καί γιά λίγο— νά προφασιστώ ὅτι ἡ ἱστορία δέν κύλησε μέ τόν τρόπο πού περιγράφει ὁ Κονδύλης, ἀλλά μέ κάποιον ἄλλο συγκεκριμένο τρόπο, ἐνῶ ἔχω ἤδη δηλώσει ὅτι δέν ἔχω λόγο νά ἀρνηθῶ τή δική του ἱστορική ἀποψη. Τονίζω ἀπλῶς ὅτι κατανοῶ τό νόημα τῆς ἱστορίας τῆς σκέψης ὅταν αὐτή ἀποβλέπει στήν ἀνάσυρση τοῦ παραμελημένου καί τοῦ παραγνωρισμένου (ὁ Κονδύλης ἔχει δουλέψει σοβαρά καί σέ αὐτήν τήν κατεύθυνση) ἢ στήν ἐπανεξέταση ἔργων πού συμμετέχουν ἐνεργά στή θεωρητική παραγωγή. Ὅταν ἡ ἐπανεξέταση ὀδηγεῖ στόν ἐνταφιασμό, ὅταν ἐμφανίζεται ὡς νόμιμος τρόπος ἀποπομπῆς ἑνός κειμένου ἀπό τό σῶμα τῆς ἱστορίας καί ἔμμεσης ἀποτροπῆς κάποιας ἄλλου εἶδους ἐπανεξέτασης, θά ἔπρεπε ἐπίσης νά μᾶς παρουσιάζει τούς κινδύνους πού μᾶς ἀπειλοῦν στό ἐκάστοτε ὑπό ἐξέταση κείμενο. Οἱ ἐπιλήθεις καί οἱ ἀποπομπές ἐμφανίζονται ἀκόμα περισσότερο ἀδικαιολόγητοι ἐφόσον τό χαιντεγκεριανό ἔργο δέν ἀπειλεῖ ἐμφανῶς οὐ-

τε καταδυναστεύει κανέναν τομέα τῆς σκέψης. Ἀκόμα καί ἡ «ὑπερτίμηση» τοῦ *Εἶναι καί Χρόνος* (στήν ὁποία ἐπιμένει ὁ Κονδύλης, ὅ,τι κι ἄν μπορεῖ νά σημαίνει ὁ ὄρος) δέν δικαιολογεῖ τόν ἐξοβελισμό του. «Ὅταν ἓνα ἔργο», γράφει ὁ Κονδύλης, «—γιά ὅποιουσδήποτε λόγους— βρεθεῖ στό ἐπίκεντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος, συνδέεται μέ ὅλες τίς τρέχουσες συζητήσεις καί ἔτσι γεννιέται ἡ ὀπτική ἀπάτη ὅτι τό περιεχόμενο του εἶναι πολύ πλουσιότερο ἀπ' ὅ,τι συμβαίνει στήν πραγματικότητα». Ὁ στεγανός διαχωρισμός αὐτῆς τῆς «ὀπτικῆς ἀπάτης» (γιά τήν ὁποία μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κονδύλης) ἀπό τήν ὑποτιθέμενη «πραγματικότητα» (τήν ὁποία κατασκευάζει ὁ Κονδύλης) εἶναι ὁ λογικός ἄξονας πάνω στόν ὁποῖο δομεῖται τό ἄρθρο.

Δέν θά ἤθελα νά πιστέψει κανεῖς ὅτι τό *Εἶναι καί Χρόνος* εἶναι βιβλίο ὑπεράνω κριτικῆς. Οὔτε θεωρῶ τόν Κονδύλη βέβηλο πού δέν ἀναγνωρίζει τήν «προφάνεια» τῆς κλασικότητας τοῦ βιβλίου. Δέν θέλω ὅμως καί νά συμφωνήσω μαζί του, ὅτι ἐπειδή τό κείμενο τοῦ Χάιντεγκερ δέν καλύπτει τούς δικούς του ὄρους θά πρέπει νά χάσει τή θέση του στήν ἱστορία, καθόσον γιά τήν κατά τόν Κονδύλη ἀναπαράσταση τοῦ ἔργου δέν δορίσκει θέση στήν ἱστορική του κατασκευή.

Ἀλλά δέν θά ἤθελα ἐπίσης νά ὀδηγηθεῖ κανεῖς στό εὐκολοσυμπέρασμα ὅτι ὅλα στή φιλοσοφία εἶναι ρευστά. Δέν ἀρνούμαι κατηγορηματικά τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς πολεμικῆς ἀντιπαράθεσης στή σκέψη καί κανεῖς πόλεμος, καμιά ἱστορική περιγραφή δέν ὀργανώνεται χωρίς σχηματοποίηση. Ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία ὡστόσο στήν ἀπορητικὴ πρόθεση εἶναι πρῶτα τό εἶδος τῆς σχηματοποίησης καί δεύτερον ὁ στόχος τῆς ἀπόρριψης. Εἶναι εὐκολο νά ποῦμε «τό *Εἶναι καί Χρόνος* γράφει αὐτό, ἡ ἱστορία τῆς σκέψης εἶναι αὐτή - αὐτό δέν προσφέρει σέ αὐτή ἄρα εἶναι ἄχρηστο». Τό θέμα εἶναι πῶς καί γιατί κατασκευάσαμε αὐτό καί αὐτήν. Ἄν τό *Εἶναι καί Χρόνος* μπορούσε νά εἶναι μόνο «αὐτό», θά ἦταν εὐκολο νά ποῦμε ὅτι ἐκεῖνος πού τό λέει ἔχει δίκιο. Εἶναι ὅμως δύσκολο νά πειστοῦμε ὅτι τό *Εἶναι καί Χρόνος* εἶναι μόνον ἡ ἀποτυχημένη προσπάθεια ἔκφρασης τῶν ἀπόψεων τοῦ Κονδύλη, ἀκόμα κι ὅταν αὐτές παρουσιάζονται ὡς «κατ' ἐξοχήν προβληματισμοί τῆς κοινωνικῆς ὄντολογίας». Πίσω ἀπό σημαντικά θέματα πού θίγονται, ἀλλά δέν μένουν ἐν τέλει ἀνοικτά (ὅπως ἡ ἔνστασις τῆς κοινωνικῆς συγκρότησης τοῦ *εἶναι* καί ἡ ἄρνηση κάποιας ἀκράϊας ἐξιδανίκευσής του), παίζεται κάποιο ἐπικίνδυνο παιχνίδι μέ τό λόγο. Ὁμολογῶ, λοιπόν, ὅτι μέ ἐνοχλοῦν οἱ ρητορικῆς ἀποκρύψεις τοῦ Κονδύλη καί οἱ ἀποκλεισμοί πού παράγει ἡ χειμαρρώδης λεκτική του ὁρμή. Γιά μένα ὁ ἀπαγορευτικός, περιοριστικός τόνος μέ τόν ὁποῖο ἀνακοινώνεται ἡ ἀπόρριψη τοῦ ἔργου εἶναι μεμπτός. Διαφωνῶ μέ τήν στρατηγική τῆς ὑπεραπλοστευσης πού ὀδηγεῖ σειρά συλλογισμῶν σέ ρήσεις τοῦ τύπου: τό *Εἶναι καί Χρόνος* ἀποτελεῖ «ἄθροισμα κοινοτοπιῶν». Ἴσως κάποια τέτοια σχηματοποίηση ἀποβλέπει σέ κάποια ἄλλη ἀπώτερη προοπτική. Δέν εἶμαι ἀρκετά διορατικός γιά νά τήν ἐντοπίσω. Ἴσως ἀπό δικό μου λάθος βλέπω μονάχα κάποιον ἀμετάπλαστο ναρκισσισμό, πού ἀπαιτεῖ ἀπό τόν ἀναγνώστη νά δεχθεῖ τή «φυσικότητα» κάποιας εὐρηματικῆς καί πεποιημένης ἀνάγνωσης τοῦ ἔργου καί τῆς ἱστορίας, σκηνοθετώντας παράλληλα κάποια κίνηση ἐντυπωσιασμοῦ.

Οἱ θέσεις τοῦ Κονδύλη δέν μποροῦν νά διαδραστηριοποιήσουν σέ σχέση μέ τίς θέσεις τοῦ *Εἶναι καί Χρόνος* παρά ὡς κριτικῆς προεκτάσεις ἢ ὡς ἀσύμβατες θεωρήσεις. Ὡς τέτοιες ἔχουν ἀπόλυτο ἐνδιαφέρον, ἀλλά δέν εἶναι ικανές νά ὀδηγήσουν στόν ἀπο-

κλεισμό του *Είναι και Χρόνος* από τό ράφι τῶν σημαντικῶν διδλίων τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας, ὅπως ἐπιχειρεῖ νά ἀποδείξει ὁ συγγραφέας. Καί τό ἀπόσπασμα πού ὑποστηρίζει καλύτερα τή δική μου θέση εἶναι τό παράδειγμα τῆς φιλοσοφικῆς χρήσεως τοῦ θανάτου πού δίνει ὁ Κονδύλης. Ἐδῶ μᾶς δίνει τό μοντέλο κάποιου ὀρθοῦ τρόπου κατανόησης τοῦ θανάτου, τό ὁποῖο ἀντιπαραθέτει στόν λανθασμένο τρόπο ἐπεξεργασίας τῆς ἔννοιας ἀπό τόν Χάιντεγγερ (πού ἄλλωστε δέν παρουσιάζεται καθόλου).⁸ «Δέν ρυθμίζει ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρός τόν θάνατο τίς σχέσεις του πρός τούς ἄλλους ἀνθρώπους», γράφει ὁ Κονδύλης, «ἀλλά ἀντίθετα: οἱ σχέσεις του μέ τούς ἄλλους ἀνθρώπους καθορίζουν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα τό πῶς πεθαίνει καί πῶς βαδίζει πρός τό θάνατό του». Ὁ Κονδύλης ἔχει κάποια θέση γιά τό θάνατο, ἀλλά δυστυχῶς ὁ Χάιντεγγερ δέν βλέπει τό θάνατο ἀπό αὐτή τή θέση. Ἄκόμα περισσότερο: σέ σχέση μέ αὐτή τή θέση τοῦ Κονδύλη, πρός αὐτή τή θεώρηση, ὁ Χάιντεγγερ δέν ἔχει προσθέσει τίποτα. Ἄλλά ἄραγε θά ὀφείλει; Ἡ ἐργασία πού ἔχει κάνει ὁ Χάιντεγγερ εἶναι κοινοτοπία ἐφόσον ἐκεῖνο πού ἔννοει ὁ Κονδύλης ὡς «κοινωνική ὄντολογία» δέν μπορεῖ νά συμπεριληφθεῖ στό *Εἶναι και Χρόνος*. Ἡ κοινωνική δομή θά ἔπρεπε ἀντιθέτως πρός ὅ,τι συμβαίνει νά περιγράφεται μέσα ἀπό τίς διαβαθμίσεις πού παρουσιάζονται ἀνάμεσα στίς ἀκραῖες περιπτώσεις βίαιου θανάτου ὅπως προτείνει τό κείμενο τοῦ Κονδύλη: ὡς θάνατο στή θυσία γιά κάποιον καί ὡς θάνατο στό ἔγκλημα κάποιου. Γιά τόν Κονδύλη, «ἀνάμεσα σέ αὐτά τά δύο ἄκρα πρέπει νά κινούνται ὅλες οἱ σχέσεις». Θά ἦταν σημαντικό νά διερευνηθεῖ κανεῖς τί ἀντιπροσωπεύουν αὐτά τά ἄκρα «ὡς τέτοια» καί πῶς πραγματοποιεῖται αὐτό τό «ἀνάμεσα». Εἶναι ὅμως ὑπερβολικά ἀπαιτητικό νά ζητάει ὁ Κονδύλης ἀπό τόν Χάιντεγγερ νά υἱοθετήσει τή δική του προοπτική σέ κάποιο θέμα πού καλῶς ἢ κακῶς δέν ἄνοιξε ὁ Χάιντεγγερ. Δέν βλέπω δηλαδή γιατί θά ἔπρεπε νά διαβάσουμε τίς πραγματικά ἐνδιαφέροντες ἀπόψεις τοῦ Κονδύλη γιά τόν βίαιο θάνατο (τίς ὁποῖες παρουσιάζει ὡς «κατ' ἐξοχήν προβληματισμό τῆς κοινωνικῆς ὄντολογίας»), ὡς κριτική τοῦ *Εἶναι και Χρόνος*.

Ἐπειδή δέ ἡ ἀνταλλαγὴ σκέψεων καί κειμένων θά μπορούσε νά χαρακτηρίζεται καί αὐτή (ὁ Ἕλληνας φιλόσοφος τῆς «συλλογῆς κοινοτοπιῶν» τό πιστεύει ἄλλωστε πρὶν ἀπό μένα) ἀπό τίς δύο ἀκραῖες συμπεριφορές τῆς αὐτοθυσίας καί τῆς δολοφονίας, θά μπορούσαμε νά πούμε ὅτι ἡ δολοφονία τοῦ Χάιντεγγερ στήν ὁποία γινόμαστε μάρτυρες κινδυνεύει νά μείνει προσωπική ὑπόθεση τοῦ Κονδύλη, νά μὴν θίξει καθόλου τόν Χάιντεγγερ καί ἐπομένως νά ἀποτελέσει κάποια ἄλλου εἶδους ὀπτική ἀπάτη. Ἡ πρώτη ὀπτική ἀπάτη λοιπόν τῆς ὁποίας εἴμαστε ἐμεῖς, κατὰ τόν Κονδύλη, τά θύματα (νομίζοντας ὅτι το *Εἶναι και Χρόνος* «εἶναι πιό πλούσιο ἀπ' ὅ,τι συμβαίνει στήν πραγματικότητα») κινδυνεύει ἔτσι νά μὴν ἀποκαλυφθεῖ ὡς τέτοια.

Παρά τά φαινόμενα ὁ Κονδύλης δέν δίνει ἐπαρκεῖς ἐξηγήσεις γιά τίς κανονίες πού ρίχνει ἐναντίον τοῦ *Εἶναι και Χρόνος*. Ἡ αἰτιολόγηση τῆς ἐπίθεσης μπορεῖ νά ἀγγίζει τό σῶμα τοῦ χάιντεγγεριανοῦ κειμένου μόνον μετά ἀπό τήν κατάφαση σέ ἀρκετές καθόλου αὐτονόητες παραδοχές. Πράγματι ὁ Χάιντεγγερ δέν ὀδήγησε τή σκέψη πρός τήν κατεύθυνση πού θά ἤθελε ὁ Κονδύλης. Εἶναι ὅμως παράξενο νά δίνεται αὐτή ἀσυνάφεια αὐτή (μεταξύ ἐκείνου πού ὁ Χάιντεγγερ ἔπρεπε κατὰ τόν Κονδύλη νά σκέπτεται καί ἐκείνου πού σκέφτηκε) τόσο ἔντονα πολεμικῶς χαρακτηρισῶν. Μέ κριτικές προεκτάσεις καί

συμπληρώσεις ὁ πόλεμος φαίνεται ἀδικαιολόγητος, μέ ἀσυνεπῆς θέσεις δέν ἐμφανίζεται καν πεδίο σύγκρουσης. Ἄκόμα περισσότερο: ὁ πόλεμος κινδυνεύει ἐδῶ νά χάσει τό νόημά του, ἐφόσον τό σύνολο τῆς παρουσίας σέ ἐφημερίδα καί τό πνεῦμα τῆς πρόκλησης μπορεῖ νά γλιστροῦν ἀπό τή φιλοσοφική πρόκληση σέ κάποια ἀπλή τεχνική διατήρηση τῆς προσοχῆς: «κοινοτοπίες ἢ ἐπαναστατική τοιμή» εἶναι ἡ δημοσιογραφική διάζευξη μέσα στήν ὁποία ὁ Κονδύλης παρουσιάζει τό κείμενό του, δίπλα σέ κάποιον ἄλλο, λιγότερο ἐνδιαφέρον κείμενο πού ὑμνεῖ ἀδέξια τόν Χάιντεγγερ. Δέν ξέρω γιατί καλοῦμαι νά διαλέξω ἀνάμεσα στά δύο: καί εἶναι βέβαιον ὅτι δέν συγχωρῶ στόν Κονδύλη τή συμμετοχή στόν ἀπλοϊκό αὐτό ἐκδιασμοῦ μου ὡς ἀναγνώστη ἄκόμα καί στό ἐσωτερικό τοῦ κειμένου τοῦ καλλιέργησε τό ἴδιο πνεῦμα τῆς ἀναγκαστικῆς καθολικῆς ἀποδοχῆς ἢ ἀπόρριψης τοῦ *Εἶναι και Χρόνος*, χωρίς νά καταλαβαίνουμε γιατί.

Ἡ ἐπιθετικὴ ὁρμή χαρίζει νομίζω εὐκόλες νίκες. Τό δύσκολο ὅμως ὅταν πολεμᾷ κανεῖς μέ τήν πένα δέν εἶναι νά νικάει σέ ὅλες τίς μάχες. Ὅπως τό γράφει καί ὁ Σούν Τσοῦ «ἡ μεγαλύτερη ἰκανότητα εἶναι νά συντριβῆ κανεῖς τήν ἰκανότητα τοῦ ἐχθροῦ χωρίς μάχη».⁹ Ὑπ' αὐτή τήν ἔννοια ἐγὼ δέν ἔχω ἀκόμα νικήσει τόν Κονδύλη, ἀλλά καί ἐκεῖνος δέν ὑπέταξε ἀκόμα τόν Χάιντεγγερ.

1. «Συλλογὴ ἐξεζητημένων καί ἀσαφῶν κοινοτοπιῶν», *Τό Βῆμα τῆς Κυριακῆς*, Κυριακή 21 Δεκεμβρίου 1997, Β, σ. 38.

2. Ἡ θεολογικὴ σκέψη — ὁ Κονδύλης τό γνωρίζει καλύτερα ἀπό μένα — δέν εἶναι ἀποκλεισμένη οὔτε ἀπό τόν θεωρητικό λόγο τῆς ἀριστοτέρας. Τό παράδειγμα τοῦ Benjamin εἶναι ἴσως — σέ σχέση μέ αὐτό τό ἐπιχείρημα — τό πιό καθοριστικό.

3. Βλέπε Hans Robert Jauss, *Ἡ θεωρία τῆς πρόσληψης. Τρία μελετήματα*, Ἐστία, 1995 (1970), σ. 72-73, Harold Bloom, *Ἡ ἀγωνία τῆς ἐπίδρασης*, Ἄγρα, 1989 (1973), καί ἄς γίνεταί στά ἔργα αὐτά λόγος γιά λογοτεχνικά κείμενα. Χαρακτηριστικὴ γιά τήν ἀκριβῶς ἀντιθετὴ ἰδέα εἶναι ἡ ῥήση τοῦ Κίρκεγκααρ πού ἀναφέρει ὁ Μπλουμ στή σελίδα 65 τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως. «Ἐκεῖνος πού εἶναι ἀποφασισμένος νά ἐργαστεῖ γυνᾶ τόν ἴδιο του τόν πατέρα».

4. Ὁ Γιάννης Τζαβάρας τό ἀποδίδει ὡς «ἠθικὴ συνείδηση» καί δέν ἔχω νά προτείνω τίποτε καλύτερο, προκειμένου νά ἀποφευχθεῖ ἡ σύγχυση μέ τό Bewusstsein ὡς συνειδέναι ἀφήνοντας τό περιθώριο νά μεταφράσουμε τό Gewisse ἀπλᾶ ὡς συνείδηση. Ἄκόμα καί σέ αὐτὴν τὴν περίπτωση ἡ λέξη δέν παύει νά ἀποδίδει κάποια ἠθικὴ διάσταση τῆς γνώσεως.

5. Συγκεκριμένα γράφει: «Βεβαίως ὁ Χάιντεγγερ ἀρνείται ὅτι ἠθικολογεῖ ἢ ἀσκεῖ κριτικὴ τοῦ πολιτισμοῦ...», ὁ.π.

6. Παραδείγματος χάριν: «τό ἀκούειν συγκροτεῖ... τὴν πρωταρχικὴ καὶ ἀθνητικὴ ἀνοικτότητα τοῦ Dasein γιά τὴ δυνατότητα τοῦ πικροῦ τοῦ εἶναι, ὡς ἀκουσμα τῆς φωνῆς τοῦ φίλου», σ. 163 τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως. Τό ἀπόσπασμα ἐπιλέγει καί ὁ Γιάννης Τζαβάρας γιά νά περιγράψει συνοπτικὰ κάποια χαρακτηριστικὰ τῆς ἀθνητικότητας στό δικό του «ἐννοιολόγιο», Β' τόμος τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως, Δωδώνη, 1985, σ. 714.

7. Χρησιμοποιεῖ τό ἐπιχείρημα: «Δέν μπορῶ νά βρῶ ἐδῶ κάτι πού ὁ εὐρύτερα ἐνημερωμένος ἀναγνώστης δέν θά τό ἐδούσε κάποιον ἀπλοῦ, εἰπωμένα καλύτερα καί ἀπλοῦστερα», δηλαδή κάποιον ἀπορριπτικὸ συλλογισμό πού μπορεῖ, ἐρμηνευόμενος κατάλληλα, νά σαρώσει ὁλόκληρη τὴ φιλοσοφία.

8. Ὁ Χάιντεγγερ δέν ἐπεχείρησε, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Κονδύλης, κάποια μελέτη τοῦ θανάτου καθ' ἑαυτοῦ.

9. Σούν Τσοῦ, *Ἡ τέχνη τοῦ πολέμου*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 30, §2

ΓΙΑΝΝΗ ΡΙΤΣΟΥ: Η ΕΛΕΝΗ

“Ένα πολιτικό ποίημα;”*

του Γιώργη Γιατρομανωλάκη

Της Νινέττας, πού ξέρει κάτι παραπάνω.

Ο Γιάννης Ρίτσος υπήρξε ένας ποιητής πού καλώς ή κακώς θεωρήθηκε ο πολιτικότερος (καί κάποτε ο πιο κομματικός) ποιητής της νεώτερης Ελλάδας, ο κυριότερος εκφραστής της πολιτικής (καί κάποτε) της διατεταγμένης ή στρατευμένης ποίησης. Ωστόσο, πιστεύω — και όχι μόνο εγώ — ότι, παρά τά φαινόμενα, ακόμη και παρά τά λεγόμενά του καμιά φορά, ο Ρίτσος παραμένει ένας ποιητής του προσωπικού κυρίως δράματος, της απόλυτα προσωπικής ελευθερίας. Διακηρύσσει μίαν επανάσταση, αλλά ή επανάσταση αυτή φαίνεται αδύνατη, δραματίζεται πολιτικές και κοινωνικές μεταβολές αλλά τό όραμά του παραμένει ανέφικτο. Έτσι, πιστεύω, ο Ρίτσος αναδεικνύεται τελικά (όσο και νά ακούγεται περίεργο) ο ποιητής του «μάταιου» λόγου, του ανέφικτου κοινωνικού όνειρου, ο ύμνητής μιάς αδύνατης έντελει επανάστασης. Καί όλα αυτά ενώ ούτε εγκαταλείπει τίς προσπάθειές του, ούτε προδίδει τίς ιδέες του, ούτε παραιτείται από τό έργο, πού οικειοθελώς έχει αναλάβει και τό θεωρεί ιερό χρέος και καθήκον του.

*καθόλου μύθος, ήρωας ή θεός, μά άπλός εργάτης
όπως κι εσύ κι εσύ και ό άλλος — προλετάριος της
τέχνης*

*έρωτευμένος πάντα μέ τά δέντρα, τά πουλιά, τά
ζώα και τούς ανθρώπους,*

*έρωτευμένος προπάντων μέ τό κάλλος τών
καθάρων στοχασμών*

*και μέ τό κάλλος τών νεανικών σωμάτων — ένας
εργάτης*

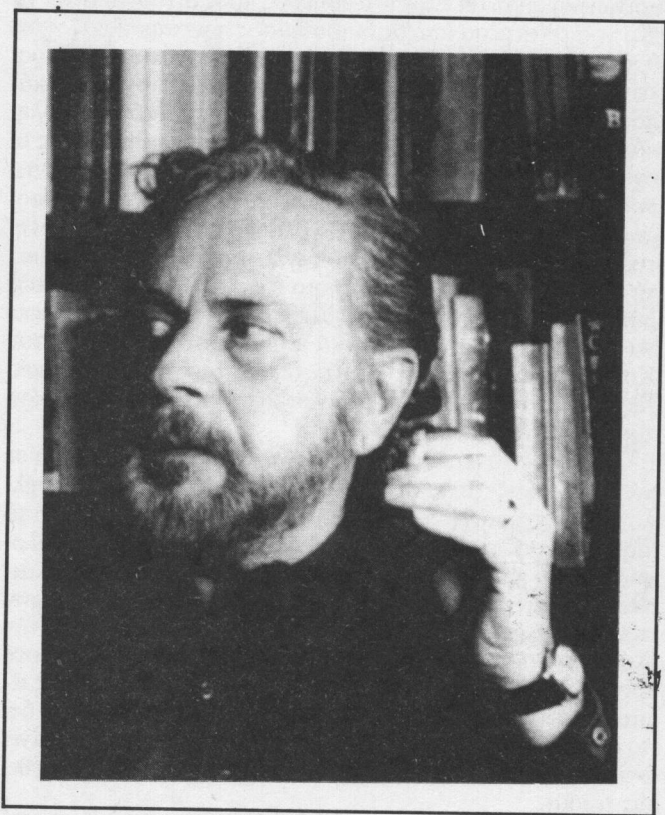
*πού γράφει, γράφει ακατάπανστα για όλους και για
όλα*

και τ' όνομά του σύντομο κι εύκολοπρόφερο:

Γιάννης Ρίτσος

γράφει τό καλοκαίρι του 1987 (τρία χρόνια πριν από τό

*Εισήγηση σε Διεθνές Συνέδριο πού όργάνωσε τό Πανεπιστήμιο τών Βρυξελλών για τόν μύθο της Έλένης τό Φθινόπωρο του 1996.
1. Σήμερα στον μεταθανάτιο τόμο Άργά, πολύ άργά μέσα στη νύχτα, «Κέδρος» 1991, 113.

θάνατό του) σε ένα ποίημα, πού έχει ως τίτλο μιά λέξη μέ ιδιαίτερα βεβαρυμένη πολιτική σημασία— «Αποκατάσταση».¹ Αποκατάσταση ή καλύτερα αυτοαποκατάσταση ενός ανθρώπου-ποιητή στην άληθινή του θέση και στον πραγματικό του ρόλο. Δήλωση ενός προλετάριου της τέχνης (ό χαρακτηρισμός ήχει ειρωνικός όσο και μοιραϊός) πού ώστόσο δέν ανακράζει κανένα πολιτικό σύνθημα —κάθε άλλο, τό ποίημα αρχίζει μέ τήν καταδίκη τών

συνθημάτων—, πού δέν ἀφίγει ἔστω καί μιά νύξη ταξισμοῦ, ἀλλά, τουναντίον, διακηρύσσει ὅτι εἶναι ἐρωτευμένος μέ τή ζωή, ἐρωτευμένος προπάντων μέ τό κάλλος τῶν καθάρων στοχασμῶν (κάτι δηλαδή σάν ἰδεαλιστής ἢ ἔστέτ), ἐρωτευμένος μέ τό κάλλος τῶν νεανικῶν σωματῶν. Περί τίνος πρόκειται; Διαγραφή μέ μιά μονοκοντυλιά τῶν ἰδεῶν καί πίστεων ἐνός ἀνθρώπου πού ἀφιέρωσε ὅλο τόν βίο του στήν ἐπανάσταση καί στό ὄραμα; Ὁχι, ὅπωςδήποτε αὐτό ὄχι. Τότε ἀπλή διαλεκτική; Ἡ ἐξώφθαλμη ἀντίφαση μιᾶς ζωῆς, παραδοχή (ἔστω καί κάπως ἀργά) τοῦ τραγικοῦ παράδοξου, ὅπως εἶναι ὁ ἀπεγνωσμένος καί ἀπελπισμένος ἀγῶνας πρὸς τό μάταιο ἢ καί τό μηδέν. Ἡ μήπως ἐκφραση γιά ἄλλη μιά φορά τοῦ ἥρωϊκοῦ πεσσιμισμού, τοῦ ἐναγῶνιου ἐκείνου σκεπτικισμοῦ πού χαρακτηρίζει (ἐλάμπρυνε θά ἔλεγα) ἀρκετούς στοχαστές καί ἀνήσυχια πνεύματα τῆς ἑλληνικῆς Ἀριστερᾶς;

Τά παραπάνω ἐρωτήματα εἶναι πολλά καί οἱ πιθανές ἀπαντήσεις περισσότερες καί τό δίχως ἄλλο ξεπερνοῦν τούς σκοπούς μιᾶς εἰσηγήσεως, ὅπως ἡ παρούσα. Ἀλλά ἀξίζει, πιστεύω, νά δοῦμε καί ἀπό αὐτή τή σκοπιά τόν ἐργάτη-ποιητή, ὅπως αὐτοχαρακτηρίζεται ὁ Ρίτσος (σοβαρά ἢ εἰρωνικά, ἀδιάφορο) καί νά δοκιμάσουμε νά ἐρευνήσουμε κάπως αὐτό τό τραγικό παράδοξο, πού, ὅπως πιστεύω, τόν χαρακτηρίζει. Γιά τόν λόγο αὐτό θά μᾶς βοηθήσει, πιστεύω, ἡ ἀνάγνωση ἐνός μείζονος ποιήματός του, ἡ σύνθεση τῆς Ἑλένης, ὅπου ἐδῶ ἀκούγονται καθαρότερα—καί σέ τοῦτο βοηθᾶ καί τό θέμα— ἀπό ὅ,τι σέ ἄλλα ποιήματα οἱ ἰδέες του γιά τό ἀνέφικτο καί μάταιο ὄραμα (δικό του καί ἄλλων) καί ὅπου φαίνεται σαφέστερα αὐτό τό παράδοξο— νά ἐργάζεται ἀόκως ὁ ἐργάτης ποιητής καί νά ποιεῖ μουσικήν γιά ὅλους καί γιά ὅλα καί τήν ἴδια στιγμή μέσα ἀπό αὐτή τή μουσική, μέσα ἀπό τήν ποιήσή του, συχνά πυκνά, νά μᾶς δίνεται ἡ αἴσθησις (ὅταν τό πράγμα δέν δηλώνεται ρητά καί καθαρά ὅτι ὅλα ὑπῆρξαν μάταια καί ὅτι ἐκεῖνο πού τελικά βαραίνει εἶναι ἡ ἀπελπισμένη «ἀντίσταση»).

Ἄ, ναί, πόσες ἀνόητες μάχες, ἥρωϊσμοί, φιλοδοξίες, ὑπεροπίες,
θυσίες καί ἦττες καί ἦττες, κι ἄλλες μάχες, γιά
πράγματα πού κίολας
εἶταν ἀπό ἄλλους ἀποφασισμένα, ὅταν λείπαμε
ἐμεῖς. Καί οἱ ἀνθρώποι, ἀθῶοι,
νά χώνουν τίς φουρκέτες τῶν μαλλιών μέσ στά μάτια
τους, νά χτυποῦν τό κεφάλι
στόν πανύψηλο τοῖχο, γνωρίζοντας βέβαια πώς
ὁ τοῖχος δέν πέφτει
οὔτε ραγίζει κἀν, νά δοῦν τουλάχιστον μέσ ἀπό μιά
χαραμάδα
λίγο γαλάζιο ἀσκίαστο ἀπ' τό χρόνο καί τή σκιά
τους. Ὡστόσο—ποιός ξέρει—
ἴσως ἐκεῖ πού κάποιος ἀντιστέκεται χωρίς ἐλπίδα,
ἴσως ἐκεῖ νά ἀρχίζει
ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία, πού λέμε, κ' ἡ ὁμορφιά τοῦ
ἀνθρώπου

(Ἡ Ἑλένη, σελ. 28)²

Ἡ Ἑλένη (μέ ἄρθρο ὀριστικό) γράφεται, σύμφωνα μέ τόν χρονολογικό δείκτη στό τέλος τοῦ ποιήματος, στό

Καρλόβασι ἀπό τόν Μάιο ὡς τόν Αὐγουστο τοῦ 1970, ὅπου βρίσκεται ὁ ποιητής περιορισμένος κατ' οἶκον ἀπό τή δικτατορία τοῦ 1967. Τυπώνεται αὐτοτελῶς τόν Μάρτιο τοῦ 1972, μέ ἕνα χαρακτηριστικό τῆς Βάσως Κατράκη καί φέρει τήν ἀφιέρωση *Στή μνήμη τῆς ΝΙΝΑΣ τῆς ἀδελφῆς μου*. Ἡ Νίνα πεθαίνει τόν Φεβρουάριο τοῦ 1970 καί ὁ θάνατός της βυθίζει τόν ποιητή σέ μεγάλο πένθος. Ἡ πάντοτε ἐπαρκῶς πληροφορημένη Χρῦσα Προκοπάκη στήν πρώτη σημείωση τῆς μελέτης τῆς *Πορεία πρὸς τή Γκραγκάντα* γράφει: «Πρότυπο γιά τήν ἀνάπλαση τῆς μυθολογικῆς Ἑλένης στάθηκε ἡ χαμένη μορφή τῆς ἀδελφῆς» τοῦ Ρίτσου. Ἡ ἴδια ἐπίσης (καί ἡ μόνη ἀπό ὅσο ξέρω) ἐπισημαίνει τήν ὑπαρξη τοῦ ὀριστικοῦ ἄρθρου στόν τίτλο τοῦ ποιήματος) Ἡ Ἑλένη, σέ ἀντίθεση μέ ὅ,τι γίνεται μέ τούς τίτλους τῶν ἄλλων μυθολογικῶν ποιημάτων τοῦ Ρίτσου (λ.χ. Ἀγαμέμνων, Αἴας, Ὀρέστης κ.λπ.). Τοῦτο σημαίνει, ἐνδεχομένως, ὅτι αὐτή ἡ Ἑλένη δέν εἶναι τόσο ἡ μυθική Ἑλένη, δέν πρόκειται τόσο γιά τήν κοινῶς γνωστή Ἑλένη, ἀλλά καί γιά κάποια συγκεκριμένη Ἑλένη, γιά μιάν Ἑλένη ἴσως πύο ἰδιωτική, ἂν αὐτό μπορεῖ νά λεχθεῖ, ἢ πύο οἰκογενειακή.

Τό ποίημα ἐντάσσεται στήν *Τέταρτη Διάσταση* τόν Δεκέμβριο τοῦ 1972 ὅπου καί συστεγάζεται ἐκτοτε μαζί μέ τά ὑπόλοιπα μυθολογικά καί μή ποιήματα τῆς συλλογῆς. Στήν *Τέταρτη Διάσταση* δέν ὑπάρχει ἡ ἀρχική ἀφιέρωση. Ἡ παράλειψη δέν μπορεῖ νά εἶναι τυχαία. Ὑπῆρξε τό δίχως ἄλλο ἐπιλογή τοῦ ἴδιου τοῦ Ρίτσου (γνωρίζουμε ὅτι εἶχε πλήρη ἐποπτεία τῶν κειμένων του καί παρακολουθοῦσε σχολαστικά τήν ἐκδοτική διαδικασία) πιθανῶς ἐπειδή θέλησε τελικά νά ἀποδεσμεύσει τό ποίημα ἀπό τά οἰκογενειακά του καί νά τοῦ ἐπιτρέψει νά λειτουργήσῃ ἀνεξάρτητα καί ἰσοδύναμα μέ τά ἄλλα ποιήματα τῆς συλλογῆς.

Ἡ Τέταρτη Διάσταση

Ἡ *Τέταρτη Διάσταση*³ ἀποτελεῖ μιά ἰδιαιτέρως σημαντική καί σημαδιακή συλλογή τοῦ Ρίτσου. Συγκροτεῖται μέσα σέ εἴκοσι περίπου χρόνια καί ἀποτελεῖται ἀπό 18 μεγάλα πεζόμορφα ποιήματα, τά περισσότερα τῶν ὁποίων ἔχουν ὡς θέμα-τίτλο ἕνα μυθολογικό, πύο συγκεκριμένα ἕνα τραγικό πρόσωπο, τόν Ὀρέστη, τόν Ἀγαμέμνονα, τόν Φιλοκτήτη, τή Φαίδρα, τήν Πελοπείνη ἢ τήν Ἰφιγένεια. Πρόσωπα κυρίως ἀπό τόν οἶκο τῶν Ἀτρειδῶν, ἢ πρόσωπα τοῦ τρωικοῦ καί τοῦ ἀθηναϊκοῦ κύκλου—περιέργως ὄχι ἀπό τόν οἶκο τῶν Λαβδακιδῶν. Τά μεγάλα αὐτά κείμενα ἀρχίζουν νά γράφονται ἀπό τό 1956. Ἐναρκτήριο ποίημα τῆς συλλογῆς εἶναι ἡ λιτή *Σονάτα τοῦ σεληνόφωτος* (1956) καί τό τελευταῖο (χρονολογικά) ἡ *Φαίδρα* (1954).⁴ Τά περισσότερα ἀπό αὐτά τά ποιήματα ἐκφέρονται ὡς μονόλογοι, συνήθως ἀπό τό ἐπώνυμο πρωταγωνιστικό πρόσωπο μέ ἀποδέκτη κάποιον φίλο, σύντροφο ἢ ἐπισκέπτη. Ἡ Σο-

2. Οἱ παραπομπές γίνονται στήν αὐτοτελή ἐκδοση τοῦ «Κέδρου».

3. Ἀναλυτικότερη περιγραφή τῆς *Τέταρτης Διάστασης* (3η ἐκδοση, 1974) βλ. στόν Μ.Γ. Μερακλή, «Ἡ Τέταρτη διάσταση τοῦ Γιάννη Ρίτσου», *Ἀφιέρωμα στόν Γιάννη Ρίτσο*. «Κέδρος», 1981. 517-544.

4. Ἡ θέση τῶν ποιημάτων μέσα στήν *Τ.Δ.* δέν ὀρίζεται ἀπό τήν χρονολογία τῆς γραφῆς τους.

νάτα λ.χ., πού ἐγκαινιάζει αὐτό τό ποιητικό εἶδος, ἔχει δύο δραματικά πρόσωπα: τή Γυναίκα μέ τά Μαῦρα πού μιλεῖ, μονολογεῖ, καί τόν (ἀνώνυμο) Νέο πού τήν ἀκούει σιωπηλός. Ἀνάλογα εἶναι καί τά δραματικά πρόσωπα τῆς Ἑλένης, κάτι πού πιστεύω δέν εἶναι τυχαῖο. Ἡ γερασμένη Ἑλένη (Γριά —γριά— ἑκατό, διακόσω χρονῶ, ὅπως περιγράφεται) μονολογεῖ ἢ μάλλον ἀπευθύνει τόν λόγο χωρίς καμιά διακοπή σέ κάποιον ἀνώνυμο Ἐπισκέπτη, νεότερο ὄπωσδήποτε ἀπό αὐτήν, παλαιότερα θαυμαστή της, τώρα βουβό πρόσωπο.

Ἡ θεατρικότητα αὐτῶν τῶν κειμένων δηλώνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἔξω ἀπό τόν ποιητικό μόνολογο, προτοῦ δηλαδή ἀρχίσει καί ἀμέσως μόλις περατωθεῖ τό ποιητικό κείμενο, ὑπάρχουν τυπωμένα μέ διαφορετικά στοιχεῖα (μέσα σέ παρένθεση, πάντοτε) κάποια εἰσαγωγικά, «σημνοθετικά» σχόλια. Τά Σχόλια ἐκφέρονται σέ τρίτο πρόσωπο καί εἶναι προφανές ὅτι ἀνήκουν σέ κάποιο πρόσωπο πού βρίσκεται ἔξω ἀπό τή δράση τοῦ ποιήματος —στόν ἴδιο τόν ἀόρατο καί ὡστόσο πανταχοῦ παρόντα σημνοθέτη Ποιητή. Τά Σχόλια αὐτά εἶναι ποικίλου περιεχομένου, καθώς ἄλλοτε περιγράφουν τό πρόσωπο πού ὁμιλεῖ, τίς κινήσεις, τά ἐνδύματά του, ἄλλοτε περιγράφουν τόν χώρο, ἔξωτερικό ἢ ἔσωτερικό, ὅπου, συχνά, μᾶς προσφέρουν κάποια ρεαλιστική σημνογραφία ἢ σημνοθεσία —συνήθως ἔχουμε

κάποιο κλειστό χώρο, μιά ἡμιφωτισμένη κάμαρα μέ εἰδικά κριτα τά ἴχνη τῆς ἀνεπανάρθωτης φθορᾶς, καί κάποια ἀπομεινάρια περασμένου μεγαλείου—, ἄλλοτε πάλι μᾶς παρέχουν κρίσεις καί πληροφορίες.

Στή Σονάτα λ.χ. ἔχουμε ἓνα μεγάλο δωμάτιο παλιοῦ σπιτιοῦ, ἀνοιχτό παράθυρο, βράδυ, φεγγαρόφωτο, μέσα στήν πόλη, στήν Ἀθήνα προφανῶς. Ὄταν τελειώνει ὁ μόνολογος τῆς γηραιᾶς Κυρίας, τό δωμάτιο φαίνεται νά σκοτεινιάζει καί ἀπό τό ἀνοιχτό παράθυρο ἀκούγεται ἀπό τό ραδιόφωνο τοῦ γειτονικοῦ μπάρ... μιά πολύ γνωστή μουσική φράση. Καί κατάλαβα (μᾶς λέει ὁ Νέος) πῶς ὅλη τούτη τή σκηνή τή συνόδευε χαμηλόφωνα ἢ Σονάτα τοῦ Σεληνόφωτος μόνο τό πρῶτο μέρος κ.λπ. Ὁ Νέος κατεβαίνει τή μαρμάρινη σκάλα γελώντας καί περιγελώντας τήν παρακμή μᾶς ἐποχῆς, ὅπως λέει, κάτω ἀπό τό λαμπρό φεγγαρόφωτο, ἐνῶ τό ραδιόφωνο ἐξακολουθεῖ νά παίζει τήν ἴδια μουσική.

Στήν Ἑλένη τά Σχόλια εἶναι ἐκτενέστερα —ἄλλωστε ἡ Ἑλένη εἶναι σχεδόν τριπλάσια σέ μέγεθος ἀπό τή Σονάτα. 4 σελίδες τό ἓνα ποίημα 11 τό ἄλλο. Αὐτό ποῦ περιγράφε-

5. Πρβ. ὡστόσο *Τό Νεκρό Σπίτι*, (Τ.Δ., 111), ὅπου τά Σχόλια προέρχονται ἀπό τόν ἴδιο τόν ἀκροατή τοῦ μόνολογου.

ται στά έναρκτηρία Σχόλια είναι ή επίσκεψη στήν Έλενη, ύστερα από χρόνια, ενός παλαιού γνωστού της και προφανώς θαυμαστή της. Η Έλενη ζει σέ μιά παλαιά αρχοντική μονοκατοικία μέ κήπο και αγάλματα, στά πρόθυρα της κατάρρευσης: φθορά, άσοδάντιστοι τοίχοι, πεσμένοι ξεθωριασμένα παραθυρόφυλλα.. ή ίδια εγκατάλειψη στόν κήπο... συντριβάνια χωρίς νερό, μολχλιασμένα. Στά ώραία αγάλματα λειχήνες. Μιά σαύρα άκνητούσε άνάμεσα στό στήθος μιάς νεαρής Αφροδίτης, ζεσταμένη άπ' τίς τελευταίες άκτίνες του ήλιογέρατος. Ο διστακτικός Έπισκέπτης χτυπά τό κουδούνι, του άνοιγουν ύστερα από κάποια καθυστέρηση. Ακολουθεί ή περιγραφή του έσωτερικού, όπου έχουμε τήν εικόνα της θλιδερής Κρεβατοκάμαρας — έδώ κατά είρωνικό τρόπο βρίσκεται ή σκηνη του δράματος— μέ τήν ασάλευτη, καθισμένη στό κρεβάτι της Έλένη. Μετά τόν μακρύ μονόλογό της, όταν γέρνει τό κεφάλι και άποκοιμείται, ό Έπισκέπτης, εγκαταλείπει τό σπίτι μέσα σ' έναν άόριστο φόδο. Όμως οι φωνές των ύπηρετριών, τόν επαναφέρουν πίσω: Η Γριά γυναίκα δέν κοιμάται, έχει πεθάνει. Ακολουθεί ή ληλασία του σπιτιού, ό έρχομός της άστυνομίας και ή μεταφορά της νεκρής στό Νεκροτομείο. Μόνο τότε φεύγει ό Έπισκέπτης, μέσα στό φεγγαρόφωτο ή κείνος, όπως και ό Νέος της Σονάτας, αλλά χωρίς τήν αισιοδοξία του Νέου: Στράφηκε και κοίταξε. Είχε δίγει τό φεγγάρι. Φωτίζονταν άχνά τά αγάλματά της, μόνα, δίπλα στά δέντρα, έξω άπ' τό σφραγισμένο σπίτι. Κ' ένα ήσυχο, παραπλανητικό φεγγάρι. Πού θά πήγαινε τώρα;

Επιμένω νά συγκρίνω τή Σονάτα και τήν Έλένη, επειδή και τά δύο ποιήματα φαίνεται νά έχουν, άν όχι κοινό θέμα, τουλάχιστον κάποιες κοινές θεματικές γραμμές, όπως λ.χ. τή φθορά (άνθρώπων και κτηρίων, έξωτερική και έσωτερική),⁶ τά γηρατεία, τήν ασύμπτωτη σχέση των δύο κύριων προσώπων κ.ά. Η άναμφισβήτητη διαφορά τους, θά έλεγα, —έκτός βέβαια από τήν «προϊστορία» των προσώπων— έγκειται στην αίσθηση πού τελικά μάς αφήνουν, στόν αισιόδοξο τόνο του πρώτου ποιήματος και στην άπαισιόδοξη προοπτική του δεύτερου. Αλλά έτσι κι άλλως διαφορετικό είναι τό 1956 γιά τόν Ρίτσο, όχι μόνο σέ σχέση μέ τήν ήλικία του (είναι μόλις 45 χρόνων) αλλά, κυρίως, σέ σχέση μέ τά πολιτικά πράγματα και τίς πολιτικές προοπτικές. Τό 1956 είναι όπωσδήποτε ένας δύσκολος ψυχροπολεμικός χρόνος, όμως έχει πραγματοποιηθεί τή χρονιά αυτή τό αίρετικό και ευόϊωνο συνάμα 20ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ στή Μόσχα, ό ίδιος ό ποιητής παίρνει τήν άδεια νά περιοδεύει τή Σοβιετική Ένωση (οί ένθουσιώδεις έντυπώσεις του καταγράφονται στην Αύγή)⁷ και έν πάση περιπτώσει τό «όραμα» μοιάζει άπαγορευμένο αλλά όχι άνεφικτο.

Τά πράγματα είναι έντελώς διαφορετικά τό 1970, μέ τή δικτατορία, τήν πρόσφατη διάσπαση του ΚΚΕ και όπωσδήποτε γίνονται χειρότερα γιά τόν ποιητή μέ τόν θάνατο της Νίνας. Μέ δυό λόγια μέσα στή 15ετία πού χωρίζει τά δυό ποιήματα μπορεί κανείς νά διαγνώσει στό έργο του Ρίτσου έναν αύξανόμενο σκεπτικισμό γιά τήν πορεία των πραγμάτων και μιά έσωστρέφεια πού δηλώνεται μέ τήν έμμονή του νά περιγράψει κυρίως τόν δικό του οίκο. Ήδη τό 1959, όταν μέ τό *Τό Νεκρό Σπίτι, Τή Φανταστική κι άύθεντική ιστορία μιάς πανάρχαιης ελληνικής οικογένειας*

αρχίζει νά διασταυρώνεται μέ τόν οίκο των Άτρειδών, ό Ρίτσος αρχίζει επίσης νά «συγχύζει» (όπως λέει γιά μιάν ήρωίδα του) *τή μυθολογία, τήν ιστορία και τήν ιδιαίτερη ζωή... τό παρελθόν και τό παρόν, όχι τό μέλλον.*⁸

Αυτή ή «σύγχυση» του ιδιωτικού και του δημόσιου, της φθοράς του οίκου και της φθοράς της πολιτείας άποτελεί, φυσικά, μιά άρχαία ελληνική παράδοση (κλασικά παραδείγματα ή Όρέστεια και ό Οιδίπους Τύραννος) μιά παράδοση πού φαίνεται ξαφνικά νά γοητεύει τόν Ρίτσο και στην όποία προσφεύγει τακτικότερα από όσο λ.χ. ό αρχαιοθεμένος Σεφέρης. Έτσι ήταν άναμενόμενο νά προσφύγει κάποια μέρα ό Ρίτσος και στή μορφή της ώραίας Έλένης, αυτής της μοιραίας γυναίκας (τήν πασιγνωστη *belli causa*), όχι γιά νά μιλήσει σχετικά μέ τίς άφορμές του πολέμου, αλλά, έκμεταλλευόμενος κάποια είδικά συστατικά της μορφής, αλλά και του βίου της, νά μιλήσει γιά πράγματα δικά του πρωταρχικά και νά κλείσει μέσω εκείνης τόν αίματηρό κύκλο πού άνοιχθηκε χρόνια πριν.⁹

Ό μύθος

Δέν προτίθεμαι νά μιλήσω γιά τή σημασία της μορφής και του μύθου της Έλένης στην ελληνική και στην έυρωπαϊκή τέχνη και λογοτεχνία, αρχαία και νεότερη. Άλλοτε πολλοί έχουν ήδη μιλήσει γιά τό θέμα αυτό.¹⁰ Ούτε θα δοκιμάσω νά συγκρίνω τόν τρόπο μέ τόν όποιο ό Ρίτσος προσλαμβάνει τόν συγκεκριμένο μύθο, μέ τόν τρόπο μέ τόν όποιο προσλαμβάνουν και χρησιμοποιούν τόν μύθο άλλοι Έλληνες ποιητές, ό Σικελιανός, ό Σεφέρης, ό Σινόπουλος κ.λπ. Έτσι κι άλλως ύπάρχει στόν Ρίτσο, όπως υπαινίχθηκε ήδη, μιά ήθελμημένη σύγχυση της μυθολογίας και της ιστορίας, της προσωπικής περίπτωσης και της πολιτικής κατάστασης, γεγονός πού τόν διακρίνει σαφώς από τους άλλους ποιητές. Η Έλένη λ.χ. του Σεφέρη φαίνεται περισσότερο «άνεξάρτητη» από προσωπικά στοιχεία, όπως γίνεται μέ τήν Έλένη του Ρίτσου. Επιπλέον ή Έλένη του Ρίτσου, όπως συμβαίνει και μέ τά άλλα πρόσωπα της *Τέταρτης Διάστασης*, ζει (και τοϋτο φαίνεται

6. Βλ. και τίς άπόψεις της Τατιάνας Γκριση-Μιλλιές, στό *Αφιέρωμα*, δ.π., 545-555. Γιά αίσθημα ματαιότητας και ταπεινώσεις κάνει λόγο επίσης στην άνάλυσή του ό Π. Πρεβελάκης. *Ο ποιητής Γιάννης Ρίτσος*, «Κέδρος», 1981, 430-439.

7. Βλ. σχετικά, Αϊκ. Μακρυνικόλα, *Βιβλιογραφία Γιάννη Ρίτσου, 1924-1989*, «Εταιρεία Σπουδών» 1993, Β 144 κέ.

8. Βλ. τά έναρκτηρία Σχόλια στό *Νεκρό Σπίτι*.

9. Πιστεύω πάντως ότι στά εκτενή ποιήματα της *Τέταρτης Διάστασης* είναι ύπερβολικό νά άναζητούμε συγκεκριμένες αρχαιοελληνικές άναφορές και νά επιμένουμε νά «συγκρίνουμε» ή νά συμπαραθέτουμε στίχους του Ρίτσου μέ στίχους από τήν ειρσιπίδεια Έλένη, όπως λ.χ. κάνει ό Γ. Κεντρωτής, «Τό τρίτο ρόδο. Μιά έρμηνευτική προσέγγιση της Έλένης του Γ. Ρίτσου», *Διαβάξω* (Αφιέρωμα στόν Ρίτσο) τεϋχος 205 (Δεκ. 1988) 105-111. Ο Ρίτσος (τουλάχιστον στην *Τέταρτη Διάσταση*) περισσότερο χρησιμοποιεί τό «κοινό» μυθολογικό ύλικό και λιγότερο συγκεκριμένους αρχαιοελληνικούς στίχους, όπως λ.χ. κάνει ό Σεφέρης.

10. Βλ. λ.χ. τό κατατοπιστικό, ως ένα βαθμό, δίβλίο του J.-I. Backes, *Ο μύθος της Έλένης* (μτφ. Μ. Γιόση), έκδ. Μεγάρου Μουσικής Άθηνών, 1993.

πολύ καθαρά), στόν δικό μας καιρό, σέ ένα δικό μας περιβάλλον όπου τά δεδομένα και τά στοιχεία (ύλικά και μή) τοῦ πολιτισμοῦ και τῆς σύγχρονης ἱστορίας συνείρονται μέ μυθολογικές ἀναφορές. Μποροῦμε ὅμως νά κάνουμε δύο-τρεις γενικές παρατηρήσεις πού θά μᾶς βοηθήσουν νά ἐννοήσουμε καλύτερα τά πράγματα.

1. Ὁ Τρωϊκός πόλεμος, ὅπως ἀναφέρεται ἀπό τόν Ρίτσο, λίγη σχέση ἔχει μέ τόν μυθικό (κατακτητικό ἢ ὄχι) πόλεμο τοῦ Ὀμήρου. Ὅπως ἔχουν παρατηρήσει και ἄλλοι ὁ πόλεμος αὐτός θυμίζει μάλλον τόν ἑλληνικό Ἐμφύλιο.

2. Οἱ μυθολογικοί ἢ μή ἥρωες και ἡρωίδες τῆς *Τέταρτης Διάστασης* (συμπεριλαμβάνεται και ἡ Ἑλένη) ἀποτελοῦν εὐδιάκριτες περσόνες τοῦ ποιητῆ. Τουλάχιστον σέ ἐνα μεγάλο βαθμό ἢ φωνή τους ἠχεῖ ὡς φωνή τοῦ Ρίτσου.

3. Τά πρόσωπα πού ἐκφέρουν τόν ποιητικό μονόλογο, δηλαδή οἱ πρωταγωνιστές ἥρωες τῶν ποιημάτων, δέν ἐμφανίζονται ὡς πρόσωπα δρώντα, ὡς πράκτορες κάποιας ἐξελισσόμενης δράσης στό παρόν. Ἐμφανίζονται εἴτε πρῖν ἀπό τήν ἀνάληψη κάποιοι σημαντικοῦ ἔργου, ὁπότε διαλογίζονται περί τοῦ πρακτέου (ὅπως λ.χ. γίνεται στόν *Ὁρέστη* και στόν *Φιλοκτήτη*), εἴτε ἐμφανίζονται πρῖν ἀπό τήν τελική πράξη τοῦ δίον τους, λίγο πρῖν ἀπό τό θάνατό τους και κάνουν λόγο για κάποιο ἐνδοξο παρελθόν ὡς τραγικοί ἐξάγγελοι, ἢ ρεπόρτερ (ὅπως λ.χ. κάνει ὁ Ἀγαμέμνων και ἡ Ἑλένη).

Προτοῦ ἐπίσης δοῦμε τίς κύριες θεματικές γραμμές τοῦ ποιήματος τῆς *Ἑλένης* πρέπει νά ποῦμε και τό ἐξῆς: στό ἔργο τοῦ Ρίτσου ἢ μορφή τῆς Ἑλένης (ἐκτός ἀπό τό ὁμώνυμο ποίημα) ἐμφανίζεται τουλάχιστον ἄλλες τέσσερις φορές: δύο φορές πρῖν ἀπό τή γραφή τοῦ ὁμώνυμου ποιήματος (1970), δηλαδή στόν *Φιλοκτήτη* (γραφή 1963-1965) και στόν *Ἀγαμέμνονα* (γραφή 1966-1970) και ἄλλες δύο φορές στόν μεταθανάτιο τόμο, *Ἀργά πολύ ἀργά μέσα στή νύχτα* («Μικρό χρονικό» (9.8.87) και «Ἐλάχιστα Κατάλοιπα» (17.8.87)), πού συγκροτεῖται λίγα χρόνια πρῖν ἀπό τό θάνατο τοῦ ποιητῆ. Σέ ὅλες τίς περιπτώσεις ἡ Ἑλένη συνδέεται μέ τά γηρατεῖα και τή φθορά. Στόν *Φιλοκτήτη* λ.χ. ἀκοῦμε (μέσα ἀπό τή διήγηση τοῦ Νεοπτώλεμου) ὅτι ἡ γερασμένη Ἑλένη κρύβει μέσα σέ χρυσοποικίλιτα πέπλα τήν *ξενητεία της και τά γηρατεῖα της... και τόν μεγάλο, ἀφυγάδευτο τρόμο τῆς ἐρώτησης: γιατί ἤρθαμε, γιατί πολεμήσαμε, γιατί και πού ἐπιστρέφουμε; Στόν Ἀγαμέμνονα ὁ ὁμώνυμος ἥρωας, ἀπευθυνόμενος στήν Κλυταμνήστρα, λίγο πρῖν μπεῖ στό μοιραῖο λουτρό του, περιγράφει τή γερασμένη Ἑλένη νά κάθεται μπροστά σέ ἐνα μεγάλο καθρέφτη και νά φτιάχνει τό πρόσωπό της τώρα στό πρότυπο τῆς μνήμης της... Κάτω ἀπ' τά ἐξαισία χρώματα τῆς θηλυκῆς τῆς τέχνης/ εἶναι σά νά καλύπτει ἢ νά κοιμίζει πικρά τό θάνατό της. Καί καθώς ἐνας γλᾶρος πέφτει δίπλα της χτυπημένος ἀπό ἀόρατο θέλος, τόν πῆρε στά χέρια της, ἔδρεξε τό μικρό της δάχτυλο στό αἶμα του κ' ἔγραψε στό τραπεζομάντιλο/ ἐναν ἀγογο κύκλο —ἴσως μηδέν, ἴσως ὀλόκληρο (*Τέταρτη Διάσταση*, 65-66).¹¹*

Τό ποίημα

Ἡ ἀνάλυση και μάλιστα ἡ ἀκριβῆς ἀνάλυση ἐνός ἐκτενοῦς ποιήματος, ὅπως Ἡ Ἑλένη δέν εἶναι καθόλου εὐχε-

ρῆς, και πάντα ὑπάρχουν κίνδυνοι παραλείψεων ἢ ἐρμηνευτικῶν παρεξηγήσεων. Καί τοῦτο ἐπειδή δέν μπορεῖ ὁ ἐρμηνευτής νά ἔχει συνεχῶς τήν πλήρη θέα τοῦ κειμένου και, ἔτσι, δέν εἶναι δυνατόν νά συνεκτιμηθοῦν ταυτόχρονα ὅλες οἱ θεματικές γραμμές του, ὅπως ἐξακτινώνονται πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις. Για τόν λόγο αὐτό και για τίς ἀνάγκες τῆς εἰσήγησής μας θά δοκιμάσω νά περιορίσω τό ποῖημα στίς κυριότερες γραμμές του, νά τό συμπιῆξω κάπως, μέ ὅλους τούς κινδύνους πού μιά τέτοια ἐνέργεια συνεπάγεται.¹²

A. Εἴσοδος

1. Ἡ Ἑλένη μιλά για τό παρόν και ἀναφέρεται στήν ἐπιθυμία της νά σπάσει τούς γήινους κρίκους και νά ἀναληφθεῖ στούς οὐρανοῦς. Ὅ,τι κυρίως τήν κρατᾶ εἶναι ὁ φόβος ἀλλά και ἡ μαύρη, μυστηριώδης πέτρα τοῦ δακτυλιδίου της, μιά πέτρα πού γίνεται θάλασσα και τήν πνίγει (1-3).

2. Ἡ Ἑλένη ἐρωτᾶ τόν Ἐπισκέπτη για τή ζωή του, τόν προτρέπει νά ἀποφεύγει πιά τούς ἀνόφελους ἥρωισμούς και τοῦ ζητᾶ νά μείνει μαζί της. Ἡ παράκληση αὐτή (*Μεῖνε λιγάκι ἀκόμα*) ἐπαναλαμβάνεται ὡς ἐπωδός σέ ὅλο τό ποῖημα. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει και στή *Σονάτα* (4).

B. Ἀνάπτυξη

3. Ὁ λόγος πάει στά παλιά. Ὅλα ἐκεῖνα τά σπουδαῖα γεγονότα τοῦ πολέμου ἔχουν χάσει τό νόημά τους. Τά πράγματα ἔχουν χάσει τή σημασία τους, τό ἴδιο και οἱ λέξεις. Σεχνῶ (λέει) τά μεγάλα ἥρωικά ὀνόματα, ἢ τά συγχεῖ. Ἀκόμη και οἱ λέξεις ἔχουν χαθεῖ, ὑπάρχει ἰδέα μιάς *σιωπηλῆς συνομισίας* στόν ἄερα. Εἴμαστε ξενιτεμένοι μέσα στό σπίτι μέσ στό ἴδιο μας τό δέμα πού ζαρώνει. Εἴμαστε ἀκάλυπτοι μπροστά στό κενό (5-13).

4. Τό σπίτι γεμίζει νεκρούς, ἀμετάβλητους και αὐτάρκεις. Αὐτή εἶναι ἡ μόνη ἀλήθεια. Τούς βλέπω συνεχῶς δίπλα μου, τόσο ἀνόητοι κι αὐτοί σάν κι ἐμᾶς: *μονάχα πῶ ἦσυχτοι. Δέν ξέρω γιατί μένουν πιά ἐδῶ. Πιάνουν τόν τόπο* (14-17).

5. Μόνο οἱ δοῦλες εἶναι ζωντανές, γελοῦν και ὀργίζονται ἀνεξήγητα μαζί μου, ἀνυπάκουες και κυνικές (18).

6. Ὅμως κι ἐγώ ἢ ἴδια γελῶ και μιᾶ φορά... εἴταν δίχως νόημα ὅλα, δίχως σκοπό και διάρκεια και οὐσία... ἀνόητοι θρύλοι, κύκνοι και Τροῖες και ἔρωτες και ἀνδραγα-

11. Στό ποῖημα «Ἐλάχιστα Κατάλοιπα» ἡ Ἑλένη φαίνεται νά βοηθᾶ τίς ψευδαισθήσεις τοῦ ἀφηγητῆ (*ξεγαλαστήκαμε ἀρκετό καιρό... ξεγελᾶσαμε ἀκόμη και τούς ἄλλους*). Στό «Μικρό χρονικό» ἡ ἐμφανιζόμενη Ἑλένη ἔχει γεράσει μπροστά στόν καθρέφτη και τά μαλλιά της ἔχουν πέσει.

12. Ἡ δυσκολία τῆς ἀνάλυσης ἐπιτείνεται και ἀπό τήν ἀδυναμία μας νά παραπέμψουμε σέ συγκεκριμένους στίχους, γι' αὐτό και οἱ περισσότεροι παραπέμπουν σέ σελίδες, πού δέν βοηθᾶ ἰδιαίτερος. Πάντως ὁ Ρίτσος φαίνεται (στό ἐκτενῆ ποῖημα) νά συγκεντρώνει τήν προσοχή του σέ νοηματικές «παραγράφους», πού διακρίνονται τυπογραφικά. Ὡστόσο πάντοτε πρέπει νά εἰμαστε και σέ τοῦτο προσεκτικοί —οἱ νοηματικές «παραγράφους» τῆς Ἑλένης στήν αὐτοτελῆ ἐκδοχή εἶναι, ἀν μετῶ σωστά, 52. ἐνῶ στήν *Τέταρτη Διάσταση*, καθώς ἡ ἀρχική 14η παράγραφος (Σέ τοῦτο τό σπίτι... μόνον σάν κάπως πῶ μεγάλοι, σελ. 16-17) διασπᾶται σέ δύο (σελ. 274) οἱ παράγραφοι εἶναι 53.

θίες. Γελάω επίσης μέ τήν παλιά μου λαχτάρα νά μείνω ώραία, σ' ἔναν δικό μου Δούρειο Ἴππο, ἀπατηλό στενό, ξέροντας κίολας τό ἄσκοπο τῆς ἀπάτης καί τῆς αὐταπάτης. Γερνάω κάθε μέρα, μεγάλες κρεατοελιές φύτρωσαν στό πρόσωπό μου... σάν κάποιος ἄλλος νά θρονιαστικε ἐντός μου, ἕνας ἀδιάντροπος, κακόβουλος ἄντρας (19-22).

7. Μείνε λίγο. Δέν ἔχω κανέναν ἄλλο κοντά μου παρὰ μόνο τίς δούλες πού μέ μισοῦν. Εἶναι ἄξεστες μέ ἠλίθιο στόμφο καί μέ λάθη στήν προφορά Μιά μέρα ζήτησα νά μοῦ δάψουν τό πρόσωπο. Γελοῦσαν καί χόρευαν κοροϊδευτικά. Τό μόνο πού ἔλεγα μέσα μου ἦταν τοῦτο «μιά μέρα θά πεθάνουμε», ἢ μᾶλλον: «Μιά μέρα θά πεθάνετε» (23-26).

8. Ἐχω ξεχάσει τά μεγάλα γεγονότα τοῦ πολέμου. Ὅ,τι θυμᾶμαι εἶναι οἱ ὄχθες τοῦ Εὐρώτα, ἡ παιδική μου ἡλικία καί κάποιες εἰκόνες ἀπό ἐκεῖ. Μόνο αὐτά ἔχουν πιά σημασία, ἔχουν μίαν ἔρημη, ἀνεξήγητη ὁμορφιά κι ἕνα βαθύτατο πόνο. Τά ἄλλα σά νά μήν ἦταν τίποτε — χάθηκαν. Εἶναι σάν νά μοῦ τά ἔχουν ἄλλοι ἀφηγηθεῖ.

Ἄ, ναί, πόσες ἀνόητες μάχες, ἥρωισμοί, φιλοδοξίες
ὑπεροψίες,

θυσίες καί ἦττες καί ἦττες, κι ἄλλες μάχες, γιά
πράγματα πού κίολας

εἶταν ἀπό ἄλλους ἀποφασισμένα, ὅταν λείπαμε ἐμεῖς

Ῥωτόσο—

ποιός ξέρει—

ἴσως ἐκεῖ πού κάποιος ἀντιστέκεται χωρίς ἐλπίδα,

ἴσως ἐκεῖ νά ἀρχίζει

ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία, πού λέμε, κ' ἡ ὁμορφιά τοῦ
ἀνθρώπου

Ἐχω ξεχάσει τά πάντα, ἀκόμη καί τά ώραία ἀνδρικότα σώματα (27-37).

9. Ὅχι πώς δέν θυμᾶμαι πιά. Θυμᾶμαι ἀκόμα. Μόνο πού οἱ ἀναμνήσεις μου δέν μέ συγκινοῦν. Μονάχα μιά σκηνή ἀναπολῶ. Στά τεῖχη τῆς Τροίας νά σεργιανῶ, μόνη, ὀλομόναχη ἀνάμεσα σέ Τρῶες καί Ἀχαιοῦς, ἀνάμεσα στούς ἀντεραστές μου.

χωρίς ν' ἀνήκω σέ κανέναν, χωρίς νάχω κανενός
τήν ἀνάγκη
σά νάμουν (ἀνεξάρτητη ἐγώ) ὀλόκληρος ὁ ἔρωτας,
—ἐλεύθερη

ἀπό τό φόβο τοῦ θανάτου καί τοῦ χρόνου, μ' ἕνα
ἄσπρο λουλούδι στά μαλλιά μου

μ' ἕνα λουλούδι ἀνάμεσα στά στήθη μου, κ' ἕνα
ἄλλο στά χεῖλη νά μοῦ κρύβει

τό χαμόγελο τῆς ἐλευθερίας

Τότε

πέταξα ἀπ' τά μαλλιά μου κι ἀπό τά στήθη μου τά
δύ λουλούδια—

τό τρίτο τό κρατοῦσα στό στόμα μου

Δέν εἶδα.

Εἶχα κινήσει τά χέρια,

εἶχα ὑψοθεῖ στά νύχια τῶν ποδιῶν, κι ἀναλήφθηκα
ἀφήνοντας νά πέσει ἀπ' τά χεῖλη μου καί τό τρίτο
λουλούδι

Αὐτό μοῦ μένει ἀκόμη —κάτι σάν ἀνταμοιβή. σάν
ἀπόμακρη δικαίωση
κ' ἴσως αὐτό νά μείνει, λέω, κάπου, στόν κόσμο—
μιά στιγμιαία ἐλευθερία,
φανταστική, βέβαια, κι αὐτή —παιγνίδι τῆς τύχης
καί τῆς ἄγνοιάς μας. (38-40).

10. Κάποτε οἱ δούλες μέ ξεχνοῦν στό κρεββάτι. Δέν μέ φέρνουν στό παράθυρο. Μέ πιάνει ὁ ἠλίθιος φόβος. Μείνε ἀκόμη (41).

11. Μετά τήν ἐπιστροφή μας ἀπό τήν Τροία μέ τόν ἄντρα μου ἡ ζωή μας στήν Σπάρτη ἦταν πληκτική. Δέν πήγαινα στίς τελετές. Πάχυνα. Ἐφυγαν οἱ παλιοί μας γνώριμοι, Ὁ σύζυγός μου δέν ταξίδευε πιά. Δέν ἀνοίγε οἱ βλίο. Κάποτε ὄνειρευόμουν τόν Ὀδυσσεά.

Θαορῶ πώς ἔφτασε κι αὐτός στήν Ἰθάκη —θά τόν
κουκουλώσει, λέω, μέ τά φαντά της
ἡ ἄχαρη χοντρού Πηνελόπη

Οἱ Συμπληγάδες μεταφέρθηκαν ἀλλοῦ. σ' ἕνα χῶρο
πίο μέσα

δέ γλυτώνει κανένας. (42-48).

Γ. Ἐξοδος

12. Μπορεῖς νά φύγεις τώρα. Νυστάζω, κλείνω τά μάτια καί ἀναπολῶ. Μένω ἄγρυπνη. Χάνω τούς νεκρούς μου τώρα. Τούς ἔχασα. Πᾶνε

Κι ἐκεῖνη ἡ σκηνή πάνω στά τεῖχη τῆς Τροίας —νά
ἀναλήφθη— καί τάχα σ' ἀλήθεια

ἀφήνοντας νά πέσει ἀπ' τά χεῖλη μου—; καμμιᾶ
φορά δοκιμάζω καί τώρα,

ἐδῶ πλαγιασμένη στό κρεββάτι, ν' ἀνοίξω τά χέρια,
νά πατήσω

στίς μύτες τῶν ποδιῶν —νά πατήσω στόν αἴρα.

—τό τρίτο λουλούδι—

Πρόκειται γιά μιά πολύ σχηματική (καί διασμένη) σύμπληξη του ποιήματος, ὅμως μᾶς ἀποκαλύπτει ὀρισμένα πράγματα. Πρῶτα πρῶτα τόν τρόπο, τήν τεχνική μέ τήν ὁποία ἐξελίσσεται ὁ μακρὺς μονόλογος: συνεχῆς μετατόπιση ἀπό τό παρόν στό παρελθόν, ἀπό τό ἀτομικό στό γενικό, ἀπό τήν ἱστορία στή μυθολογία. Πρόκειται γιά μιά ἀφηγηματική τακτική τοῦ Ρίτσου πού τήν γνωρίζουμε καί ἀπό ἄλλα ποιήματα. Δεύτερον μᾶς δείχνει ὅτι κάποια συγκεκριμένα θέματα διατρέχουν, ἄλλοτε πιο καθαρά καί ἄλλοτε ὄχι, τό ποίημα, ὅμως ἀκριβῶς αὐτή ἡ θεματική καὶ τάτμηση τοῦ ποιήματος μᾶς ἐμποδίζει νά δοῦμε τό κύριο θέμα του. Πιο συγκεκριμένα:

1. Ἡ ἀνθρώπινη φθορά καί τά γηρατειά εἶναι μιά ἰδέα πού φαίνεται καθαρά νά διατρέχει τό ποίημα. Ἀλλά θά ὑποστηρίξαμε ὅτι τοῦτο εἶναι τό βασικό θέμα τῆς Ἑλένης, ὅπως λ.χ. πιστεῖται ὁ Πρεβελάκης στή μελέτη του γιά τόν Ρίτσο.¹³

13. Πρεβελάκης, ὁ.π., 439

2. Ἡ Ἑλένη ἀρνεῖται τήν ἱστορία, ἤ, ἡ Ἑλένη δέν φαίνεται νά συγγινεῖται ἀπό τήν ἱστορία. Ἀλλά μπορεῖ νά γραφεῖ ἕνα ποίημα καί μάλιστα ἀπό τόν Ρίτσο πού νά θέλει νά πῆ μόνο αὐτό; Πρόκειται γιά μιὰ πιθανή ἐρμηνεία, ἀφοῦ μάλιστα ἡ Ἑλένη, ἐμφανίζεται στόν Ἀγαμέμνονα καί στόν Φιλοκτήτη, στά δύο ἄλλα ποιήματα τῆς Τέταρτης Διάστασης νά δείχνει (καί μάλιστα ἔντονα) αὐτήν τήν «ἀντιιστορική», μηδενιστική τάση. Ὅλα γι' αὐτήν τείνουν στό μηδέν καί αὐτό τό μηδέν σχηματίζει κι ἐκείνη. Ἐνα στρογγυλό μηδέν. Ὅμως τό ὄλο ποίημα δέν μπορεῖ νά περικοπτεῖ γύρω ἀπό αὐτήν τή θέση.

3. Τά αὐτά ἰσχύουν ἐπίσης σχετικά μέ τήν ἐσωστρέφεια καί τήν ἐγωπάθειά της, καθώς γιά τό γεγονός ὅτι τήν ἴδια βαραίνουν περισσότερο ἀπό τήν κοινή, κοινοτική ἱστορία καί τούς ὁποιους κοινούς ἀγῶνες, οἱ ἀναμνήσεις της ἀπό τόν Ἑρώτα τῶν παιδικῶν της χρόνων. Κυρίως αὐτό πού βαραίνει περισσότερο (ἄλλωστε μέ τοῦτο κλείνει τό ποίημα) εἶναι ἡ σκηνή τῆς δαμονικῆς καί γεμάτης ναρκισσοσμοῦ ἐπίδειξής της πάνω στά τείχη τῆς Τροίας, ἀνάμεσα στούς μαχόμενους ἀντεραστές της. Ἐρωτική, ἀνεξάρτητη, ἐλεύθερη, λέει,

*χωρίς ν' ἀνήκω σέ κανέναν, χωρίς νάχω κανενός
τήν ἀνάγκη
σά νάμουν (ἀνεξάρτητη ἐγώ) ὀλόκληρος ὁ ἔρωτας
—ἐλεύθερη
ἀπό τό φόβο τοῦ θανάτου καί τοῦ χρόνου.*

Καί 4. Ἡ συναφής μέ τά παραπάνω ἐπιθυμία τῆς Ἑλένης νά ἀναληφθεῖ στόν οὐρανό. Πρόκειται γιά μιὰ ἰδέα πού ἐμφανίζεται τρεῖς φορές στό ποίημα καί ἀρκετές φορές μέσα στό ἔργο τοῦ Ρίτσου. Πόσο σημαντική ἄραγε μπορεῖ νά εἶναι ἡ ἰδέα αὐτή καί τί νά σημαίνει; Τό ζήτημα περιπλέκεται ἀφοῦ μάλιστα αὐτή ἡ ἀνάληψη ἢ ἡ ἐπιθυμία γιά ἀνάληψη, συνδέεται καί συνοδεύεται ἀπό τή μνεία τῶν τριῶν μυστηριακῶν λουλουδιῶν. Ἐνα στά μαλλιά της, ἕνα στά στήθη της, τό τελευταῖο στά χεῖλη, νά κρύβει τό χαμόγελο τῆς ἐλευθερίας. Τί νά σημαίνουν ἄραγε αὐτά τά τρία λουλούδια,¹⁴ τά ὁποῖα ἀναφέρονται καί σέ ἕνα

ἄλλο ὄνομαστό ποίημά του τήν *Γραγκάντα*; Νά σημαίνουν τή γέννηση, τόν ἔρωτα καί τόν θάνατο (ὅπως πιστεύει ἡ Προκοπάκη) ἢ τόν ἔρωτα, τήν ἐπανάσταση καί τήν ποίηση, ὅπως τείνω νά πιστεύω ἐγώ. Εἰδικά αὐτό τό τρίτο λουλούδι, πού ἀφήνει νά πέσει τελευταῖο ἀπό τά χεῖλη της, ἡ ποίηση, ἄς πούμε, νά εἶναι ἄραγε ὁ ἀέρας τῆς προσωπικῆς μας ἐλευθερίας; Τί εἶναι τελικά αὐτό πού μᾶς ἀπομένει; Τί ἀκριβῶς εἶναι ἐκεῖνο πάνω στόν ὁποῖο ἐπιθυμῶμε τήν τελευταία στιγμή νά πατήσῃ γιά νά ἀναληφθεῖ ἡ γηρασμένη, κατάκοιτη ἐτοιμοθάνατη ἡρώιδα, τό νεκρωμένο πιά σύμβολο τοῦ πόθου καί τοῦ ἔρωτα; Ἄν ἔτσι εἶναι τά πράγματα σχετικά μέ τά μυστηριώδη λουλούδια, τότε ὁ ἔρωτας καί ἡ ἐπανάσταση, ἡ ὁρμή τῆς ζωῆς καί τό κυνήγι τοῦ ὁράματος δέν φαίνεται νά ἀπασχολοῦν ὡς τό τέλος τήν Ἑλένη. Τά βρῖσκει ἔτσι κι ἄλλιῶς μάταια καί κουραστικά καί εὐκόλα τά προσφέρει στούς σκυφτούς μονομάχους, πού μάχονται γιά χάρη της. Γιά χάρη τίνος, δηλαδή; Ἀλλά τό τρίτο λουλούδι τό κρατᾶ δικό της γιά νά κρύψει τό χαμόγελο τῆς ἐλευθερίας της. Γιατί καί ἀπό ποιούς;

Τά ἐρωτηματικά δέν μποροῦν νά πάρουνε πάντοτε ὅλες τίς ἀπαντήσεις καί κυρίως ὅλες τίς σωστές ἀπαντήσεις. Ὅ,τι μποροῦμε νά πούμε τελειώνοντας εἶναι ὅτι ὁ Ρίτσος, ὁ προλετάριος ποιητής μέ τό εὐκολοπρόφερτο ὄνομα (ὅπως γράφει), ἐργάστηκε ἀδιάκοπα γιά ὅλους, ἀλλά τό χαμόγελο τῆς προσωπικῆς του ἐλευθερίας τό ἔκρυβε. πιστεύω, ἐπιμελῶς μέ ἕνα λουλούδι. Αὐτός ὁ θεωρούμενος εὐκόλος καί προσιτός ποιητής, ὁ κοινός ἐργάτης τοῦ λόγου, μοιάζει τελικά νά ἀπομακρύνεται σκοτεινός καί ἀπρόσιτος, παρά τίς ἐπιδεικτικῆς κάποτε χειρονομίες του πάνω στά τείχη μιᾶς πόλης πού ἐπρόκειτο, ἔτσι κι ἄλλιῶς, ἄργά ἢ γρήγορα νά κυριευθεῖ.

14. Ὁ Γ. Κεντρωτής, ὁ.π., παρασύρεται προφανῶς ἀπό ῥόδα τῆς εὐριπίδειας Ἑλένης (στ. 244-45) καί μιλά γιά «ῥόδα». Ὅμως τό ποίημα ἀναφέρει πάντοτε «λουλούδια».

Ν Ε Υ Σ Ι Σ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

(Κυκλοφορεῖ τό 3^ο τεύχος)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ... *Ἡ ἄλλη ἀποψη στο βιβλίο*

Ο ΗΜΕΡΟΣ ΝΟΣΤΟΣ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑ ΚΑΛΑΣ

Νικόλαος Κάλας, *Όδος Νικήτα Ράντου*,

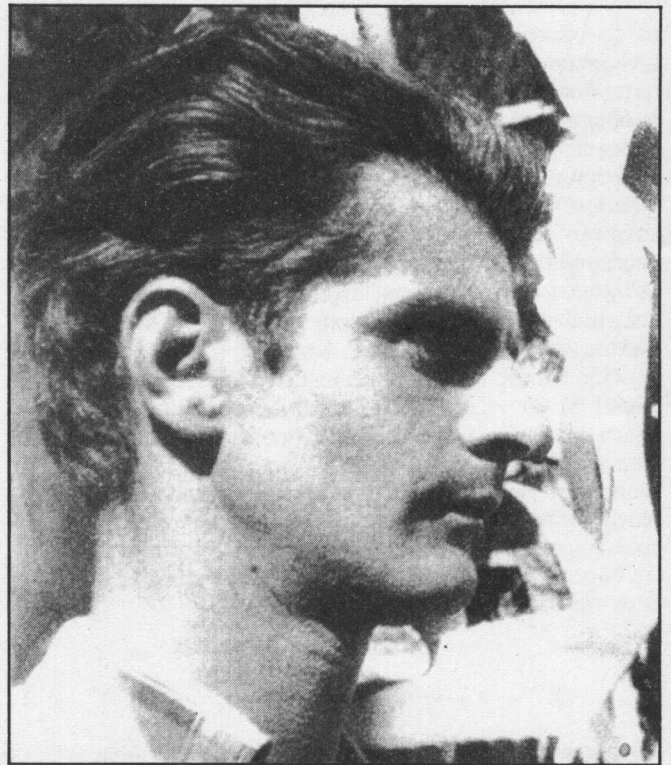
πρόλογος Όδυσσέα Έλύτη, εκδόσεις Ίκαρος, 1997 (επανέκδοση).

Άλεξάνδρα Δεληγιώργη, *Ά-νοστον ήμαρ*, *Όδοιπορικό τής σκέψης του Νικόλα Κάλας*, εκδόσεις Άγρα, 1997.

του Κώστα Βούλγαρη

Η έκδοτική ανακάλυψη ενός ανυπότακτου συγγραφέα... Η εκδίκαση του Ροβεσπιέρου... Ο άποσυνάγωγος υπερρεαλιστής... Ο στοχαστής και ο ποιητής... Είναι τίτλοι δισέλιδου κυριακάτικης εφημερίδας που υποδέχεται την σχεδόν ταυτόχρονη έκδοση τριών βιβλίων του Νίκου Καλαμάρη και ενός δοκιμίου για τό έργο του. Τά υπόλοιπα δύο είναι οι *Εστίες πυρκαγιάς* (εκδόσεις Gutenberg) και *Η τέχνη τήν εποχή τής διακύβευσης* (εκδόσεις Άγρα), βιβλία που εντάσσονται στο κύριο σωμα του έργου του, αυτό που πραγματώθηκε στη Γαλλία και (κυρίως) στην Άμερική. Βεβαίως υπάρχει και ο «δικός μας» Κάλας, ο ποιητής Νικήτας Ράντος και ο κριτικός Μ. Σπιέρος (έκ του Ροβεσπιέρος - συσχετισμός του Άλ. Αργυρίου) που δέν καταργούνται, ούτε χρεώνονται στις νεανικές άμαρτίες. Ο Κάλας λοιπόν επιστρέφει. Γιατί, όμως, είκοσι χρόνια μετά τήν απόπειρα παλιννόστησής του στην Έλλάδα και στην καθ' ήμας ποίηση; Γιατί τόσα χρόνια μετά τήν «ανακάλυψη» του από ένα σχετικά εύρύ κύκλο διανοουμένων και άναγνωστών, μέσα από τήν πρώτη έκδοση των ποιημάτων *Όδος Νικήτα Ράντου* (1977); Δέν ξερω τί και πόσο ώριμασε από τότε, αλλά ήδη ο Κάλας εκτός από έργο παρέδωσε και πνεύμα (1988)...

Τό 1982, εκδίδονται τά «έλληνικά» δοκίμια του Κάλας τής περιόδου 1929-1938, υπό τόν τίτλο *Κείμενα ποιητικής και αισθητικής*. Εκεί φαίνονται οι λογαριασμοί που είχε ήδη άνοιξει ο «ύπ' άτμόν» ποιητής και κριτικός του καθ' ήμας Μεσοπολέμου. Λογαριασμοί, μέ τό σύνολο σχεδόν τής παραδεδομένης λογοτεχνίας, μά και μ' αυτή που στά χρόνια του '30 έρχόταν νά πάρει τή θέση της μέ άνακαινιστικές και νεωτερικές άξιώσεις. Λογαριασμοί μέ τόν ίδιο του τόν έαυτό, μά και μέ τόν «έλληνικό σουρρεαλισμό», που έκεινή τή στιγμή κάνει τήν εμφάνισή του. Έτσι, κρίνοντας ως «συνειδητός υπερρεαλιστής» πιά (τό 1937) τά

πρώτα ποιήματά του, τά άποσυνδέει άπ' τόν σουρρεαλισμό: «τά *Ποιήματα* (1933) του Νικήτα Ράντου δέν είναι ύπερρεαλιστικά, ποτέ δέν θά ήθελα άναγνώστης των διαβάζοντάς τα νά πεί «ώστε αυτό είναι ύπερρεαλισμός!». Όχι

δέν είναι υπερεαλισμός πιά πολύ απ' ό,τι τά πεντασύλλαβα δεκατετράστιχα ή άλλα πολυσέλιδα βιβλία του κ. Παλαμά είναι ποίηση!». Στο ίδιο κείμενο, ευθαρσώς και κατηγορηματικώς, δηλώνει, πώς «ό Έλύτης, δυστυχώς, δέν είναι υπερεαλιστής» γιατί «ἀπέχει πολύ από τό νά βλέπει τόν κόσμο τής τέχνης μέ υπερεαλιστική όρμη», άν και αναγνωρίζει πώς υπάρχουν ποιήματα του που θα πρέπει νά θεωρούνται σουρρεαλιστικά.

Ό Όδυσσεάς Έλύτης, τώρα, τελειώνει τόν πρόλογό του στή συγκεντρωτική έκδοση ποιημάτων του Κάλας *Όδός Νικήτα Ράντου* (1933-1977), ένσωματώνοντας στό κείμενό του μία φράση από τό *Μανιφέστο του Σουρρεαλισμού* του Άντρέ Μπρετόν, που μιλάει για τήν σουρρεαλιστική «φωνή που συνεχίζει νά κηρύττει και στίς παραμονές του θανάτου και πάνω από τίς καταγίδες». Είναι ή ίδια φράση που προτάσσεται (σημαία, ξόρκι ή ανάχωμα;) στίς πρώτες συλλογές των Άνδρέα Έμπειρικού (*Υψικάμινος*, 1935) και Νίκου Έγγονόπουλου (*Μήν όμιλείτε εις τόν όδηγόν*, 1938). Αυτή ή ταύτιση, όπωσδήποτε παραπέμπει σ' εκείνους τούς λογαριασμούς του Μεσοπολέμου και έν τέλει, προσδίδει στόν Κάλας ένα στίγμα («όριστικό» πιά, αφού ό πρόλογος του Έλύτη γράφεται τό 1976) που μάλλον τόν άδικεί. Βεβαίως, ό Κάλας ύπήρξε πρόδρομος, προάγγελος και από τούς πρώτους άγωγούς του σουρρεαλισμού στή χώρα μας. Ταυτόχρονα όμως και άριστερός, ό πρώτος και μόνος άριστερός του Μεσοπολέμου που δοκίμασε νά συνθέσει τά άπελευθερωτικά προτάγματα του μαρξισμού και του σουρρεαλισμού μέσα από μία πολιτική όπτική, σέ μία κινηματική προοπτική. Έγχείρημα γεμάτο (έτσι κι άλλιώς) άντιφάσεις και προβλήματα, που έπέσυρε άκαριαία τήν όμόθυμη όργη «μοντέρνων» και «προτοπόρων». Έγχείρημα πρόωρης «είσαγωγής τής επανάστασης», μέ τρόπο (ή δολοταρισμό...) θά έλεγα γεωβαρικό. Γι' αυτό και ήχει παράταιρα ή διαβεβαίωση του Έλύτη, πώς «για τούς χωρικούς των Άθηνών, δέν έκανε παρά νά αντιγράψει μέ καθυστέρηση τήν Δύση». Ποία καθυστέρηση, όταν ό σουρρεαλισμός στή ελληνική ζωγραφική «πέρασε» μόνο μεταπολεμικά και ή σουρρεαλιστική ποίηση ουσιαστικά από τή Μεταπολίτευση και έντεϋθεν; Καί, πώς ακριβώς ό σουρρεαλιστής Κάλας «έχει μουντζώσει άναδρομικά και έξακολουθεί νά μουντζώνει δια δίον τή Δύση και όλόκληρο τόν πολιτισμό της»; Όταν ό Κάλας έφευγε τό 1938 για τό Παρίσι, σίγουρα μούντζωνε προδρομικά άστους (και) έπαρχιώτες που χρειάζονταν και όλίγο σουρρεαλισμό για νά ξεπεράσουν τήν «έκφραστική τους συστολή» και σοσιαλρεαλιζόμενους «προλεταριακούς» που χρειάστηκαν άρκετές δόσεις σταλινισμού και παλαμισμού για νά ξεπεράσουν τήν έκφραστική τους άμηχανία...

ΑΘΗΝΑ 1933

Τώρα που τήν σιωπή των ρητόρων, των σοφιστών,
καταπατούν τέκνα άλλων άστών,
τεύτονες —πατριόκιοι έκπεσμένοι, ήρωες πολλών θανάτων
στή Βενετιά—
Άγγλοι ποιητές μέ ούαλδική μορφή και σκάνδαλα δυρωνικά,
και μεταφέρονται στους στίβους και στα γήπεδά της νίκης
αιγυπτιακές και ξένες,

και τακτικοί θαμώνες τής ζωής της γενήκανε εκείνα τά παιδιά
τής Ρωμοσύνης
που, από χώρες όπου θαυματουροϋσεν ό Έφέσιος Μάξιμος,
από τόπους άλλων πίστεων
καθημερινά, πάνου σέ καρδιά πτωχευμένων εταιρειών,
καταφτάνου στήν Άθήνα...
καιρός είναι έμεις νά εγκαταλείψουμε τόν περίβολο
των γκρεμισμένων τειχών της.
Μόνο πιά τά θράδια των θερινών μηνών άς παρακολουθεί
τόν ήλιο νά κρύβεται πίσω από σκουριασμένες στήλες
ένώ για τελευταία φορά παίζει μέ τίς ύδάτινες
εικόνας του Ίλιου.
Έχου κατασκευασθεί για νά ποτισθούν τά πέριτα της γης
μέ τή δόξα πόλης που πλένεται σέ άνδρο ποτάμι
μέ ό,τι απομένει από τήν δόξα αυτή.
Και δέν ύπάρχει έλλίδα νά αλλάξει ή σύνθεσή των
ή κοίτη νά σκεπασθεί μέ πιά πολύ νερό.
Για νά πνιγούνε τώρα οι Άθηναίοι πρέπει άλλου νά
άναζητήσουνε για τό λουτρό τους τάφο.

Τό βιβλίο τής Άλεξάνδρας Δελγηώργη αρχίζει από αυτό ακριβώς τό σημείο: τήν αναχώρηση του Κάλας από τήν Άθήνα τής μεταξικής δικτατορίας και των άλλων άσφυξιών, ύπονοώντας, πώς αυτό τό κλίμα τόν όδήγησε στο Παρίσι. Έπιμένει ιδιαίτερα στίς *Εοτίες πυρκαγιάς* (1938) που τό θεωρεί βιβλίο-σταθμό στή σκέψη του Κάλας. Μέσα σ' αυτό ό ποιητής, κριτικός και επαναστάτης του ελληνικού Μεσοπολέμου μετασχηματίζεται σ' έναν διανοητή που συζητά τά πιο κρίσιμα προβλήματα που θέτει ή τέχνη τή στιγμή εκείνη. Οι *Εοτίες πυρκαγιάς*, βιβλίο που έπαινήθηκε από τόν Άντρέ Μπρετόν, δέν συνιστούν δήλωση επίσημης προσχώρησης στο σουρρεαλιστικό κίνημα, αλλά, μάλλον, εγκατάσταση στο έδαφος που αυτό τό κίνημα δημιούργησε και μελέτη των δυνάμεων που άπελευθέρωσε.

Η Δελγηώργη διέρχεται όλο τό φάσμα των άναζητήσεων του Κάλας άκολουθώντας τόν προς Δυσμάς δρόμο του που έχει σαν έπόμενο σταθμό του τή Λισσαβόνα (1939) μέχρι νά καταλήξει στήν άλλη όχθη του Άτλαντικού, όπου στή διάρκεια του πολέμου θά συγκεντρωθούν πολλοί έρωπαίοι διανοούμενοι. Άνάμεσά τους και άρχετοί σουρρεαλιστές, που εκδίδου τήν επιθεώρηση VVV, μέ τήν όποία συνεργάζεται αρχικά ό Κάλας για νά διακόψει όμως γρήγορα συνεχίζοντας τό δικό του μοναχικό δρόμο. Μόνιμη έδρα του πλέον ή Νέα Υόρκη, αλλά οι άναζητήσεις του ευρύτατες: «από τούς Ίωνες φιλοσόφους στόν Βιτγκενστάιν κι από τήν πορτογαλική αναγέννηση και τόν Ίερώνυμο Μπός στόν υπερεαλισμό και τήν άμερικανική πρωτοπορία». Για πενήντα χρόνια θά γράφει άρθρα, δοκίμια και μελέτες για τή σύγχρονη τέχνη, συμμετέχοντας ενεργά και γόνιμα στήν πλέον θερμή ζώνη της, «στό έσωτερικό μιας στιγμής, τής στιγμής του τώρα». Οι όποιες άπόπειρές του, μεταπολιτευτικά, νά επανέλθει στήν Ελλάδα, δέν θά έχουν αίσιο τέλος, αφού ό ίδιος είχε φροντίσει νά υποβάλλει και αυτή του τήν ανάγκη στήν πιο καταλυτική κριτική. Σ' ένα γράμμα του στο Γιώργο Θεοδοκά (1939) λέει: «Άραγε θά γυρίσω στήν Ελλάδα σαν τόν ήρωά σου (τόν Ευριπίδη Πεντοζάλη) και θά διηγούμαι τήν ιστορία μιας άποτυχημένης ζωής ή σαν τόν Καζαντζάκη θά γυρί-

Καί γρ μματα γνωρίζω

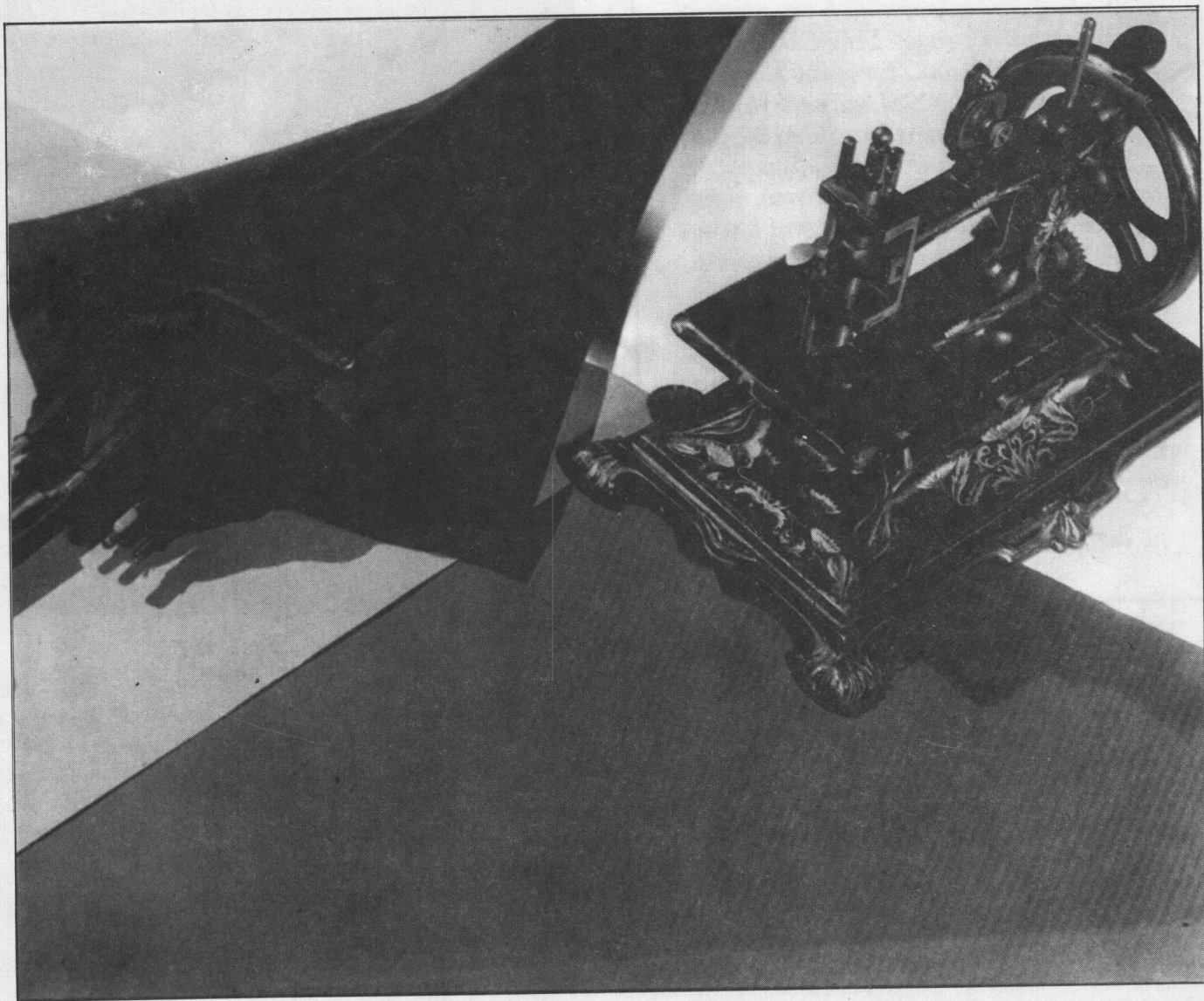
σω και θα αποσυρθω σ' ένα νησί και θα γράφω κακά ποιητικά έργα».

Όλοκληρο τό βιβλίο της Δεληγιώργη διαπερνάται από τή θλίψη της (πού κάποτε γίνεται όργή) για τή χρόνια αγνόηση του έργου του Κάλας από τους Έλληνες διανοούμενους και εκδότες, μά και για τή σημερινή έξωθησή του στην αφάνεια στο έξωτερικό. Αυτό, κατά τή συγγραφέα, οφείλεται στο ότι τά βιβλία του Κάλας δέν συμμορφώνονται και δέν φροντίζουν νά καλύπτουν τίς προδιαγραφές πού καθιερώθηκαν μεταπολεμικά, τόσο μεθοδολογικά όσο και «τεχνικά». Κανένα βιβλίο του Κάλας δέν προσποιείται πώς «ξαναθέτει τό ζήτημα έξ αρχής (σάν νά μήν έχει τεθεί ποτέ ως τότε έξ αρχής) μέ τήν πρόθεση νά τό εξαντλήσει (ένω τό ζήτημα, και μέσα από αυτό τό έπόμενο δήμα πάλι δέν εξαντλείται)». Καί, ακόμα, «δέν διαθέτουν ως διαπιστευτήρια του μόχθου πού άπαιτήσαν για

νά γραφτούν έκτενείς εύχαριστίες, εκτενείς βιβλιογραφικές πίνακες όρων και όνομάτων, ή αναρίθμητες υποσημειώσεις και παραπομπές...».

Καιρός, λοιπόν, νά επανέλθει ο Κάλας, ως «άνταποκριτής» πάλι. Όχι, βέβαια, σάν αντιπρόσωπος, σάν εκείνους τους «παραγγελιοδόχους» του Μεσοπολέμου, αλλά αυτοπροσώπως μέ τά κείμενά του. Καί τό βιβλίο της Αλεξάνδρας Δεληγιώργη τόν υποδέχεται κατά πώς του άριμίζει:

«Για τους πολεμικούς άνταποκριτές διατηρούμε κάποιο θαυμασμό ή σεβασμό ανάλογα μέ τήν περίπτωση. Ζούμε σέ μία χώρα όπου ο πόλεμος για τή γνώση —ό έρωτας της γνώσης, θέλω νά πω— πολλά χρόνια τώρα χρειάζεται τολμηρούς άνταποκριτές, πολύ περισσότερους τολμηρούς από τους άνταποκριτές των συνηθισμένων σφαγών. Ανταποκριτές πού στέλνουν άνταποκρίσεις για πολέμους πού είναι υποχρεωμένοι νά κάνουν οι ίδιοι».

ΑΓΓΕΛΑ:

Ένα ιστορικό θεατρικό έργο του Γιώργου Σεβαστίκογλου

του Δημήτρη Σπάθη

Τις ημέρες αυτές παίζεται στο θέατρο «Έμπρός» τό θεατρικό έργο του Γιώργου Σεβαστίκογλου 'Αγγέλα, γραμμένο στη Μόσχα τό 1957, καί ξαναδουλεμένο από τόν συγγραφέα έκτοτε πολλές φορές. Στην Ελλάδα παίχτηκε από τό Θέατρο Τέχνης του Κάρολου Κούν τό χειμώνα του 1964, καί μετά τή μεταπολίτευση από ορισμένα έπαρχιακά θέατρα.

Στήν τωρινή παράσταση του «Έμπρός» ή σκηνοθεσία είναι του Τάσου Μπαντή, ή σκηνογραφία - κουστούμια της Έλένης Μανωλοπούλου, ή μουσική του Άνρι Κεργκομάρ, ή χορογραφία της Άγγελικης Στελλάτου. Παίζουν, μαζί μέ τήν Καλλιόπη Ταχτσόγλου, νέοι ήθοποιοί απόφοιτοι της δραματικής σχολής του «Έμπρός»: Τζωρτζίνα Δαλλιάνη, Δανάη Σαριδάκη, Άσπασία Παπαϊωσήφ, Ίωάννα Παγιατάκη, Σωτήρης Πανταζής, Μαρία Καλλιμάνη, Μαιρη Πανταζή, Πέτρος Άλατζᾶς, Ίωσήφ Πολυζωΐδης καί Άρης Έμμανουήλ.

Ό Γ. Σεβαστίκογλου στο Γράμμο, τόν Ίούνιο του 1949.

Από τόν δραματισμό της «γαλάζιας πολιτείας», στο πρωτοανθεασμένο τά κατοχικά χρόνια έργο (του Κωνσταντίνου καί Έλένης) ή Άγγέλα μᾶς μεταφέρει καί μᾶς προσγειώνει στην πολύ γκριζα πραγματικότητα της Ελλάδας του '50. Μετά τήν άνατομία της οικογένειας, ό συγγραφέας στρέφεται έδῶ στην άνατομία της κοινωνίας. Τό άνάμικτο σατιρικό-πονητικό ύφος του Κωνσταντίνου καί Έλένης τό διαδέχεται τώρα ένας άτόπιος καί σκληρός ρεαλισμός.

* Άπόσπασμα από τόν πρόλογο του Δημήτρη Σπάθη στην έκδοση Γ. Σεβαστίκογλου Θέατρο, Κέδρος 1992.

Η Άγγέλα δέν είναι δράμα για τίς ύπηρετίες καί τή μοίρα τους, αλλά έργο που άπομονώνει καί φωτίζει τή λεπτομέρεια ενός μεγάλου πίνακα: τήν πραγματικότητα της δεκαετίας του '50, μέ τήν άνεχεια, τήν άνεργία, τό ξερίζωμα από τήν έπαρχία, τή μετανάστευση. Μέ τά σημάδια από τίς σκληρές δοκιμασίες της προηγούμενης δεκαετίας καί τίς πληγές από τό μετεμφυλιακό καθεστώς των διώξεων καί της άυθαιρεσίας νά κακοφορμίζουν. Ό συγγραφέας διαλέγει μιά κοινωνική ομάδα άπόκληρων καί άνυπεράσπιστων, που ύφίσταται έντονα τήν έκμετάλλευση καί τήν καταπίεση, ενώ παράλληλα είναι εύάλωτη στη διαφθορά.

Ό μηχανισμός της ήθικής διάβρωσης καί της διαφθοράς,

πού συντηρείται από τούς ισχυρούς καί τόν κόσμο τοῦ χρήματος, δέν εἶναι ἐντελῶς καινούριο θέμα στή νεοελληνική δραματολογία. Ἐχει μιά μικρή ρίζα στούς Κούρδους (1897) τοῦ Καμπύση, ἔπειτα ἀναπτύσσεται εὐρύτερα καί πειστικότερα στό *Φιντανάκι* τοῦ Παντελή Χόρν. Στήν Ἀγγέλα ὁ μηχανισμός ἐμφανίζεται πιά ὀργανωμένος, στίς συνθῆκες μιᾶς ἄλλης ἱστορικής φάσης. Κυριαρχεῖ δραματουργικά καί στό στήσιμο τῆς πλοκῆς, πού ἀπό τήν αὐτοκτονία τῆς Τασίας ὀδηγεῖ στήν ἀναζήτηση τῶν ὑπευθύνων καί στήν ἀποκάλυψη τῆς λειτουργίας τοῦ συστήματος. Ὡστόσο ἡ διαφορά τῆς Ἀγγέλας ἀπό τούς προδρόμους τῆς εἶναι βαθύτερη καί οὐσιαστικότερη. Τό ἔργο τοῦ Σεβαστίκογλου δέν καταγράφει ἀπλῶς τά περιστατικά, ἀλλά διερευνᾷ τά αἷτια πίσω ἀπό τά φαινόμενα, τά ἐντοπίζει καί τά καταγγέλλει. Στήν οὐσία ξεπερνᾷ τόν νατουραλισμό, ἐπειδή, μέσα ἀπό τήν πορεία γιά τήν ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας, παρακολουθεῖ καί ἀναδεικνύει τήν ἠθική καί ψυχική δοκιμασία τῶν ἡρώων.

Τό σύστημα λειτουργεῖ ὀμαλά ὅσο δέν συμβαίνει κανένα ἀπρόοπτο, ὅσο κανεῖς δέν ἀντιδρᾷ, δέν διαμαρτύρεται, ἀπό φόβο, δειλία, ἀπό συμφέρον ἢ ὑπολογισμό. Καί ἡ αὐτοκτονία τῆς Τασίας εἶναι μιά ἀντίδραση ἀπελπισίας πού θά προκαλέσει τήν πρώτη ρωγμή. Στήν πορεία τοῦ ἔργου, τό ἐνδιαφέρον ἐπικεντρώνεται ὄχι τόσο στή λύση τοῦ μυστηρίου, ἀλλά στά πρόσωπα καί στήν τοποθέτησή τους ἀπέναντι στά περιστατικά. Στόν κάθε σταθμό τῆς πορείας πρὸς τήν ἀλήθεια, μέ κάθε καινούριο στοιχεῖο, μέ τά νήματα πού βγαίνουν στήν ἐπιφάνεια, τό κάθε πρόσωπο, ὑπακούοντας στή δική του λογική, εἶναι ὑποχρεωμένο νά ἐκδηλωθεῖ καί νά ἐπαναπροσδιοριστεῖ. Ἀνανεώνεται κάθε φορά καί ὀξύνεται τό ἠθικό δίλημμα: ἀντίστασις ἢ ὑποχώρηση μπροστά στόν κόσμο τῆς σήψης καί τῆς διαφθορᾶς.

Τό ἠθικό δίλημμα περνᾷ μέσα ἀπό ὅλα τά κομικά σημεῖα ὡς τήν κορυφωση τῆς σύγκρουσης, ὀρίζει τόν κύριο δραματικό ἄξονα τοῦ ἔργου. Ἡ διάταξη τῶν προσώπων γύρω ἀπό τόν ἄξονα αὐτόν εἶναι περιπλοκή. Γιατί οἱ χαρακτήρες εἶναι ἀντιφατικοί, ὁ καθένας μέ τίς δικές του καταβολές καί ἀδυναμίες, πάθη καί ἰδιαιτέρως ἐπιδιώξεις, συμβιδασμένοι καί ἀγανακτισμένοι, ἐνδοτικοί καί ἀνένδοτοι.

Ὁ Στράτος, ὁ ἀνθρωπος πού ἐλέγχει τό κύκλωμα, ὁ συνδετικός κρίκος τοῦ ὑποκόσμου μέ τήν ἐξουσία, ἔχει δίπλα του τήν ὑποτακτική του Γεωργία, πού εἶναι θύτης καί θύμα μαζί, μέ τήν τυφλή τῆς ἐξάρτηση ἀπό τόν ἀδίστακτο ἐρωμένο τῆς. Θύμα πού φέρνει ἀκέραια τήν εὐθύνη τῆς ἐπιλογῆς τῆς εἶναι ἡ Νέρα, τό ἴδιο καί ἡ Ἄννα πού στόν ἀπελπισμένο ἀγώνα γιά ἐπιβίωση ἐκδιάζει, ἐκμεταλλεῖται τή σύγχυση, προσπαθεῖ νά ἐπωφεληθεῖ. Πολύ ἀκριβᾶ, θυσιάζοντας τό σπλάχνο τῆς, θά πληρώσει ἡ ἀνέμελη Φανή τήν αὐθόρμητη ἀντίθεσή τῆς μέ τή σπείρα τῶν ἐκμαυλιστῶν.

Ὡστόσο ἡ ἐπιχείρηση θά σκοντάψει κυρίως στήν ἀντίσταση τοῦ Λάμπρου καί τῆς Ἀγγέλας, μιά ἀντίσταση πού θά ὑποχρεώσει τά ὄργανα τοῦ μηχανισμοῦ νά δεῖξουν τό ἀληθινό τους πρόσωπο, νά ἀποκαλύψουν τίς διασυνδέσεις πού διατηροῦν μέ τήν ἐξουσία, ἀπ' ὅπου καί ἀντλοῦν τή δύναμή τους ἢ ἐξασφαλίζουν τήν ἀτιμωρησία τους. Καί οἱ δύο χαρακτήρες, τῆς ἐπώνυμης ἡρώιδας καί τοῦ ἀγαπημένου τῆς, δέν εἶναι ἐξαρχῆς δεδομένοι, φτιάχνονται μέσα στή δοκιμασία, σιγά σιγά στήνεται καί ὀρθώνεται τό ἠθικό τους ἀνάστημα. Μέσα ἀπό τή δοκιμασία, οἱ ἥρωες ὀριμαίνονται, συνειδητοποιοῦν τή βαθύτερη διάσταση τῆς σύγκρουσης μέ τόν κόσμο τῆς διαφθορᾶς.

Ἡ εἰκόνα τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, ὅπως παρουσιάζεται στήν Ἀγγέλα, χρωματίζεται ἐντονα ἀπό ἐπικαιρικά στοιχεῖα, μεταξύ ἄλλων καί ἀπό τήν πολιτική ὀξύτητα ἐκείνης τῆς ἱστορικής στιγμῆς. Ὅπως καί σέ πολλά κείμενα τῆς ἴδιας περιόδου, ἡ χρονολόγηση εἶναι ἐγγεγραμμένη καί στόν ἰδεολογικό ἰστό τοῦ δράματος. Ὡστόσο ἡ Ἀγγέλα ἀντέξε καί θά ἀντέξει ἀκόμα στή δοκιμασία τοῦ χρόνου, γιατί μέσα ἀπό τα περιστατικά μιᾶς συγκεκριμένης συγκυρίας προβάλλει ἐντονεῶς δραματικές καταστάσεις, διατυπώνει κρίσιμα ἀνθρώπινα προβλήματα καί διλήμματα. Ζωντανεῖ αὐθεντικούς χαρακτήρες, πού πείθουν μέ τίς ἀτομικές τους συμπεριφορές καί ἐκφράζονται μέ θεατρική γλώσσα σπάνιας πικρότητας καί ἐκφραστικῆς δύναμης.

Συνομήλικη, σχεδόν, μέ τήν *Αὐλή τῶν θαυμάτων*, ἡ Ἀγγέλα συμπορεύεται ἀπό μεγάλη γεωγραφική ἀπόσταση μέ τό ἔργο τοῦ Καμπανέλλη (πού εἶχε παιχτεῖ ἕνα χρόνο νωρίτερα, τό 1957), συμμετέχει στήν ἀνανέωση τῆς δραματικῆς λογοτεχνίας, τοῦ θεατρικοῦ λόγου καί τοῦ κοινωνικοῦ προβληματισμοῦ στήν ἐλληνική σκηνή. Ἐξάλλου καί τά δύο ἔργα, παρᾶ τίς ἰδιαιτερότητές τους, ἀξιοποιοῦν, τό καθένα μέ τόν τρόπο του, τίς δυνατότητες, τίς προοπτικές, τοῦ δρόμου, πού ἄνοιξε στήν εὐρωπαϊκή τέχνη, τά πρῶτα μεταπολεμικά χρόνια, ὁ ἰταλικὸς νεορεαλισμός.

Ἡ Ἀγγέλα ἀδικήθηκε ἀπό τίς περιστάσεις, μεταφέρθηκε καθυστερημένα στήν ἐλληνική σκηνή, ἀλλά τελικά, μετά τήν παράσταση τοῦ Θεάτρου Τέχνης τό 1964, ἀξιοποιήθηκε ἀπό πολυλούς θιάσους (τό Θεσσαλικό Θέατρο τό 1979, τό Δημοτικὸ Θέατρο Βέροιας, τό 1987 κ. ἄ.) καί κατέκτησε μιά ξεχωριστὴ θέση στό δραματολόγιο.

Ανήμερα τά περασμένα Χριστούγεννα, ή Τέχνη του Θεάτρου αποχαιρέτησε τον Τζιόρτζιο Στρέλερ, τον κορυφαίο «μαέστρο» της.

Σκηνοθέτης του θεάτρου και της όπερας, ήθοποιός, ιδρυτής (μαζί με τον Πάολο Γκράσι) και διευθυντής του «ύποδειγματικού» «Πίκκολο Τεάτρο» του Μιλάνου και Πρόεδρος της «Ένωσης Θεάτρων της Ευρώπης», σφράγησε τη θεατρική μνήμη με τις σκηνοθεσίες του.

Στό στρελερικό σύμπαν συνυπήρχαν μοναδικά ή ποίηση και ή διαλεκτική. Φαίνεται ότι πολύ πριν νά έρμηνεύσει τον Πρόσπερο, ό Στρέλερ κρατούσε τό μαγικό ραβδί που του επέτρεπε νά συνταιριάζει τή μπροχτική επιρροή με τή χαρά του θεατρικού παιχνιδιού.

Πίστευε ότι τό θέατρο είναι «ή καρδιά του πολιτισμού». «Ό μεγάλος τόπος της κοινωνικότητας, της διαλεκτικής, της συγκίνησης, τό μεγάλο εύρημα του «Homo sapiens».

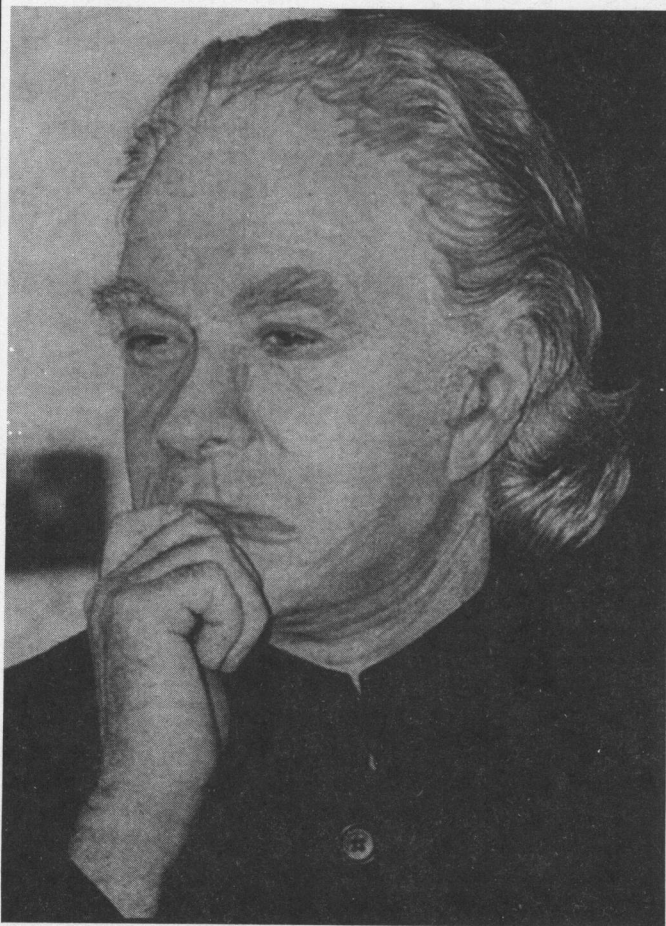
Είχε οραματιστεί τό Μιλάνο ως «πόλη του Θεάτρου» αλλά οί μικρόψυχοι πολιτικάντηδες τον διέψευσαν και ή άρνηση του δημάρχου — έκπροσώπου της Λέγκας του Βορρά — νά συμβάλει στην άποπεράτωση του νέου χώρου του «Πίκκολο Τεάτρο» τον όδήγησε τό 1996 σέ παραίτηση. Είχε προηγηθεί ή «παραίτησή» του «άπό τήν Ίταλία» που είχε ως άποτέλεσμα τήν έγκατάστασή του στό Λουγκάνο όπου τον βρήκε ό θάνατος.

«Κάθε δήμα της περιπέτειάς του ήταν για μās μιά στράτευση στην πορεία των ιδεών» θά πεί για τον «άδερφό» Στρέλερ, ό Γάλλος όμότεχνός του Ροζέ Πλανσόν, ενώ ό «μαθητής» του Πατρίς Σερώ θά κάνει λόγο για έναν όλόκληρο κόσμο που χάνεται «σάν ένα μεγάλο παγόδουνο που δυθίζεται στη θάλασσα. Ή μήτρα άπ' όπου έβγαιναν άνθρωποι τέτοιου διαμετρήματος έσπασε».

Διαλέξαμε νά αποχαιρέτησουμε με τήν σειρά μας τον Στρέλερ με τον πιο άπλό τρόπο: καλώντας τον νά αυτοπαρουσιαστεί. Μεταφράζουμε άποσπάσματα από τή συνέντευξη που είχε δώσει ό ίδιος στον, και είχε λάβει ό ίδιος από τον, έαυτό του.

Δηώ Καγγελάρη

Ο ΤΖΟΡΤΖΙΟ ΣΤΡΕΛΕΡ ΜΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΤΟΥ

«Ό μόνος τρόπος νά κάνεις καλό θέατρο είναι ή άβεβαιότητα· νά κάνεις θέατρο που άναρωτιέται».

ΦΑΝΤΑΣΤΙΚΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΤΟΥ ΣΤΡΕΛΕΡ ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΤΡΕΛΕΡ*

Εκείνος:

- Στις 14 Μαΐου 1987 το Πίκκολο θα γιορτάσει τὰ 40 χρόνια τῆς δραστηριότητάς του. Αὐτὴ ἡ ἡμερομηνία θὰ συνυπάρξει μὲ τὰ 45 χρόνια σου στὸ θέατρο. Ἔχει κάποια ιδιαίτερη σημασία αὐτό γιὰ σένα;

Εγώ

- Εἶναι ἀπλό: ἡ ζωὴ μου στὸ θέατρο συνυπάρχει ἐξ ὀλοκλήρου μὲ τὴ ζωὴ τοῦ Πίκκολο. Ὅ,τι ἔκανα ἐκτός, εἶναι ἓνα πρελούδιο «πρὸ Πίκκολο», κάποιες ἐμπειρίες στὸ ἐξωτερικὸ καὶ μιὰ ἔντονη δραστηριότητα στὸν τομέα τῆς ὄπερας. Ἐνα μακρὺ θεατρικὸ ταξίδι, μιὰ μακριὰ διαδρομὴ μέσα στὸν κόσμον τῶν σκιῶν, τοῦ φανταστικοῦ, τῆς μυθολογίας πού ἐπαναδημιουργεῖ τό

πραγματικὸ· καὶ μαζί εἶναι αὐτὴ ἡ λαχτάρα νὰ ζήσω τὴν ἀληθινὴ ζωὴ ἀπ' τὴν ὁποία ποτὲ δὲν παραιτήθηκα· καὶ ἡ πολιτικὴ στράτευση.

- Εἶναι σαφές. Εἶναι γεγονός.
- Εἶναι γεγονός ἀλλὰ ἐν πάσῃ περιπτώσει τίποτα δὲν εἶναι πραγματικὰ σαφές γιὰ μένα. Ποιὰ εἶναι ἡ σημασία, τὸ ὄφελος, τὸ μάθημα ἀπ' ὅλα αὐτά; Θὰ ἔπρεπε νὰ μποροῦσα νὰ σκεφτῶ γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴν περιπέτεια στὸ σύνολό της.
- Ἔχεις τὴ δυνατότητα νὰ τὸ κάνεις τώρα...
- Θὰ ἔπρεπε νὰ γράψω ἓνα βιβλίο, πολλὰ βιβλία μᾶλλον, γιὰ τὸ θέατρο.

«Ἡ τρικυμία», τοῦ Σαίξπηρ. Σκηνοθεσία Στρέλερ, 1997

- Προσπάθησε κατ' αρχάς νά πεις τήν πρώτη λέξη πού σου έρχεται στό μυαλό.
- Ξάφνιασμα... κατάπληξη... Ναι, μου φαίνεται σάν ψέμμα ότι πέτυχα, μέσα σέ τέτοιες συνθήκες, τόσα χρόνια τώρα, νά δώσω ζωή μέ τέτοιο πείσμα σέ 200 περίπου παραστάσεις. 200 παραστάσεις στήν πρόζα και στήν μουσική, 200 συγγραφείς πού έδωσαν τή φωνή του στή δουλειά μου, πού χάραξαν τόν προσανατολισμό των κριτικών επιλογών μου.
 'Ακόμη δέν μπορώ νά πιστέψω ότι κάποια στιγμή, σέ κάποια χώρα, μπορέσαμε νά δημιουργήσουμε ένα δημόσιο θέατρο τέχνης και ότι προχωρήσαμε επί τέσσερις δεκαετίες, μέσα σέ μιά κατάσταση παράλογη, πού δέν ήταν καθόλου εϋνοϊκή απέναντι σέ τέτοιου είδους δημιουργίες. 'Ακόμη και σήμερα, στήν εποχή των μέσων μαζικής ενημέρωσης, τής δλοένα και πίο μεγάλης γλωσσικής σύγχισης, τής αδιαφορίας, τής παραπλάνησης, τής φοβερής καταναλωτικής νευρώσης και του συνειδητού ή υποσυνείδητου πυρηνικού τρόμου, οι παραστάσεις είναι πολύ εύθραυστες.
 'Εκ πρώτης όψεως τό θέατρο είναι ένα πράγμα τόσο άχρηστο, τόσο επιφανειακό. Είναι εύκολο νά τό αντιμετώπισεις επιπόλαια ή νά δεσμευτείς υπέρμετρα, νά έχεις ψευδαισθήσεις, νά τής χάσεις, νά παίζεις υπερβολικά ή αντίθετα πολύ λίγο: πώς κάποιοι από μās κατάφεραν και καταφέρνουν ακόμη νά λένε στόν κόσμο τόσες ιστορίες πού γράφτηκαν από άλλους; Και καμιά φορά νά φωτίζουν μέσα στις ανθρώπινες καρδιές λέξεις πού λάμπουν, νά τής κάνουν νά πάλλονται και νά τούς δίνουν ζωή; Μήπως μπορώ νά μλήσω εδώ για μιά ψευδαισθηση πού δέν έννοω νά χάσω; Αυτή ή ψευδαισθηση πού επιμένει ότι τό Πίκκολο Τεάτρο είναι μιά

αναγκαιότητα - συνεπώς και εγώ κατά ένα μεγάλο μέρος. Θα μπορούσα χωρίς αυτήν νά κανω ότι έκανα, δέν ξέρω.

- Βλέπεις λοιπόν τό θέατρο ως ένα θεσμό ήθικης φύσεως, ένα ιστορικό γεγονός, κάτι πού μπορεί ν' αλλάξει τόν κόσμο. Δέν νομίζεις ότι όλα αυτά είναι παλιά, ξεπερασμένα; 'Ότι αυτές οι ήθικολογικές, λαϊκιστικές θέσεις είναι τελείως αναχρονιστικές; 'Ότι όλα αυτά μυρίζουν παλιά, άριστερή κουλτούρα;
- Δέν μπορώ παρ' όλες τής αλλαγής πού έγιναν στά πράγματα και στή γλώσσα πού μιλάμε νά σκεφτώ τό θέατρο διαφορετικά. Πόσες φορές χρειάστηκε νά πω για όλα αυτά, νά εξηγήσω ότι ο Μπρέχτ έννοούσε τήν τέχνη σάν κάτι υπεύθυνο, πού επενεργεί στόν άνθρωπο και μπορεί έτσι νά ταρακουνήσει τόν κόσμο. (...)
- Πάντα επαναλαμβάνεσαι. Σέ ρωτάω άπλως και μόνον αν πιστεύεις ότι όλα αυτά μπορούν σέ κάτι νά αποδειχτούν χρήσιμα ακόμη και σήμερα;
- Μέ ταπεινότητα, αλλά και πίστη, εγώ «άνθρωπος τής άμφιβολίας», δέν έχω καμμία άμφιβολία άνω σ' αυτό. Δέν πρόκειται για ξεπερασμένες ιδέες, πιστεύω αντίθετα ότι είναι σύγχρονες, ότι εγγράφονται μέσα στή μεγάλη πολυπλοκότητα του παρόντος και του μέλλοντος.
- Πιστεύεις ότι ή περιπέτεια του Πίκκολο Τεάτρο εκφράζει αυτή τή θεώρησή σου για τήν 'Ιστορία και τήν τέχνη; 'Ότι είναι συνεπής, υποδειγματική, μοναδική;
- Μοναδική για μένα. 'Όχι για τούς άλλους. Καθένας όφείλει νά κάνει αυτό πού μπορεί κι αυτό πού ξέρει. Για ένα πράγμα είμαι σίγουρος, ότι τό θέατρο είναι επικοινωνία. Νά γιατί πιστεύω ότι ή ιστορία του Πίκκολο Τεάτρο είναι συνεπής και, τηρουμένων των αναλογιών, υποδειγματική.

«'Ω! οι ωραίες μέρες», του Σ. Μπέκετ. Σκηνοθεσία Στρέλερ. 1987.

- 'Εν ὀλίγοις, γιά σένα, ισχύει ἀκόμη ἐκεῖνο τό μανιφέστο πού ἔγραψες μέ τόν Πάολο Γκράσι στό ξεκίνημα τοῦ Πίκκολο. Οἱ ἀρχές σου ὅμως ἐφαρμόστηκαν πάντοτε;
- Λέει πάνω-κάτω μέσα σέ λίγες ἀράδες, αὐτό πού πιστεύαμε, αὐτό πού θελήσαμε νά κάνουμε· πολλά πράγματα ὡστόσο παρέμειναν στό στάδιο τῶν προθέσεων.
- Γιατί;
- 'Από λάθη, ἀνικανότητες, ἀνεπάρκειες ἐκείνων πού δημιούργησαν αὐτό τό θέατρο, δικές μου δηλαδή κατά ἕνα μεγάλο μέρος. 'Αλλά κυρίως ἐξ αἰτίας τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν, ἱστορικῶν, πολιτικῶν καί θεσμικῶν μέσα στίς ὁποῖες δουλέψαμε καί ἐξακολουθοῦμε νά δουλεύουμε. 'Η εὐθύνη τῆς Πολιτείας (γιατί τό Πίκκολο ἀπό τή γέννησή του ἦταν δημόσιο θέατρο τέχνης, λέξη πού πολλοί φοβοῦνται νά προφέρουν) εἶναι τεράστια. Κατά βάθος ταχθήκαμε ἐναντία στήν ἐξουσία, δίχως νά εὐνοηθοῦμε ἀπό μιά ἐθνική πολιτιστική πολιτική καί ἀντιμετωπίσαμε μιά φτώχεια πού μπορεῖ σέ κάποιους νά φανεῖ ἀπίστευτη. (...)
- Όταν ξανασκεφτομαί τό θέατρο πού ἔκανα, τά ἔργα πού ἀνέβασα στό Πίκκολο καί ἄλλοῦ, τούς συγγραφεῖς πού ἀνέλυσα καί ἀγάπησα —γιατί γιά μένα σκηνοθετῶ πάει νά πῆ πρῖν ἀπ' ὅλα ἀγαπῶ καί καταλαβαίνω— διαπιστώνω μέ φρίκη ἀπίστευτα κενά. (...) 'Ας πάρουμε γιά παράδειγμα τόν Μολιέρο: ἀνέβασα μόνο τόν *Μισάνθρωπο* καί, ἐδῶ καί κάποιους αἰῶνες, τόν *Ἰπτάμενο Ἰατρό*· κι ὅμως ὁ Μολιέρος εἶναι μαζί μέ τόν Σαίξπηρ ὁ θεατρικός συγγραφέας πού ἀγαπῶ περισσότερο. (...)
- Πρέπει νά ἔχει κανεῖς τήν ταπεινοφροσύνη νά δεχτεῖ τόν ἑαυτό του μέ τά ὀριά του, τίς ἀπογοητεύσεις του, τίς ἐλλείψεις του, τίς προδοσίες του, τίς παραλείψεις του (...). Μερικές ἐπιλογές μου ἔγιναν ἀπό διαλεκτική ἀναγκαιότητα ἢ γιά νά ἐμβαθύνω καλύτερα σ' ἕνα ἔργο ἀντί νά προσεγγίσω περισσότερο ἔργα ἀλλά ἐπιφανειακά. Γι' αὐτό ὀρισμένοι συγγραφεῖς ἀποτελοῦν τούς στυλοβάτες τοῦ ρεπερτορίου τοῦ Πίκκολο: Σαίξπηρ, Γκολντόνι, Μπρέχτ, Πιραντέλλο καί Τσέχωφ. (...) 'Ο Σαίξπηρ εἶναι ὁ συγγραφέας πού ἀνεβάσαμε περισσότερο. Μ' αὐτόν ἄλλωστε ἔθεσα τό θεμελιώδες πρόβλημα τῆς «τραγωδίας τῆς μετάφρασης»: μέ κανέναν ἄλλο συγγραφέα ὁ ἀφορισμός «μεταφράζω σημαίνει προδίδω» δέν ἀποδείχτηκε πιό ἀληθινός.
- Δέν ἐμβαθύνουμε ἐξ ἴσου σ' ὅλους τούς συγγραφεῖς, ἂν καί κάναμε μιά δουλειά πάνω στόν Τσέχωφ, πάνω στόν Μπερτολάτσι καί τό θέατρο σέ μιλανέζικη διάλεκτο. 'Η γκολντονική σταθερά εἶναι μιά σταθερά τῆς καρδιάς, θεμελιώδης, γιά τήν Ἰταλία κυρίως ὅπου ὁ Γκολντόνι δέν εἶχε πατρίδα. Μέ τόν Βισκόντι καί τόν Σιμόνι, πού ἦταν κριτικός κυρίως παρά σκηνοθέτης, ξαναδημιουργήσαμε μιά ἐθνική κληρονομιά πού τήν κάναμε γνωστή στήν Ἰταλία καί σέ πολλά μέρη τοῦ κόσμου. 'Ο Γκολντόνι ἦταν ἕνας συγγραφέας κυριολεκτικά πρὸς ἀνακάλυψη, μυστηριώδης, καλυμένος μέ τή μάσκα τῆς ἀγνοημένης παράδοσης καί τήν πλήρη περιφρόνηση τοῦ κοινοῦ. Πολλοί πιστεύουν ὅτι τό ἀνέβασμα τοῦ ἔργου *Ἀρλεκίνος, ὑπηρετῆς δύο ἀφεντάδων* ἦταν εὐχολή ὑπόθεση, μέσα στήν παράδοση τοῦ «ἰτα-

- λου ἠθοποιοῦ» πού εἶναι ἐκ φύσεως γνώστης τῆς κομμένης ντελλ' ἄρτε. Αὐτή ἡ παράσταση, ἦταν ἀντίθετα. σκέτη τρέλλα, μιά περιπέτεια χωρίς ἐλπίδα. (...) 'Ο Ἰταλός ἠθοποιός οὔτε ἤξερε καί οὔτε ξέρεי τό παραμικρό σχεδόν γιά τήν κομμένη ντελλ' ἄρτε, γιά τή χρήση τῆς μάσκας γιά τόν αὐτοσχεδιασμό. 'Ο *Ἀρλεκίνος, ὑπηρετῆς δύο ἀφεντάδων*, εἶχε νά παιχτεῖ, στήν ἰταλική τουλάχιστον σκηνή 50 χρόνια. Ξεκινήσαμε λοιπόν ἀπό τό μηδέν ἢ σχεδόν γιά νά προσεγγίσουμε αὐτό τό πρόσωπο μαζί μέ τόν ἠθοποιό Μαρτσέλλο Μορέτι, πού στό τέλος ἀπέκτησε μιά περίπλοκη σχέση μαζί του. 'Εχω ἤδη κάνει λόγο, ἄλλοῦ, γιά αὐτό πού θά μπορούσε νά ὀνομαστεῖ «ἐξημέρωση τῆς μάσκας». 'Ο Ἀμλέτο Σαρτόρι χρειάστηκε νά ἐφεύρει ἐκ νέου τήν κατασκευή τῆς μάσκας ξεκινώντας ἀπό μιά πολύ παλιά τεχνική, χαμένη μέσα στόν χρόνο, αὐτήν πού ἐφαρμοζαν οἱ τεχνίτες τοῦ 16ου, 17ου καί 18ου αἰῶνα. Κι ὕστερα ὁ Μορέτι ἔμαθε τήν τέχνη του στόν Φερρουίντι Σολέρι πού ἔχει ἀναλάβει τόν ρόλο σήμερα. (...)
- Καί ὁ Μπρέχτ;
- Σίγουρα, ἡ μπρεχτική ἐμπειρία τοῦ Πίκκολο, ἡ στενή, προσωπική μου σχέση μέ τόν Μπρέχτ καί ἡ δουλειά μαζί του, εἶναι ἕνα ἀπό τά βασικά στοιχεῖα αὐτῆς τῆς ἱστορίας. 'Αλλά τελικά, γιά ἕνα θέατρο καί γιά ἕνα σκηνοθέτη πού θεωροῦνται μπρεχτικοί, ἔχουμε ἀνεβάσει λίγα ἔργα τοῦ Μπρέχτ. 'Αρχίσαμε τό 1955 μέ τήν *Ὀπερα τῆς πεντάρας*. 'Εξαιρετικό γεγονός μέσα στά ἰταλικά δεδομένα τῆς ἐποχῆς, καθὼς τό ἔργο τοῦ Μπρέχτ, ἦταν ἄγνωστο στήν Ἰταλία. Εἶχαμε πίσω μας τήν σκοτεινή ἱστορία τοῦ φασισμού γεμάτη ἀπό μισαλλοδοξία, πνευματική φτώχεια καί ἀγνοια κυρίως. (...)
- 'Ενα μπρεχτικό θέατρο σάν τό Πίκκολο δέν ἐφαρμόζει τή μεθοδολογία τοῦ ἐπικού θεάτρου;
- Θεωρῶ τόν ἑαυτό μου ἄμεσο μαθητῆ τοῦ Μπρέχτ, ἀλλά ἐπίσης, καί δέν παύω νά τό ἐπαναλαμβάνω, ἔμμεσο μαθητῆ τοῦ Κοπῶ, καί, ὅσον ἀφορᾶ τό παίξιμο τοῦ ἠθοποιοῦ, μαθητῆ τοῦ Ζουβέ. (...) 'Υπάρχει ἕνας μυστηριώδης μίτος πού ἐνώνει τούς μεγάλους δασκάλους τοῦ σύγχρονου θεάτρου Στανισλάφσκι, Μέγιερχολντ, Σπλοκόβ, Μπρέχτ, Κοπῶ, Τσάπλιν. (...)
- ...Ποῖός σᾶς στήριξε;
- Οἱ μόνοι πού ἔχουν σημασία γιά τό θέατρο καί πού δέν μποροῦν πάντα κάτω ἀπό ὀρισμένες οἰκονομικές καί ἱστορικές συνθήκες νά σηκώσουν μόνοι τους στοῦς ὤμους τους τό βάρος τῆς περιπέτειας τοῦ θεάτρου. Οἱ θεατές, τό κοινό, ὁ κόσμος. Μόνον αὐτοί μ' ἔκαναν νά ἀντιστέκομαι. Τό Πίκκολο εἶχε πάντα τό δικό του κοινό, πολυάριθμο συνήθως. Πού σπανίως τό ἐγκατέλειψε ἢ τό ἀμφισβήτησε. Εἶχαμε σχεδόν πάντα ἐπιτυχία.

Δηώ Καγγελάρη

* Δημοσιεύτηκε στό περιοδικό Théâtre eu Europe, No 4, Ὀκτώβριος 1984.